

TAMPEREEN YLIOPISTO

Hanna Kivelä

EI KORUJA YLI YHDEKSÄN MARKAN

**— SÄÄDELLYT YLELLISYYDET JA NIIDEN KULUTUS
1520-LUVUN TALLINNASSA**

Historian pro gradu -tutkielma
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö
marraskuu 2014

Tampereen yliopisto

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

HANNA KIVELÄ: Ei koruja yli yhdeksän markan. Säädellyt ylellisyydet ja niiden kulutus 1520-luvun Tallinnassa.

Pro gradu -tutkielma, 70 s.

Historia

Marraskuu 2014

Opinnäytteessäni tutkin mikä syy tai syyt johtivat ylellisyystuotteiden valmistusta, omistamista ja käyttämistä rajoittavan lainsäädännön esiintymiseen 1500-luvun alkupuolen Tallinnassa. Lähteinä käytän hyvin vähän tutkittuja Tallinnan raadin luomia ylellisyysäädöksiä 1500-luvun alusta. Toisena lähteenä ovat Tallinnan kaupunkilaisten luomat testamentit. Ylellisyysäädökset ovat luonteeltaan normatiivisia säädöksiä ja ne säätelevät ja rajaavat ihmisten elämää materiaalisesta näkökulmasta ja niistä on mahdollista löytää vihjeitä aikansa ajattelusta ja tapakulttuurista. Yhdistettynä testamentteihin, ne kertovat jotakin aikalaisten elämästä, arjesta ja tässä tapauksessa myös kulutustottumuksista. Tutkimus etenee kahdessa osassa. Ensin selvitetään minkälaisen kontekstin 1500-luvun Tallinnan luo. Se on toteutettu pitkälti kvantitatiivisen tutkimuksen keinoin, jossa lähteiden sisältöä luokitellaan ja analysoidaan. Toisessa osassa keskitytään miten Tallinnan raadin luomat ylellisyysäädökset ilmentävät aikansa taloutta, moraalialia ja sosiaalista hierarkiaa sekä yhteiskunnallista järjestystä, mitä ne mahdollisesti viestittävät ja miten nämä säädökset noita linjoja noudattavat Tallinnan kohdalta. Oletuksena on, että Tallinnan lainsäädäntö kulki samoilla linjoilla kuin muuallakin tuona aikana. Oletuksena on myöskin se, että tärkeimmäksi motiiviksi nousee keskiajalle ja uudelle ajalle tyyppillisen hierarkkisen yhteiskunnan turvaaminen. Toinen osio on luonteeltaan analyysoivampi ja hyödyntää pohjaa, jonka ensimmäinen osio luo. Tutkimuksen päätelmät perustuvat Tallinnan säädösten, testamenttien ja tutkimuskirjallisuuden tulosten vertailulle. Tallinna oli kauppakaupunkina yksi tärkeistä Hansaliiton kaupungeista ja Suomenkin historian kannalta merkittävimpiä kaupunkeja. Se on hyvin säilyneen arkistomateriaalin ja vähäisen tutkimuksen takia mielenkiintoinen kohde tutkimukselle. Pohjoinen Eurooppa ja Hansaliitto muodostavat oman kulttuurisen alueensa omine erityispiirteineen. Kulutusyhteiskunnan merkit, jossa hyödykkeitä ostetaan muutoinkin, kuin vain välittömän toimeentulon takia, olivat tutkimuksessa nähtävissä. Aineiston analyysi vahvisti vertailtaessa Tallinnan oikeudellisen suhteen Lyypekkiin, jossa luotiin samoja säädöksiä jo aiemmin. Samalla tulivat esiin Hansaliittoon liittyvä vahva saksalainen kulttuurivaikutus ja sen ilmiöt, jotka realisoituivat vahvimmin Tallinnan kaupungin hierarkkisessa järjestyksessä. Säädöksissä näkyivät rajoitukset koskien pukeutumista, vaatteiden ja asusteiden valmistusta, myyntiä sekä niiden käyttämistä julkisessa ympäristössä. Myös ajallinen kehitys oli nähtävissä ja tämä asettaa tutkimuksen kontekstin keskiajan ja uuden ajan vaihteen tuntumaan, jossa on piirteitä, joita on pidetty tyyppillisinä osin toiselle ja osin toiselle ajalle. Vaatteita ja asusteita on rajattu niiden arvon, materiaalin ja käyttäjän aseman mukaan Tallinnassa samoin kuin muuallakin. Säädöksissä on käsitelty molempia sukupuolia, mutta naisia koskevien säädösten osuus on suurempi. Hierarkian lisäksi toinen vahva motiivi säädösten taustalla näyttäisi olevan talous. Yhtenä säätämisen syynä voidaan pitää tarvetta talouspoliittiseen hallintaan.

Sisällysluettelo

1. Johdanto.....	1
1.1. Tutkimuskysymys, -metodi ja raja.....	3
1.2. Lähteet ja niiden käsittely.....	6
1.3. Aiempi tutkimus aiheesta.....	11
1.4. Ylellisyssäädökset maailmalla.....	14
2. Kulutus ja sen säätely Tallinnassa.....	16
2.1. Tallinna osana Hansaliittoa.....	16
2.1.1. Tallinnan lainsäädäntö.....	21
2.2. 1500-luvun alun kulutustottumukset.....	22
2.3. Säätelyn kohteet.....	25
2.3.1. Astiat ja muut taloustavarat.....	26
2.3.2. Vaatteet, asusteet ja materiaalit.....	27
2.4. Tallinnalaisten omaisuus testamenttien valossa.....	33
2.5. Elämänkaari.....	38
2.5.1. Häät.....	39
2.5.2. Lahjananto.....	41
3. Pelottavan kulutuksen hillitseminen.....	44
3.1. Yhteiskunnallisen hierarkian säilytys.....	44
3.2. Kansallinen identiteetti.....	50
3.3. Sosiaalinen malli.....	52
3.4. Moraali ja kulutuksen säätely.....	53
3.5. Yhteiskunnallinen järjestys, hallinto ja talous.....	57
3.6. Laillisuus ja sanktiot.....	61
4. Ylellisyydet aikansa peilinä.....	67
5. Lähteet.....	71

1. Johdanto

Kulutus päätösten tekeminen on päivittäistä. Jokaiselle on tuttua mennä kauppaan, ostaa sieltä päivän ruuat ja valmistaa ne ateriksi kotiin hankituilla koneilla. Ostamme vaatteemme valmiina kaupoista ja käytämme palveluita, kuten kampaajaa, itsemme ehostamiseen. Näiden kulutus päätösten harkintaan vaikuttavat meillä monet tekijät. Toiset tekevät valintoja henkilökohtaisen talouden mukaan, toiset miettivät eettisiä arvoja ja jotkut haluavat heijastaa asemaansa ulospäin ostamalla merkkituotteita. Nyky-yhteiskunnasta puhutaan toisinaan kulutusyhteiskuntana, jossa keski- ja korkeatuloiset kansalaiset omistavat tavallisesti paljon enemmän kuin elämiseensä tarvitsevat. Omistaminen, usein vielä kalliiden ja harvinaisten asioiden ja tuotteiden omistaminen kuvastaa henkilön korkeaa statusta ja merkitystä. Ylimääräiset omistukset voidaan normaalisti asettaa ryhmään, josta käytetään termiä ylellisyydet. Uudesta ilmiöstä ei ole kyse ja vaikka uusiksi kohteiksi ovat tulleet esimerkiksi urheiluautot ja viihde-elektroniikka, ovat esimerkiksi korut ja arvokkaat vaatteet mielletty ylellisyyksiksi ja statusesineiksi läpi historian.

Olemme ajan kuluessa tottuneet kulutukseen ja moniin pieniin ylellisyyksiin ympärillämme, mutta yhtä kauan, kuin niitä on ollut olemassa, on niiden käyttöä myös ohjailtu. Lainsäädännöllä ja talouspolitiikalla tehdään päätöksiä siitä, mitkä tuotteet ovat todellakin ylellisyyttä ja usein taloudellisesti vain pienen ryhmän saatavilla. Nykyaikana lainsäädäntöönkin saattaa vaikuttaa esimerkiksi ympäristöpolitiikka ja terveystietous. Samalla kun ihmisten toimintaa yritetään tällaisin toimin ohjailta, saattavat ihmiset kuitenkin tehdä juuri päinvastoin suhteessa lainsäätäjien odotuksiin. Rajoitetuista tuotteista saattaa tulla entistä halutumpia. Näin varmasti niin nykyään, kuin menneisyysdessäkin.

Ylellisyyslakeja esiintyy historiassa antiikista nykypäivään ja ympäri maailmaa mitä erilaisimmissa muodoissa.¹ Jo antiikin Roomassa tehtiin lakeja, *leges sumptuarie*, jotka ohjeistivat esimerkiksi ruokailutottumuksia, hautajaisten järjestämistä ja vaatetusta.² Suomenkielellä ylellisyyslaeista puhuminen on hieman harhaanjohtavaa, sillä esimerkiksi englanniksi termi *sumptuary law* viittaa yleisesti kulutuksen rajoittamiseen. Kyseessä ovat laajimmillaan kaikki normatiiviset säädökset, joilla on pyritty vaikuttamaan ihmisten kulutustottumuksiin ja käytökseen julkisissa tilaisuuksissa. Tämä käsite on siis hyvin laaja ja tutkimuksen kannalta hankalasti lähestyttävä. Siksi käsitteen supistaminen sen mielekkäämmän käsittelyn vuoksi juuri materiaaliin ylellisyyksiin (*luxury*), kuten käyttöesineisiin, vaatteisiin ja asusteisiin sekä niiden valmistamiseen, ostoon ja käyttöön erilaisissa tilaisuuksissa, on järkevää. Tämä on yleisesti muussakin nykyisessä tätä aihetta käsittelevässä tutkimuksessa omaksuttu tapa, koska juuri Euroopassa nämä säädökset koskivat valtaosin materiaalisia hyödykkeitä.³

Materiaaliset ylellisyydet ovat tästä rajauksesta huolimatta vielä melko laaja ryhmä. Ne sisältävät kestäviä hyödykkeitä, kuten huonekaluja ja koruja, mutta myös huonommin kestäviä ja yksilöllisempiä esineitä, kuten vaatteet. Jotkut hyödykkeet ovat kokonaan kuluvia, kuten erikoiset ruoka-aineet. Näiden piirteiden lisäksi tavaroilla on erilaisia hankintaväyliä. Ne voidaan ostaa valmiina, materiaaleina, tilata tehtäväksi tai tuottaa täysin itse. Kaupungissa asuville itse tuottaminen on harvoin mahdollista. Kulutus päätöksiin vaikuttavat henkilöiden varallisuus, ammatti ja sosiaalinen status, mutta yhtä lailla suuret elämänkaaren tapahtumat kuten ristiäiset, häät ja hautajaiset.

Hyödykkeillä voi olla yhtä aikaa monia merkityksiä. Niillä on suora merkitys niiden ensisijaisen funktion mukaan. Ruoka syödään, sängyssä nukutaan ja vaatteet antavat suojaa. Ihminen yhteiskunnallisena olentona antaa esineille myös muita merkityksiä moraalin, yhteiskunnallisen järjestyksen ja oman asemansa mukaan. Nämä näkyvät esimerkiksi malli-, materiaali- ja väriavainoissa. Tästä näkökulmasta voidaan helposti ymmärtää monien materiaalista historiaa tutkivien näkemys siitä, että esineet eivät ole

1 Hunt (1996), s. 1-3.

2 Killerby (2002), s. 2.

3 Hunt (1996), s. 22-28.

olemassa vain suunnittelijoidensa, valmistajiensa ja käyttäjiensä toiminnan tuloksina, vaan niillä on myös itsellään aktiivista toimijuutta ja merkitystä kulttuurissaan.⁴

Itämeren rannikolla, Hansa-liiton alueella säädöksiä esiintyi melko paljon. Ensimmäiset tunnetut ylellisyyksiä koskevat säädökset annettiin Saksan alueella 1300-luvun puolivälissä.⁵ Vanhimmat tunnetutsäädökset Liivinmaan kaupungeissa ovat 1400-luvun alusta. Syyksi tämän tyyppisten säädösten kohtalaisen suureen määrään juuri Hansa-kaupungeissa on tarjottu esimerkiksi paikallisen väestön etnisen taustan, tapojen ja kulttuurin heterogeenisyyttä. Yhteisiin sääntöihin oli siis tarvetta.⁶ Säädösten taustalla saattoi olla paikallisen talouden suojeleminen tuontituotteita rajoittamalla tai yleinen järjestys ja moraalit. Mikä siis oli vaikuttavin taustamotiivi tällaisen normiston syntyyn? Mielenkiintoinen kysymys on myös, että olisiko näissä säädöksissä nähtävissä modernin kulutusyhteiskunnan alku?

1.1. Tutkimuskysymys, -metodi ja rajaus

Ylellisyysäädökset ovat mielenkiintoinen tutkimuskohde, koska ne sivuuttavat niin monia elämän osa-alueita. Ne ovat luonteeltaan normatiivisia säädöksiä ja sivuavat siten yhteiskunnallista elämää ja järjestystä. Ne säätelevät ja rajaavat ihmisten elämää materiaalisesta näkökulmasta ja niistä on mahdollista löytää vihjeitä aikansa ajattelusta ja materiaalisesta ympäristöstä sekä tapakulttuurista. Yhdistettynä testamentteihin, ne kertovat jotakin aikalaisten elämästä ja arjesta sekä aikakaudesta. Aihetta lähestytään tässä tutkimuksessa kulutuksen historian näkökulmasta. On kiinnostavaa tietää, mitä tällaiset säädökset voivat paljastaa aikansa arvomaailmasta tai niistä motiiveista, joiden varassa sääntöjä ylipäänsä laadittiin, mutta myös kulutuksesta ja ihmisten sitä koskevista päätöksistä.

Tutkimustehtäväksi muotoutui pohtia mikä syy tai syyt johtivat ylellisyystuotteiden valmistusta, omistamista ja käyttämistä rajoittavan lainsäädännön esiintymiseen 1500-luvun alkupuolen Tallinnassa.

4 Mäkikalli (2010), s. 12.

5 Eisenbart (1962), s. 5-6.

6 Mänd (2005), s. 23.

Tutkimus etenee kahdessa osassa. Ensin selvitetään minkälaisen kontekstin 1500-luvun Tallinnan luo. Millaisia ylellisyysäädökset olivat, mitä niillä rajoitettiin, millaista oli kaupunkilaisten kulutus ja mitä ylellisyyksiä kaupunkilaiset omistivat. Tämän ensimmäisen osuuden tarkoituksena on antaa selkeä kehys tutkimukselle. Se on toteutettu pitkälti kvantitatiivisen tutkimuksen keinoin, jossa lähteiden sisältöä luokitellaan ja analysoidaan. Materiaalin normatiivisen ja rakenteellisesti säännönmukaisen luonteen vuoksi apua on ollut myös keskiaikaisten asiakirjojen tutkimisen eli diplomatiikan metodeista.

Toisessa osassa keskitytään siihen, missä määrin Tallinnan raadin ylellisyysäädökset ilmentävät niitä näkökulmia, joita tällaisten säädösten tutkimisessa on yleensä tuotu esille mahdollisina syinä tällaisten säädösten muodostamiseen. Toisin sanoen miten säädökset ilmentävät aikansa taloutta, moraalialia ja sosiaalista hierarkiaa sekä yhteiskunnallista järjestystä, mitä ne mahdollisesti viestittävät ja miten nämä säädökset noita linjoja noudattavat Tallinnan kohdalta. Oletuksena on, että Tallinnan lainsäädäntö kulki samoilla linjoilla kuin muuallakin tuona aikana ja että säädöksistä löytyy erityisesti yhtäläisyyksiä Lyypekin ja muun Hansaliiton vastaavien säädösten kanssa. Tätä oletusta on tarkistettu tutkimuksessa vertaamalla Tallinnan ja Lyypekin säädäntöjä toisiinsa ja käyttämällä tutkimuskirjallisuutta. Toisena oletuksena on, että keskiajalta periytyvä vahva tarve järjestykseen ja selkeään hierarkiaan on yksi vahvimista motiiveista säädösten luomisen taustalla. Lopuksi tutkimuksessa pohditaan vielä säädösten lainvoimaisuutta ja sanktioita lyhyesti. Tämä toinen osio on luonteeltaan analysoivampi ja hyödyntää pohjaa, jonka ensimmäinen osio luo. Tutkimuksen päätelmät perustuvat Tallinnan säädösten, testamenttien ja tutkimuskirjallisuuden tulosten vertailulle. Onko joitakin näkökulmia, joita Tallinnan tapauksessa ei esiinny? Ovatko jotkin asiat esitetty erilaisesta näkökulmasta? Aineistoa tulee arvioida sen normatiivisen luonteen näkökulmasta ja pitää mielessä, että tutkimustulos on vain yksi tapa lähestyä tätä aihepiiriä.

Ylellisyysäädökset ovat tiukasti sidoksissa kulutuksen historiaan. Vasta kun ihmisillä on ollut varallisuutta ostaa ylellisyyksiä, on niiden ostamista haluttu rajoittaa. Varhaisemmat säädökset painottuvat käyttäytymisen säätelyyn. Olen kiinnostunut juuri materiaalisia hyödykkeitä koskevista säädöksistä, koska ne tuovat parhaiten ilmi kaikki edellä mainitut näkökulmat. Uuden ajan alussa niitä esiintyi kaikkein eniten ja siten on mielekkäintä

sijoittaa tutkimus tuolle ajalle. Tallinnasta ei ole kuin yksi säädös säilynyt aiemmalta ajalta ja seuraaviin on aikaa, joten käytössä oleva aineisto kattaa kaiken tunnetun saatavilla olevan materiaalin 1400- ja 1500-lukujen vaihteesta. Samoihin aikoihin säädösten määrä kaupungeissa kasvoi samalla, kun porvariston vaikutusvalta ja varallisuus kasvoi. Kaupankäynti myös vilkastui ja siksi juuri uuden ajan alku on kiinnostava aikakausi näiden säädösten osalta. Useat tutkimukset osoittavat ihmisten kulutustottumusten muuttuneen uuden ajan alussa. Ihmiset hankkivat enemmän omaisuutta kuin ennen ja markkinoilla oli tarjontaa enemmän kuin ennen, myös ylellisyyksiä.⁷ Kiinnostavaa tässä on lisäksi se, että yhteisö koki tarvetta vaikuttaa ihmisten lopulta hyvin yksityiseen käyttäytymiseen ja valintoihin. Aihe liikkuu siis kiinnostavasti julkisen ja yksityisen tason rajapinnalla.

Ajallisesti tutkimus on määritelty sijoittumaan keskiajan ja uuden ajan vaihteeseen. Tarkemmin tämä sijoittuu 1500-luvun alkuun. Tutkimuskirjallisuuden valossa tarkastellut ilmiöt jakavat piirteitä näiltä molemmilta aikakausilta ja siksi tämä ajallinen muutos on kiinnostavaa, joskin nimeämisen kannalta hyvin vaikeaa aikaa.⁸ Tämän vuoksi tutkimuksessa puhutaan välillä keskiajasta ja välillä uudesta ajasta riippuen hieman siitä, kumman aikakauden piirteestä on tutkimuskirjallisuuden mukaan kyse. Kun aikaa on haluttu ilmaista tarkemmin, on tutkimuksessa käytetty vuosilukuja. Reformaatio ei vielä näy lähdeaineistossa.

Tallinna oli kauppakaupunkina yksi tärkeistä Hansaliiton kaupungeista ja Suomenkin historian kannalta merkittävimpiä kaupunkeja. Se on hyvin säilyneen arkistomateriaalin ja vähäisen tutkimuksen takia mielenkiintoinen kohde tutkimukselle. Pohjoinen Eurooppa ja Hansaliitto muodostavat oman kulttuurisen alueensa omine erityispiirteineen. Materiaalini on toisaalta hyvin lyhyeltä ajalliselta jaksolta ja käsittelee maantieteellisesti niin pientä aluetta, että mitään kovin laajoja yleistyksiä niiden pohjalta ei voi tehdä. Toisaalta, jos Tallinnan säädökset poikkesivat täysin muualla laadituista, niin se selviää jo pienen aineiston pohjalta. Tutkimus onkin luonteeltaan tapaustutkimus tiukalla alueellisella ja ajallisella rajauksella.

7 Richardson (2004), s. 11.

8 Lamberg et all. (2009), s. 14-17.

Aihepiiri ja lähteet itsessään rajaavat tutkimuksen koskemaan vain tiettyjä ihmisryhmiä. Säädökset koskivat kaupunkilaisia raadin alaisuudessa, joten he olivat suurimmaksi osaksi käsityöläisiä ja kauppiaita tai näiden perhettä. Tallinnan ollessa kyseessä, nämä kaupunkilaiset jakaantuivat saksalaisiin ja muihin. Myöhemmin tutkimuksessa tarkastellaan hieman Tallinnan väestörakennetta, joka muodostui lähes täysin porvareista ja käsityöläisistä, joten aateliset jäävät kokonaan tarkastelun ulkopuolelle. Ikä- ja sukupuolirakenteen kannalta aihepiiri sisältää kuitenkin kaiken ikäiset miehet ja naiset. Sukupuolten eroilla on saattanut olla merkitystä. Raadinpäätökset olivat miesten kirjoittamia, mutta silti hyvin monet säädöksistä koskivat naisia. Säädökset muuttuivat ihmisten iän, sosiaalisen aseman ja sukupuolen mukaan.

Aihe on hyvin läheisesti sidoksissa vaatetuksen ja muodin historiaan ja muuhun materiaaliseen kulttuuriin. Tämä yhteys näkyy osin siinä, että 1500-luvun alussa elettiin muutosta kohti uutta aikaa ja tämän muutoksen yhtenä ilmenemismuotona oli ylellisyyksien säätelyssä siirtyminen tapojen säätelystä materiaalisen omaisuuden säätelyyn.⁹ Samalla se myös koskettaa useita elämän osa-alueita taloudesta moraaliin. Se sijoittuu kuitenkin arjen ja materiaalisen kulttuurin tutkimisen kenttään. Samanlaisten rajoittavien säädösten aika ei ole vielä nykyäänkään ohi. Tutkimusaihe liittyy siis myös nykyaikaan, vaikka arvot ja säätämisen muodot ovat muuttuneet ajan saatossa. Moraalin ja vaatetuksen tai muiden ylellisyyksien ja yhteiskunnallisen statuksen suhde on edelleen läsnä ja merkityksellinen.

1.2. Lähteet ja niiden käsittely

Liivinmaalla sijaitsevan uuden ajan alussa useita suuria ja merkittäviä kaupunkeja, mutta niistä vain Riikan ja Tallinnan arkistot ovat säilyneet meidän päiviimme asti. Lisäksi osa niiden sisällöstä on kulkeutunut muualle.¹⁰ Tallinnan arkisto on kuitenkin laaja. Lähteinä tässä tutkimuksessa käytetään ensisijaisesti raadinsäädöksiä (*Ratswillküren*) Tallinnasta 1520-luvulta. Ne ovat normatiivista aineistoa, jota kaupungin raati on tuottanut säätelemään julkista elämää. Normatiivista aineistoa on säilynyt keskiajalta verrattain paljon. Syy

⁹ Asiaan palataan tutkimuksessa kappaleessa 1.4. Lisää myös Hunt (1996), s. 28-29.

¹⁰ Mänd (2005), s. 19.

saattaa olla siinä, että eri osapuolilla on ollut suuri intressi huolehtia sen säilymisestä.¹¹ Lähestymistapa korostaa kulutuksen taloudellista luonnetta, mutta tärkeää on pitää mielessä, että pohjimmiltaan kyse on arkielämästä ja ihmisten jokapäiväisestä toiminnasta, joita säätelemään lähteiden normatiiviset säädökset alunperin luotiin.

Tutkimusmateriaalina on otteita alkuperäisistä raadinsäädöksistä Tallinnan kaupunginarkistosta vuodelta 1524. Sädökset sisältävät muutamia vaatteisiin ja asusteisiin liittyviä kohtia, joita tässä tutkimuksessa käytetään tärkeimpänä lähteenä. Varhaisin säädös on päiväämätön, mutta sen on oletettu olevan 1400-luvun lopusta. Lisäksi lähteet sisältävät säädöksiä, jotka koskevat häitä, niiden järjestämistä ja niihin osallistumista.

Alkuperäiset lähteet ovat kieleltään keskialasaksa ja ulkoasultaan 1500-luvun käsialaa. Molemmat näistä seikoista tuovat oman lisäongelmansa tutkimukseen. Keskialasaksa ei kielenä koskaan määritelty niin tarkasti kuin monia muita sen aikaisia kieliä, vaikka se saavuttikin Pohjois-Euroopassa eräänlaisen *lingua francan* aseman. Kielessä on silti useita erilaisia alueellisia murteita.¹² Samasta sanasta voi siis olla useampia erilaisia kirjoitusasuja jo saman tekstin sisällä ja toisaalta myös useita erilaisia tulkintoja. Merkitysten ja tulkinnallisuuden vuoksi täytyykin olla tutkimusta tehdessä hyvin varovainen. Kääntäessä on helppo tehdä virheitä tai harhaanjohtavia tulkintoja.

Tutkimuksessa on käytetty apuna Gotthard von Hansenin tekemää editiota. Von Hansen on tutki Tallinnan kaupunginarkiston sisältöä vuonna 1894 ja julkaisi niistä tekstikokoelman *Aus baltischer Vergangenheit. Miscellaneen aus dem Revaler Stadtarchiv*. Teoksessa on mukana myös muutamia ylellisyysäädöksiä käännettynä uudemmaxi saksaksi. Von Hansen kuitenkin vain luetteli tekstejä eikä tehnyt niiden pohjalta juurikaan tulkintoja, saati sitten verrannut niitä muihin aineistoihin. Mukana on vanhin vaateesta koskeva säädös Tallinnan alueelta, 1400-luvun loppupuolelta. Editio on aivan käyttökelpoinen apu, vaikkakin joidenkin termien kohdalla käännoistä on ollut syytä epäillä. Käännöksessä puhutaan esimerkiksi helminapeista, mutta minkään lähteen mukaan ajan vaatteissa ei

11 Lamberg et al. (2009), s. 210.

12 Lamberg et al. (2009), s. 477-489.

käytetty nappeja, saati helmistä tehtyjä. Näitä asioita on pohdittu enemmän myöhemmin tutkimuksessa.

Näistä lähteistä voi saada viitteitä ylempien luokkien asenteista ja ajatusmaailmasta. Kyse on tosin normeista, mikä ei tarkoita, että ne kuvaavat todellisia olosuhteita ja niiden todistusarvoon tässä suhteessa tulee suhtautua varauksella. Normit antavat ideaalin kuvan siitä, kuinka aikalaiset olisivat hallunneet maailman olevan ja eri asioiden järjestyvän. Samalla ne paljastavat jotain normien muodostamisen taustalla vaikuttaneista arvoista. Normit ovat itsessään arvovapaita käsitteitä, vaikka heijastavatkin yhteiskunnallisten intressiryhmien tavoitteita.¹³ Tulkittaessa tällaisia lähteitä tulee pitää mielessä, kuka ne on kirjoittanut ja mitä tarkoitusta varten.

Toisena lähdeaineistona tutkimuksessa on käytetty Tallinnan kaupunkilaisten testamentteja 1500-luvulta. Ne on valittu lähderyhmäksi antamaan parempaa kuvaa siitä, mitä omaisuutta ihmisillä on ollut hallussaan ja miten sitä on annettu eteenpäin. Säädökset kertovat enemmän ideaalista ja testamentit taas enemmän käytännöstä. Siten ne tukevat aineistoina hyvin toisiaan. Testamentteja löytyy painettuna teoksesta *Revaler Regesten 3. Testamente Revaler Bürger und Einwohner aus den Jahren 1369 – 1851*. Edition on koonnut Roland Seeberg-Elverfeldt, joka on kääntänyt testamentit saksaksi.

Testamentit ovat myös oikeusjärjestelmän sivussa luotua aineistoa. Testamenttien tekemistä koskevat omat tapansa ja lakinsa, mutta niiden luonne on raadinsäädöksistä poiketen yksityinen ja ne koskevat yksilöiden välisiä toimia. Tästä huolimatta keskiaikaisilla testamentteilla oli myös vahva yhteisöllinen merkitys, mikä tuli esille yhteisöille tehdyissä lahjoituksissa.¹⁴ Testamenteissa on nähtävissä vahva kanonisen oikeuden tausta. Kanoninen oikeusperinne vaikutti myös kaupunkilaisten elämään aina juhlapyhien viettämisestä hautaamistapoihin saakka. Lisäksi testamentit ovat Euroopassa kehittyneet osin kirkon tarpeesta varmistaa ja vahvistaa omaa taloudellista asemaansa esimerkiksi lahjoituksilla. Maakohtaisia eroja oikeusjärjestelmien vaikutuksesta testamentteihin löytyy paljon. Mannermaalla perimyskysymykset olivat sekä kirkollisia, että maallisia kysymyksiä

¹³ Mäkinen (2010), s. 169. Lamberg et all. (2009), s. 226.

¹⁴ Meyer (2010), s.203.

riippuen lahjoituksista ja niiden kohteista.¹⁵ Testamenteilla voitiin todistaa myös omistusoikeutta esimerkiksi maahan. Mikään laki ei vaatinut laatimaan niitä, sillä perimysasioista oli säädetty laissa. Testamenttia tarvittiin, jos tästä laissa määritellystä poikettiin.¹⁶ Niitä laadittiin yleensä kuoleman lähestyessä eikä ollut tavallista, että niitä olisi tehty kovin paljon aikaisemmin tai ilman varsinaista syytä.¹⁷ Tästä näkökulmasta on ymmärrettävää, etteivät ne ole aina pitkiä tai kovin yksityiskohtaisia. Testamentin tekemiseen saattoi olla myös ulkoinen vaikutus esimerkiksi kirkollisilta tahoilta, sillä niille tehtiin paljon lahjoituksia testamenteissa.¹⁸

Aineiston testamentit olivat hyvin erilaisia. Osa oli hyvin lyhyitä ja osa pitkiä ja yksityiskohtaisia. Niissä oli kuitenkin tiettyjä toistuvia rakenteita. Ne toistivat samanlaista kaavaa kuin Lyypekissä. Testamentit eivät ole listoja kaikesta omaisuudesta, mutta valottavat yhteiskunnallista järjestystä. Lyypekin testamenteissa esiintyneet hyväntekeväisyyteen ja kirkollisille tahoille tehdyt lahjoitukset toistuivat myös Tallinnassa. Samoin yleensä alkuun tuleva *Wege und Stege* -kohta. Tämä löytyi lähes jokaisesta testamentista ja siinä lahjoitettiin jokin summa rahaa kaupungin ”teiden ja siltojen” ylläpitoon. Käytännössä raha saatettiin käyttää muutoinkin kaupungin hyväksi. Tämä oli testamenttien tekemisen tapa johon malli tuli Lyypekistä.¹⁹ Tutkimuksessa on valikoitu käyttöön testamentteja ajalta 1500-1559. Tällöin testamentit tehneet ihmiset ovat eläneet säädösten antamisajan aikaan ja säädösten on ollut tarkoitus heidän elämäänsä vaikuttaa.

Oikeus on jo keskiajalla toiminut yhteiskunnallisena määrittäjänä. Se on määritellyt sallitun ja kielletyn rajat, mutta myös rajan yksilön ja yhteisön välillä.²⁰ Lait kertovat ympäristönsä arvoista ja asenteista. Kyse on myös vallasta. Etenkin vallasta muodostaa oikeuden sisältö. Oikeus on valtaa, jolla hallintavaltaa voidaan siirtää, antaa tai vähentää. Se on myös valtaa luoda rajoja. Normatiiviset lähteet tarjoavat mahdollisuuden selvittää keskiajan valtarakenteita ja niitä muodostavia yhteiskunnallisia rakenteita.²¹ Normeilla

15 Brundage (1995), s. 88-97.

16 Szende (2001), s.50-51.

17 Szende (2001), s. 52.

18 Samansuuntaisia tuloksia on saanut myös Katalin Szende (2001) tutkiessaan Unkarin testamentteja. Tallinnalaisten testamenteissa kirkollisia lahjoituksia oli lähes kaikissa.

19 Meyer (2010), s. 203-206.

20 Lamberg et all. (2009), s. 203.

21 Pennington (1992), s. 333.

säädellään resursseja, jonka vuoksi ne ovatkin hyvä lähderyhmä tähän tutkimukseen. Hansa -kaupungeissa olivat käytössä saksalaiseen lakiperinteeseen pohjaavat kaupunginlait. Kaupungeilla oli oikeus antaa yleistä turvallisuutta ja järjestystä koskevia normeja. Näiden lisäksi myös erilaisilla killoilla ja ammattiryhmillä oli omaa lainsäädäntöä kaupungeissa.²²

Erona nykyaikaan on esimerkiksi ihmisten suhtautuminen lakiin. Tuomareilla oli laajat mahdollisuudet oman harkintavallan käytölle ja paikallisyhteisöllä saattoi olla mielipiteensä, jotka usein otettiin huomioon lain kirjaimesta huolimatta. Sovitteluratkaisuja käytettiin myös paljon.²³ Nämä seikat lisäävät tutkijoille pohdittavaa lähteitä käytettäessä. Säilyneet normatiiviset kirjoitukset ovat usein hyvin niukkoja ja pelkistettyjä eivätkä tarjoa useinkaan tarpeeksi yksityiskohtia.²⁴ Tämän vuoksi laadullista tutkimusta normatiivisilla lähteillä on usein pidetty vaikeana.

Aineistoa ei voida pitää laajana, mutta se soveltuu hyvin tiukasti rajattuun tapaustutkimukseen. Aihepiiriä on kuitenkin tutkittu jonkin verran muiden maiden osalta, joten on olemassa konteksti johon tällaisen tapaustutkimuksen voi liittää ja johon tätä voi verrata. Tutkimuskirjallisuuden luoma kuva toimii tutkimuksessa hyvänä heijastuspintana. Muuta mahdollista aineistoa tällaisen aiheen tutkimiseen olisi voinut löytyä esimerkiksi erityyppisistä tuomikirjoista, joiden perusteella voisi saada tietoa sääntöjen noudattamisesta rangaistusten avulla. Moraalisesta puolesta voisi löytyä kirkonmiesten kirjoituksia ja opastuksia. Tutkimus keskittyy kuitenkin syihin säädösten luomisen taustalla, joten niiden toteutuminen rajautuu hypoteettisen pohdinnan tasolle. Kirkonmiesten tekstien läpikäyminen sillä toiveella, että niistä löytyisi jotain hyödyllistä, ei taas tuntunut kovin järkevältä tässä tilanteessa. Jos tällaisten lähteiden olemassaoloon olisi löytynyt selviä viitteitä muualta, olisivat ne olleet mielekkäämmin tutustuttavissa.

22 Lamberg et all. (2009), s. 203-204, 208-210.

23 Lamberg et all. (2009), s. 203.

24 Lamberg et all. (2009), s. 212.

1.3. Aiempi tutkimus aiheesta

Materiaalisen kulttuurin tutkimus on ollut laaja-alaisen kansainvälisen kiinnostuksen kohteena ihmistieteissä viime vuosikymmeninä. Siinä mielessä tutkimuksen teema on varsin ajankohtainen ja seuraa vallalla olevia tutkimussuuntia. Tutkimuksessa ei ole syvennytty vain esineisiin itsessään, vaan kiinnostus on ihmisten ja esineiden välisissä suhteissa ja ennen kaikkea niissä sosiaalisissa rakenteissa, joita näiden ympärille muodostuu. Materiaalinen maailma kuuluu ihmisten kokemusmaailmaan ja muokkaa sitä. Samalla ihmisten elämä ja kontekstit luovat materiaalille merkityksiä.²⁵ Näistä kertovat muun muassa tutkimuksessa lähteenä käytössä olevat normatiiviset aineistot. Tutkimustraditiota kulttuurin ja ihmisten elämän osa-alueiden tutkimisesta materiaalisen maailman kautta on siis olemassa. Yksi merkittävä keskiajan arjen ja kulttuurin tutkija, jonka tutkimuksia on hyödynnetty tässkin tutkimuksessa on esimerkiksi Gerhard Jaritz. Kulutusta ja kulutuskulttuuria voidaan pitää identiteettiä rakentavana sosiaalisena toimintana. Tärkeää on ollut ajatus esineiden ja tavaroiden avulla tapahtuvasta luovasta toiminnasta, kommunikaatiosta ja esineiden symbolisesta käytöstä. Ihmiset välittävät ja vastaanottavat viestejä, tiedostaen tai tiedostamattaan, esineiden välityksellä.²⁶

Tutkimusta ylellisyysäädösten alalta ei ole paljon. Se on usein hajanaista, vanhaa tai vain viittauksenomaisesti mainittu muiden aiheiden ohessa. Eniten viittauksia löytyy pukuhistoriasta, mikä on ymmärrettävää, koska monet säädökset ovat koskettaneet juuri pukeutumista. Suomessa ylellisyysäädöksistä ei ole tehty yhtään tutkimusta, vaan täälläkin se on jäänyt viittausten tasolle muun tutkimuksen ohessa. Maailmalla tuoreinta tutkimusta itse aiheesta edustaa Catherine Kovesi Killerby, mutta hän on erikoistunut tutkimuksissaan Italiaa koskeviin säädöksiin. Italiaa ja Englantia on tutkittu eniten, mikä johtuu osittain jo suuresta määrästä tuotettua ja säästynyttä materiaalia. Saksan aluetta koskeva tutkimus on vanhaa (Greenfieldin tutkimus Nürnbergistä 1918, Eisenbart 1962).

Tämä aineisto ei ole ollut käytössä kovin monessa tutkimuksessa. Ainoat tiedossa olevat tutkimukset ovat Katrin Kukken kandidaatintutkielma²⁷, jossa käytetään säädöksiä lähteenä materiaalisen maailman ja erityisesti pukuhistorian tutkimisessa ja Astrid Pajurin

25 Mäkikalli (2010), s. 9-10.

26 Mäkikalli (2010), s. 10-11.

27 Kukke, Katrin (1992, Tartto), *Rõivakultuur Tallinnas 15.– 17. sajandil*.

pro gradu -tutkielma²⁸, jossa aineiston pääpaino on 1600-luvulla ja tutkimusaihe painottaa pukuhistoriallista sosiaalista järjestystä. Pajurin työssä on paljon samoja piirteitä kuin tässä tutkimuksessa ja sitä on työstetty paljolti samaan aikaan. Lähteet, etenkin säädökset ovat siis tutkimisen arvoista aineistoa, joista voi paljastua jotain uutta.

Alan Huntin teos *Governance of the Consuming Passions*²⁹ on kattava katsaus ylellisyssäädöksistä ja niiden historiasta. Hunt keskittyy tutkimuksessaan yhteiskunnalliseen hallintoon, johon näillä säädöksillä pyrittiin. Teoksessaan hän pohtii myös säädösten merkitystä nykyaikana, sillä yleisesti on ajateltu, että tämän tyyppiset säädökset olisivat jääneet historiaan. Teoksessa on esimerkkejä eri puolilta Eurooppaa ja Aasiaa. Vanhemmassa tutkimuksessa näyttäisi olevan hieman negatiivinen pohjaväri. Säädösten nähdään rajoittavan ihmisten elämää ja niitä on tutkittu paljolti taloudellisen merkittävyyden vuoksi. Säädökset otetaan usein tutkimuksessa huomioon vain marginaalisesti, ilmeisesti sen takia, että niiden koetaan epäonnistuneen tehtävissään. Huntin teoksen merkittävyys on juuri siinä, että hän siirsi säädösten tutkimuksen hieman toisenlaiseen valoon. Teoksen ongelma on sen laajuus. Siinä ei kyetä ottamaan huomioon paikallisia tai ajallisia erityispiirteitä. Teoksessa ylellisyyslakeja on pohdittu tätä aiemmasta tutkimuksesta poiketen useammasta näkökulmasta. Näitä Huntin antamia näkökulmia on tässä tutkimuksessa käytetty pohjana, kun on luotu kehystä erilaisille mahdollisille motiiveille ylellisyssäädösten syntyyn. Näitä ovat esimerkiksi hierarkia, moraalit, talous ja yhteiskunnallinen järjestys. Lisäksi on hyödynnetty Huntin pohdintaa säädösten vaikutuksista ja toteutumisesta. Muu tutkimuskirjallisuus ja materiaali itsessään ovat sitten tuoneet syitä lisätä muutaman näkökulman, kuten pohdinnan kansallisesta identiteetistä.

Kirjallisuuteen olen kuitenkin valinnut yhden vanhemman teoksen. Lizelotte Eisenbartin³⁰ tutkimus vuodelta 1962 sisältää selvitystä raadinsäädöksistä ja myös hieman vaaterajoituksista koko Saksan alueelta. Teos on kieltämättä vanha, mutta se on myös hyvin perusteellinen ja siihen viitataan uudemmassakin tutkimuksessa, kuten esimerkiksi Anu Mändin³¹ vuonna 2005 ilmestyneessä tutkimuksessa *Urban Carnival*. Tämän

28 Pajur, Astrid (2014, Uppsala), *Costume and Control: Sumptuary Laws and Social Order in Seventeenth – Century Tallinn*.

29 Hunt (1996).

30 Eisenbart, Lizelotte Constanze, *Kleiderordnungen der deutschen Städte zwischen 1350 und 1700*, 1962.

31 Mänd, Anu, *Urban carnival*, 2005.

tutkimuksen merkitystä lisää sen maantieteellinen raja-alue, jolta ei ole paljon tutkimusta. Eisenbartin teoksessa on paljon hyödyllistä tietoa Saksan alueen tavoista ja vaatetuksesta sekä myös hyödylliseksi osoittautunutta sanastoa.

Monia aiheeseen liittyviä asioita, kuten pukuhistoriaa tai kulutuksen historiaa on tutkittu hyvinkin paljon useista eri näkökulmista.³² Paljon tästä, talouden ja kulutuksen tutkimuksesta, sijoittuu kuitenkin myöhemmälle ajalle, osin sen takia, että kaupallisen kulutuksen katsotaan tutkimuksessa usein alkaneen vasta 1600-1700-luvuilla. Myöskään tietoa 1500-luvun Viron kaupunkilaisten vaatetuksesta ei ole juurikaan tarjolla. Asiaa ovat tutkineet muutamat virolaiset tutkijat, kuten Katrin Kukke, Inna Põltsam ja Katrin Koch-Maasing³³, mutta lähdemateriaalia ei ole riittävästi tarjolla kovin varman tai kattavan kuvan luomiseen. Näissä kysymyksissä onkin vertailukohdaksi otettu yleiset pukuhistorian antamat linjat, koska monet yleispiirteet muodissa ovat luonteeltaan yleiseurooppalaisia. Koska Tallinnan kaupunkilaiset olivat vahvasti saksalaisen kulttuurivaikutuksen piirissä tai saksalaisia, on myös perusteltua olettaa muodin seuranneen saksalaista mallia. Vaatteiden ja sosiaalisen statuksen yhteydestä uuden ajan alussa ovat kirjoittaneet Gerhard Jaritz ja Neithard Bulst. Molemmat tarjoavat tutkimuksissaan ajatuksia siitä, miten säädökset joko heijastavat sosiaalista hierarkiaa tai jopa vahvistavat sitä. Kulutuksen historiasta muutamat teokset ovat toimineet näkökulmia tarjoavana tukena siitä huolimatta, että ne keskittyvät myöhempään aikaan. Tällainen on esimerkiksi Jane Whittlen ja Elisabeth Griffithsin tapaustutkimus *Consumption and Gender in the Early Seventeenth-Century Household*. Tutkimuksessa perehdytään yhden ihmisen tekemään varsin kattavaan talouskirjanpitoon. Tutkimuksessa tuodaan esille monia aikakauden materiaaliseen kulttuuriin ja kulutukseen liittyviä piirteitä.

Tallinnan kaupungin historiasta hyödyllisimmäksi teokseksi osoittautui Paul Johansenin ja Heinz von zur Mühlenin teos *Deutsch un Undeutsch in mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reval*. Teoksessa esitellään Tallinnan oloja varsin kattavasti ja pohditaan Tallinnan väestön etnografista erityisrakennetta, jolla on ollut oma vaikutuksensa myös

32 Esim. Francois Boucher, *20,000 Years of Fashion The History of Costume and Personal Adornment*; Daniel Miller, *A Theory of Shopping*.

33 Kukke, Katrin (1992). *Põltsam Inna, Eesti ala elanike rõivastus 14. sajandi teisest poolest 16. sajandi keskiaigani* (2002).

lainsäädäntöön. Philippe Dollinger tarjoaa teoksessaan *Die Hanse* hieman laajennusta kontekstin laatimiseen Tallinnan ulkopuolelle.

Keskiaikaisia testamentteja on maailmalla käytetty useissa tutkimuksissa lähdeaineistona ja niitä on tutkittu. Sam Block on esimerkiksi tutkinut englantilaisten 1400-luvun testamenttien retoriikkaa. Professori Katalin Szende on tehnyt tutkimusta Unkarissa ja tutkimusten painotus on usein materiaalisessa kulttuurissa. Hyödyllisiä ovat myös Martha C. Howellin tutkimukset testamenttien lahjoittajista ja ennen kaikkea sukupuolia koskevista eroista. Suomessa ja suomalaisista keskiaikaisista testamenteista on tehnyt tutkimusta Tuula Lehonmaa, joka erittelee artikkeleissaan paljon juurikin aineiston sisältöä, mutta pohtii myös hieman syitä ja motiiveja.

1.4. Ylellisyysäädökset maailmalla

Ylellisyyksiä koskeva lainsäädäntö ei ole noudattanut maailmalla minkäänlaista kaavamaisista rakennetta. Paikalliset ja ajalliset kehitysmallit ovat olleet erilaisia eri puolilla. Eurooppalaisessa kehityksessä on kuitenkin muutamia yhdistäviä tekijöitä. Säädösten määrä on lisääntynyt suunnilleen samaa tahtia, kuin keskiaikainen yhteiskunta muuntuu kohti uutta aikaa.³⁴ Tätä käsitystä tukee esimerkiksi se, että Italian kaupunkivaltioissa säädöksiä on eniten 1400-luvun vaihteessa, mutta 1500-luvulle tultaessa Ranska, Espanja ja etenkin Englanti kurovat tätä eroa umpeen ohittaen lopulta Italian. Saksassa määrä alkaa selkeästi nousta tuohon samaan aikaan.³⁵ Tässä voidaan ehkä nähdä yksi yhteiskunnallinen piirre, joka viestii kulttuurin muutoksesta keskiajalta kohti uutta aikaa. Tallinna seuraa ilmeisesti tätä kehitystä, koska vanhin säilynyt ylellisyyksiä koskeva säädös on 1400-luvun lopulta ja toiset 1500-luvun alusta. Kyse on siis samasta historiallisesta kehityksestä, joka näkyy muillakin kulttuurin ja ihmisten elämän osa-alueilla. Lainsäädäntö seurasi aikaansa ja aikalaisten tarpeita ympäröivän yhteisön muuttuessa. Tämä kehitys kulkee yhtä matkaa myös materiaalisen kulutuskehityksen kanssa. Säännöille on tullut tarvetta, kun hyödykkeitä on tullut yleisemmin saataville ja niiden valmistus on ollut mahdollista.³⁶

34 Hunt (1996), s. 28.

35 Hunt (1996), s. 29.

36 Hunt (1996), s. 24.

Ylellisyssäädökset kuitenkin vähenivät huomattavasti lähestyttäessä kansallisvaltioiden syntymisen aikaa.³⁷ Tämä on mielenkiintoista, koska vastaavasti vahvan ohjaileva valtiojohtoinen merkantilistinen talouspolitiikka nousi vahvimmin pinnalle vasta kansallisvaltioiden muodostumisen aikaan. Tutkimus toi kuitenkin esille selkeästi merkantilistisiksi tulkittavia piirteitä ja motiiveja, joten säädösten väheneminen ei ilmeisesti ainakaan yksistään liity talouspoliittiseen kehitykseen.

Toinen piirre, joka liittyy juuri tähän muutoskehitykseen, on häitä ja hautajaisia koskevan säädännön vähentyminen ja vaatteita koskevan säädännön yleistyminen siirryttäessä kohti uutta aikaa.³⁸ Tutkimuksen materiaalien valossa näyttää siltä, että tämä kehityksen suunta oli vielä kesken eli Tallinnassa elettiin keskellä muutosta. Toisaalta monet säädösten kohdat koskevat juurikin häitä ja muita elämänkaaren juhlallisuuksia, mutta toisaalta mukana on useita selkeitä vaatesäädöksiä. Nämä muutokset viestivät mahdollisesti säädösten funktion muutoksesta. Huntin mukaan kehityksessä on nähtävissä taustalla vaikuttavien motiivien painoarvon siirtyminen tapojen hallinnoinnista yhteiskunnallisen hierarkian tukemiseen ja ylläpitoon.³⁹

37 Hunt (1996), s. 29.

38 Hunt (1996), s. 24-29.

39 Hunt (1996), s. 28-29.

2. Kulutus ja sen säätely Tallinnassa

Tässä kappaleessa luodaan vahvemmin kontekstia sille, minkälaisen ympäristön 1500-luvun Tallinna luo. Ensin esitellään Tallinnaa ja sen asemaa osana Hansaliittoa, jonka yhteydessä käydään lisäksi läpi lainsäädäntöä. Seuraavaksi tutkimuskirjallisuuden ja materiaalina olevien testamenttien avulla hieman valotetaan sitä, mitä aineellista omaisuutta Tallinnan kaupungin asukkailla on saattanut olla, jonka jälkeen tätä tietoa verrataan säädöksillä rajoitettuihin esineisiin. Näiden tietojen avulla luodaan kuvaa Tallinnan asukkaista ylellisyyksien kuluttajina ja pohditaan kulutuksen suhdetta ihmisten arkeen ja elämän eri tilanteisiin.

2.1. Tallinna osana Hansaliittoa

On hankala sanoa, kuinka paljon Tallinnan säädökset kertovat kaupungin oloista tai ihmisten asenteista, jos kaupungista ja Hansaliitosta, eli kontekstista, ei ole tietoa.

Itämeren alue oli 1500-luvulla vahvasti saksalaisen vaikutuksen piirissä. Tämän kehityksen juuret ulottuvat jopa 900-luvulle.⁴⁰ Puhutaan saksalaisesta ekspansiosta, joka oli hyvin sotilaallis-kirkollista. Yksi seuraus oli kuitenkin kaupankäynnin vilkastuminen ja sen merkityksen pitkäaikainen kasvaminen. Juuri tämän kaupankäynnin ympärille Itämeren piiriin muodostui 1200-luvulla kauppaliitto Hansa sekä monia tärkeitä kaupunkeja kuten Lyypekki, Danzig, Riika, Tallinna ja Kööpenhamina. Vuonna 1143 perustetusta Lyypekistä tuli maantieteellisesti edullisen sijaintinsa vuoksi koko Itämeren johtava kaupunki, joka säilytti asemansa aina 1600-luvulle asti.⁴¹ Tästä asemasta johtuen muissa kaupungeissa seurattiin monissa asioissa Lyypekin esimerkkiä. Tämä koski lainsäädäntöä, mutta myös kaupunkien yleistä rakennetta. Lyypekkiä voidaan jopa pitää eräänlaisena mallikaupunkina.

Tallinna oli Liivinmaan toiseksi suurin kaupunki⁴² 1500-luvulla. Sen perustivat tanskalaiset 1200-luvulla, mutta se saksalaistui n. 100 vuotta myöhemmin ja liitettiin Liivinmaan

40 Alenius (2000), s. 34-36, 74-76.

41 Dollinger (1989), s.35-41, 435-444.

42 Suurin oli Riika.

saksalaisen ritarikunnan alueisiin. Vuonna 1248 tallinnalaiset saivat Lyypekin kaupunkioikeudet ja kaupunki liitettiin osaksi lyypekkiläistä oikeuspiiriä. Tallinnasta muotoutui hyvin tärkeä kaupunki Novgorodin kaupan kannalta ja sillä oli vakaa asema itäisellä Itämerellä.⁴³ 1300-luvun lopun eturistiriidat taloudessa ja politiikassa lisääntyivät Liivinmaan kaupunkien ja Hansaliiton eteläisen Itämeren kaupunkien välillä. Keskiajan lopulla Liivinmaan vieraantumista Hansaliitosta edisti myös Venäjä, jonka ulkomaankauppa siirtyi 1400-luvun lopulla suurelta osin Baltian satamiin. Tämän seurauksena muun muassa Tallinna vaurastui entisestään ja saattoi harjoittaa melko lailla Hansaliitosta riippumatonta politiikkaa.⁴⁴ Tästä huolimatta Tallinnan lainsäädännöllinen yhteys Lyypekkiin, johtavaan Hansa -kaupunkiin, on nähtävissä, kuten tässä tutkimuksessa on huomioitu ylellisyssäädösten vertailun kohdalla.

Saksalainen kulttuurivaikutus ei lakannut Tallinnassa. Yksi piirre, joka kertoo Itämeren alueen yhtenäisyydestä ja saksalaisten vaikutuksesta, on kieli. Keskialasaksa käytettiin yhteisenä kielenä eri kaupunkien välillä ja sitä käytettiin ympäri Itämeren missä vain kauppiat aktiivisesti toimivat.⁴⁵ Kaupankäynti siinä laajuudessa mitä sitä alueella harjoitettiin, vaati myös luku- ja kirjoitustaitoa. 1300-1400-luvuilla kouluissa tuolla alueella opetettiin asioita, joita kaupungissa ja porvareiden elämässä tarvitsi. Lopulta syntyi uusi korkeatasoinen virkamiesluokka.⁴⁶

Tallinnan kaupunki muodostui kahdesta taloudellisesti ja lainopillisesti erillisestä alueesta: toinen oli yläkaupunki, Domberg, piispan ja saksalaisen ritarikunnan hallitsema alue, ja toinen oli alakaupunki, jossa vallitsi Lyypekin laki ja jota hallinnoivat kaupungin raati ja kauppiat.⁴⁷ Kaupungin väkiluku oli 1500-luvulla noin 7000, joista kolmasosa oli saksalaisia, viides ruotsalaisia ja vajaa puolet liivinmaalaisia.⁴⁸ Kooltaan kaupunki vastasi keskikokoista Hansa -kaupunkia.⁴⁹ Väestöpohja oli varsin kirjavaa muuttoliikkeen, vaihtuvan vallan ja konfliktien takia. Väestön ylin ja hallitseva luokka oli pieni ja muodostui

43 Mänd (2005), s. 25. Ojala (2007), s. 1.

44 Alenius (2000) s. 58-59.

45 Alenius (2000), s. 47-48. Dollinger (1989), s. 341-344.

46 Alenius (2000) s. 42-47.

47 Mänd (2005), s. 28.

48 Johansen & von zur Mühlen (1973), s. 95.

49 Vertailun vuoksi: Lyypekissä arvioidaan asuneen keskiajan lopulla lähemmäksi 25 000 asukasta ja suurimmassa Hansa-kaupungissa Kölnissä 30 000. Dollinger (1989), s. 156, 165.

lähes kokonaan saksalaisista kauppiaista, jotka olivat vahvistaneet asemaansa jo muutaman vuosisadan ajan. Keskiluokkaa edustivat varakkaammat käsityöläiset, joita oli noin 30% kaupungin väestöstä ja täten muodostivat myös hyvin vaikuttavan ryhmän. Osa käsityöläisistä saavutti varallisuutensa turvin yläluokkaisen aseman. Suurin väestöryhmä, yli 60 prosenttia asukkaista, muodostui alemmista työläisistä, joita palkattiin fyysiseen työhön. Tähän ryhmään saattettiin laskea myös joitakin niistä käsityöläisistä, jotka eivät olleet saksalaisia. Nämä olivat hyvin pitkälti paikallista syntyperää.⁵⁰ Kaikilla kaupungin asukkailla ei suinkaan ollut kaupunkioikeuksia eikä heitä täten luettu samalla tavoin kaupunkilaisiksi (*Bürger*). Tallinassa suurimmalta osalta asukkaita puuttuivat kaupunkioikeudet.⁵¹ Kaupunkilaisten jakautuminen sosiaalisiin ryhmiin heijasti siis vahvasti näiden etnistä taustaa. Kaupunkioikeudet edellyttivät taloudellista itsenäisyyttä. Omaisuuksien omistaminen ei Tallinnassa liittynyt kaupunkioikeuksiin. Ihmiset saattoivat omata kaupunkioikeudet ja asua esimerkiksi vuokralla. Kaupunkioikeuksista piti kuitenkin maksaa maksu *Bürgergeld*. Vaikka kaupunkioikeudet olivat teoriassa avoinna kaikille etnisestä taustasta riippumatta, jäivät ne usein kantaväestöltä saamatta taloudellisen tilanteen tai työsuhteen vuoksi.⁵²

Ylin poliittinen valta oli saksalaisista kauppiaista muodostetulla kaupungin raadilla, joka vastasi hallinnosta Tallinnassa. Raadissa toimi 1500-luvun puolessavälissä 18 jäsentä. Se säänteli yhteisön elämää ja ammattikuntien toimintaa. Tallinnassa alakaupunkia koskevia päätöksiä tehtiin yhdessä raadin ja kiltojen välillä. Näitä kiltoja olivat Suuri kilta, Mustapäiden veljeskunta ja Käsityöläisten kilta, joka muodostui Pyhän Knutin ja Pyhän Olavin killoista.⁵³ Tallinnalaiset olivat jo 1300-luvulta lähtien ryhtyneet järjestäytymään erilaisiin kiltoihin, ammattikuntiin ja veljeskuntiin. Vaikka raati muodostui Suuren killan jäsenistä, päätettiin ammattikuntien asioista usein kiltojen yhteistyöllä, joten käsityöläisetkin pääsivät vaikuttamaan itseään koskeviin päätöksiin. Killat vaikuttivat paljon kaupunkien elämään. Elinkeinon harjoittajien piti yleensä kuulua kiltaan, joka valvoi

50 Mänd (2005), s. 28. Pelästään tulojaon perusteella ilman ammatin vaikutusta Mänd laski yläluokan osuudeksi n. 18%, keskiluokaksi 19% ja alaluokaksi 65%.

51 Näihin 60% kuuluivat suurimmaksi osaksi eestiläiset, mutta myös suomalaiset ja venäläiset. Johansen & von zur Mühlen (1973), s. 287. Mänd (2005), s.28.

52 Johansen & von zur Mühlen (1973), s. 287. Gierlich (1991), s. 22-23.

53 Johansen & von zur Mühlen (1973), s. 65.

ammattiryhmän etuja.⁵⁴ Jäsentensä etujen suojelemisen lisäksi killat tarjosivat sosiaalista ja taloudellista turvaa myös jäsenten perheille. Killat osallistuivat lisäksi kaupungin uskonnolliseen elämään rahoittamalla esimerkiksi alttareja ja osallistumalla nimikkopyhimysten menoihin. Kiltujen järjestämät juhlat jäsenille ja kaupunkilaisille lisäsivät yhteisöllisyyttä ja yhdistivät arvoja.⁵⁵

Kiltalaitosta kuvaavassa kaaviossa on esitelty kaupungin eri kiltayksiköiden ja raadin väliset vaikutussuhteet. Kaavion mukaan Tallinnan kiltajärjestelmä oli vahvasti hierarkkinen. Henkilön ammatti vaikutti vahvasti tämän taloudelliseen, sosiaaliseen ja poliittiseen asemaan kaupungissa. Käsiyöläisillä oli mahdollisuus päästä vain kahteen alempaan kiltaan: Pyhän Knutin kiltaan, joka oli arvostetummille ammattilaisille, kuten kultasepille ja Pyhän Olavin kiltaan johon kuuluivat esimerkiksi tynnyrintekijät.⁵⁶ Ainoastaan Suuresta Killasta valittiin jäsenet kaupungin raatiin ja sillä olikin suuri vaikutusvalta muiden kiltujen asioihin. Suuren killan jäsenyys oli hyvin rajattua. Sen jäsenet olivat kaikki saksalaisia varakkaampia kauppiaita, joilla oli hyvä ja kunniallinen maine. Alunperin kauppiaiden omaksi killaksi muodostetusta ryhmästä kehittyi ajan saatossa hyvin vahva ja vaikutusvaltainen ryhmä.⁵⁷ Mustapäiden veljeskunta muodostui suurimmaksi osaksi matkustavista ja naimattomista kauppiaista, jotka olivat joko saksalaista tai paikallista syntyperää.⁵⁸

Tallinnan kiltalaitos:⁵⁹

	→ Suuri kilta	→ Kaupungin raati
kauppiaat		
	→ Mustapäiden veljeskunta	
	→ Pyhän Knutin kilta	
käsiyöläiset		
	→ Pyhän Olavin kilta	

54 Hakala (2000), s. 4.

55 Mänd (2005), s. 165.

56 Mänd (2005), s. 29-31.

57 Mänd (2005), s. 31.

58 Mänd (2005), s. 36.

59 Mänd (2005), s. 30.

Varakkailla Hansa -kauppiaille oli maine hyvin itsenäisinä toimijoina. He olivat hyvin pitkälti riippumattomia kuninkaan ja aatelin vallasta. He eivät myöskään sitoutuneet kirkon ajatusmalleihin.⁶⁰ Rikastuva ja vahvistuva porvarisylimystö omaksui Euroopan aateliskulttuurin piirteitä ja arvoja, vaikka vaali myös omia porvarillisia arvojaan.⁶¹ Kaupunkikulttuuri toimi kirkollisen kulttuurin rinnalla yleiseurooppalaisten ja erityisesti saksalaisten tapojen, arvojen ja ajattelutavan välittäjänä.⁶²

Saksalaisen ritarikunnan hallinnoiman Baltian pääelinkeino oli maanviljelys ja viljasta riitti toisinaan hyvin vientiin asti. Liivinmaan vienti koostui suurimmaksi osaksi maatalouden tuotteista.⁶³ Tuontitavaroista tärkein oli suola. Tärkein kauppakumppani ja tuontimaa oli Saksa. Muita tuontituotteita olivat pitkälle jalostetut tuotteet, joita ei pystytty tarpeeksi kotimaassa valmistamaan. Tällaisia olivat esimerkiksi Flanderista ja Englannista tuodut kankaat ja metalliesineet. Samoin tähän ryhmään kuuluivat monet ylellisyydet, kuten mausteet, viinit, hedelmät ja lasiesineet. Osa tavarasta, esimerkiksi metalleista, tuotiin raaka-aineina, joista jalostettiin valmiita tuotteita kaupunkien ammattiseppien toimesta. Ostajina näille tuontituotteille olivat kaupunkien varakkaampi porvaristo ja maaseudun aatelisto.⁶⁴

Saksalaisen ritarikunnan kaupankäynnistä osa on ollut välityskauppaa osana Hansaliiton toimintaa. Tällaisia tuotteita olivat esimerkiksi turkikset joita vietiin Suomesta Länsi-Eurooppaan. Juuri tätä välityskauppaa voidaan ehkä pitää yhtenä syynä Tallinnan kasvaneeseen merkitykseen Suomenlahden ympäristössä.⁶⁵

Kaikki tämä luo kuvaa vilkkaasta ja vauraasta kaupungista, jossa kauppiaiden ja käsityöläisten elämää ohjaili omanlaisensa hierarkkinen järjestelmä. Tallinna ei ollut 1500-luvulla mikään pieni kylä, vaan omalla alueellaan merkittävä ja kansainvälinen yhteisö. Kauppa ja kulttuuri nivoivat sen osaksi muuta Eurooppaa ja etenkin saksalaisen kulttuurin piiriä.

60 Alenius (2000), s. 57-61.

61 Tiainen (2006), s. 27.

62 Alenius (2000), s. 61-73.

63 Alenius (2000), s. 57.

64 Alenius (2000), s. 57-58.

65 Alenius (2000), s. 58.

2.1.1. Tallinnan lainsäädäntö

Ylellisyssäädökset ovat osa aikansa normijärjestelmää, kuten muutkin lait. Keskiajalla kaupunkien murit voidaan nähdä merkkinä omasta ja erillisestä laillisesta järjestelmästä. 1500-luvun alun lainsäädäntö Tallinnassa ei ole aivan yksiselitteinen asia. Se seurasi keskiaikaista lakiperinnettä, jolla oli roomalainen oikeusopillinen, germaaninen tapaoikeudellinen ja kirkon parissa kehittynyt hallinto-oikeudellinen tausta. Lisäksi kyseessä oli laista erityisesti urbaaniin ympäristöön ja sen tarpeisiin kehittynyt järjestelmä. Oikeusjärjestelmä sai vaikutteita monista eri lähteistä ja eli ja muuttui koko keskiajan. Lain toteuttaminen oli käytännön tasolla hyvin kirjavaa, koska feodaaliset, kirkolliset ja alueelliset tuomioistuimet toimivat päällekkäin ja rinnakkain toistensa kanssa. Suhteessa nykyaikaan, pohja oli hyvin moninainen eikä käsitystä yhtenäisestä oikeusjärjestyksestä ollut.⁶⁶ Tuomivaltaa saattoi olla myös yksittäisillä instituutioilla, kuten yliopistoilla.⁶⁷ Tässä tapauksessa on syytä rajata oikeuden käsite tarkoittamaan juridista oikeutta sen objektiivisessä merkityksessä, eli tarkastelussa ovat oikeusjärjestyksen eri osat.

Erona nykyiseen oli myös oikeuskäytännön sitoutuminen henkilöihin, ei maiden rajoihin. Yksilö tuomittiin tai tämä saattoi pyytää itsensä tuomittavan oman kotiseutunsa lain mukaan. Tähän saattoi vaikuttaa myös henkilön ammatti ja se, asuiko hän kaupungissa. Toisinaan oli yksilölle edullisempaa jättäytyä kirkollisen oikeuden, kuin maallisen oikeuden piiriin. Yksilöoikeuksia ei kuitenkaan termin nykyaikaisessa merkityksessä tunnettu. Tästä käytettiin termiä personaliteetti- eli henkilöperiaate.⁶⁸

Minkä lakijärjestelmän mukaan Tallinnassa sitten toimittiin? Yliopistojen opista, *ius commune*, tuli perusta monille paikallisille säädöksille ja se toimi yhtenäisenä menettelymallina Euroopassa 1100-luvulta lähtien. Tapaoikeus tai paikallisoikeus saattoi usein perustua opittuun oikeuden harjoittamiseen, mutta tähän yliopiston oppineeseen oikeuteen turvaututtiin, jos aukkoja tuli vastaan.⁶⁹ Kanoninen oikeus säätelivät kaikkia elämän osa-alueita, jotka jotenkin koskettivat kirkkoa. Tämä ylsi kirkonhallinnosta luostarielämään ja yksittäisten ihmisten arkeen.⁷⁰ Ihanteen mukaan se ei tehnyt eroa

66 Mäkinen (2010), s. 171.

67 Lamberg et al. (2009), s. 203.

68 Mäkinen (2010), s. 171.

69 Lamberg et al. (2009), s. 204.

70 Brundage (1995), s. 32-33.

henkilöiden välillä sukupuolen, taustan tai sosiaalisen aseman takia.⁷¹ Käytännössä noudatettiin kuitenkin paikallisia oikeusjärjestelmiä, jotka eivät noudattaneet ihanteellista kaavaa, vaan nimenomaan asettivat ihmiset eriarvoisiin asemiin suhteessa sosiaaliseen statukseen, varallisuuteen ja sukupuoleen. Tämä päti myös Tallinnassa. Juuri näitä seikkoja on tässä tutkimuksessa pohdittu. Kauppiaiden ja käsityöläisten elämään vahvimmin vaikutti Tallinnassa kuitenkin Lyypekin laki. Kaupunginlaki oli hyvin yhtenäinen eri Hansa -kaupungeissa, 1300-1400-lukujen lakikehitys johti niiden yhtenäistymiseen ja erityisesti saksalaisen lakiperinteen vaikutuksen kasvuun. Tallinnan alakaupungissa Lyypekin laki tuli käyttöön 1248 Tanskalaisen kuninkaan Erik IV toimesta ja pysyi käytössä aina 1800-luvun puolelle asti. Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että lakeja kopioitiin suoraan Lyypekin vastaavista, mutta kaupunkia hallinnoitiin autonomisesti ja ongelmatilanteissa vedottiin Lyypekkiin korkeampana oikeutena. Tallinnan raadin luomat lisäykset ja säädökset olivat täydennyksiä tähän lakiin paikallisella tasolla.⁷²

Ainakin Lyypekissä raati kokoontui tekemään päätöksiä kuukausittain.⁷³ Tallinnassa saattoi raati kokoontua samoin, mutta tästä ei ole varmuutta. Nämä raadinsäädökset käsittelevät kuitenkin niin sanottuja erityisiä asioita, kuten tässä tapauksessa ylellisyystuotteiden käyttöä sekä yleisesti, että erityisissä tilaisuuksissa, kuten häissä tai ristiäisissä. Mukana on lisäksi kohtia, jotka koskevat noissa mainituissa juhlissa lahjaksi annettavien tavaroiden arvoa.⁷⁴ Tällaisia erityisiä asioita koskevia säädöksiä tuskin kirjattiin yhtä usein kuin muita säädäntöjä. Tutkimusten valossa näyttäisi siltä, että säädökset eivät muuttuneet kovin usein.⁷⁵ Ne kirjattiin voimassa pysyviksi säätämisaikasta eteenpäin (*bolevet nu und in thokamenden tiden stede vaste*).

2.2. 1500-luvun alun kulutustottumukset

Kulutuskulttuurin nähdään tutkimuksessa perinteisesti alkavan 1600-luvulla tai jopa vasta 1700-luvulla. Whittle ja Griffiths selittävät tämän johtuvan siitä, että kulutuksen

71 Brundage (1995), s. 3.

72 Kala (1998), s. 17-26.

73 Bütthe (1997), s. 68.

74 Mänd (2005), s. 19-20.

75 Ojala (2008), s. 7.

tutkimuksessa ei ole saatu luotua hyvää määritelmää kulutukselle.⁷⁶ Sillä täytyy kuitenkin olla juurensa kauempana historiassa. 1500-luku oli aikaa, jolloin keskiluokka vaurastui selkeästi ja ryhtyi ostamaan hyödykkeitä asemansa merkiksi. Yläluokka on tehnyt tätä jo jonkin aikaa.

Muutamit historiankirjoittajat ovat yrittäneet määritellä kulutusta. Applebyn määritelmä, jonka mukaan kulutus on yksilön henkilökohtaisen tyytyväisyyden aktiivista hakemista materiaalisin hyödykkein, on hieman rajoittava.⁷⁷ Tutkimukset keskittyvät usein tavaroiden, erityisesti uusien ja eksoottisten tavaroiden, ostamiseen, omistamiseen ja näiden toimintojen tuottamaan mielihyvään. 1500-luvulla ei vielä esiintynyt mitään termiä sellaiselle hyödykkeiden ostamiselle, joka perustuu enemmän haluun, kuin tarpeeseen. ”Shoppailu” on jotain, mikä on kehittynyt paljon myöhemmin. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, ettei tämänkaltaista toimintaa olisi tapahtunut.⁷⁸ Kulutuksen tutkimuksessa on yleensä otettu huomioon sellaisia määritteleviä ja olemusta kuvaavia piirteitä, kuten massatuotanto, ulkomaisten tuotteiden saatavuus ja valmistuotteiden tarjonta. Ylellisyssäädösten kohdalla esille tulevat myös juhlat ja tavat, mikä korostaa tarvetta suhtautua kulutukseen hieman laajemmin. Kaikki tämä yhdessä voi muodostaa henkilön julkisen kulissin ja on sidoksissa kulutukseen ja materiaaliseen kulttuuriin aivan toisella tavalla, kuin nykyään olisi helposti mielletävissä.

Laajimmillaan kulutus ei ole vain materian ostamista. Se voi olla myös palveluita tai prosesseja, joissa tuotteet kehitellään. Lisäksi kulutuksen yhteydessä pitää määritellä kohdistus arjen kulutukseen. Ovatko kyseessä tavarat, joita tarvitaan arjen ja sosiaalisen elämän ylläpitoon. Entä tästä poikkeavat tapahtumat, kuten juhlat? Eivätkö nekin kuulu toisaalta osaksi ihmisten arkea, vaikka saattavat tapahtumana olla luonteeltaan ainutkertaisia yksilön näkökulmasta?

76 Whittle & Griffiths (2012), s. 6.

77 Appleby (1993), s. 164.

78 Whittle & Griffiths (2012), s. 5.

Usein kulutuksen merkeiksi määritellään se, että on tarjolla useita valmiiksi tehtyjä tuotteita ja ulkomailta tulevia tuontituotteita.⁷⁹ Molemmat seikat olivat nähtävissä jo 1500-luvun Hansa -kaupungeissa ja myös Tallinnassa.

Ylellisyyksien kulutus on kuitenkin jotakin, mitä on tapahtunut jo ennen yleisen käsityksen mukaista kulutusvallankumousta, joka on tavattu sijoittaa 1600-1700-luvuille. Tästä todistavat juurikin nämä olemassa olevat säädökset. Ne eivät anna siitä tarkkaa tietoa, missä määrin tällaisia tuotteita ostettiin, mutta esimerkiksi koruja on hyvin vaikea edes yrittää selittää elintärkeiksi hyödykkeiksi. Niiden funktio tulee niiden arvosta ja henkilön statuksen esittelystä.

Kulutusta voidaan katsoa myös sukupuolen näkökulmasta. Jane Whittle ja Elisabeth Griffiths pohtivat tutkimuksessaan *Consumption and Gender in the Early Seventeenth Century Household*⁸⁰ sukupuolen merkitystä kulutuskäytäntöihin 1600-luvun englantilaisessa maalaisaatelin taloudessa. Heidän mukaansa sukupuoli tulee esille kolmella tavalla. Ensiksi joku tekee taloudessa päätökset koskien kulutusta. Toiseksi joku tekee kulutukseen liittyvät työt, kuten ostamisen ja ruuan valmistuksen. Kolmanneksi kulutus saattaa luoda sukupuolien identiteettiä.⁸¹ Tässä tutkimuksessa käytetty aineisto on riittämätöntä tulkintoihin ensimmäisestä ja toisesta kohdasta. Hansa -kaupungeissa naisilla oli joissakin tilanteissa mahdollisuuksia hallinnoida itsenäisesti omaisuuttaan⁸² ja varmasti osa ylellisyyksistä on naisten ostamia ja itse valitsemia. Kolmannen näkökulman kohdalla aineistoa voidaan jo hieman paremmin analysoida.

Ensinnäkin useimmat säädökset, joissa puhutaan hyödykkeiden käytöstä, koskevat naisia, kuin miehiä. Tätä ei voida suoraan perustella sillä, että naisten vaatteet olisivat esimerkiksi prameampia ja siksi suurempi syy rajoituksiin, sillä myös miesten vaatteille kertyi helposti paljonkin rahallista arvoa tuon aikaisessa maailmassa. Useimmat korut tehtiin naisille ja naisten vaatteisiin käytettiin suurempia kangasmääriä, joten tälläkin näkökulmalla voi olla jotain vaikutusta.⁸³ Toisaalta varallisuus oli pitkälti miesten hallussa,

79 Whittle & Griffiths (2012), s. 7.

80 Whittle & Griffiths (2012).

81 Whittle & Griffiths (2012), s. 8.

82 Lisää esimerkiksi Ojala (2007).

83 Arvio käytetyistä kangasmääristä löytyy kappaleesta 2.3.2.

joten varsinaisia rahankäyttäjiä eivät välttämättä olleet edes nuo naiset, joiden käytöstä säädöksillä koetettiin rajoittaa.

Kaupunkien porvarit pyrkivät monopolisoimaan sisämaan kaupankäyntiä. He halusivat vaikuttaa siihen, että esimerkiksi maatalouden ylijäämästä käyty kauppa olisi siirtynyt kaupunkeihin ammattikauppiaiden käsiin. Samoin tuontitavaroiden myynti keskittyi kaupunkeihin. Kauppiaille oli järjestäytyneinä ryhminä paremmat mahdollisuudet ajaa etujaan. Kotimaankauppa oli siis suurimmaksi osaksi saksalaissyntyisten kaupunkien porvarien käsissä 1500-luvun Tallinnassa. Täyttä monopolia ei kuitenkaan kehittynyt, sillä talonpojilla säilytettiin osittainen kauppavapaus. Lisäksi maaseudun kartanonomistajat kykenivät luomaan kilpailua.⁸⁴

1500-luku ei ollut vielä aikaa, jolloin edes varakkailla olisi ollut valtavan paljon materiaalista omaisuutta. Suunta oli kuitenkin määrän kasvua kohti ja pelkästään tarvehyödykkeiksi tarkoitettujen esineiden lisäksi koteihin alkoi ilmestyä muutakin esineistöä.⁸⁵

2.3. Säätelyn kohteet

Olen rajannut tutkimukseni materiaaliin hyödykkeisiin. Mutta mitä nuo hyödykkeet sitten olivat, eli mitä rajoitettiin? Uuden ajan alussa säädöksillä rajoitettiin paljon juuri vaatteita ja asusteita ja niihin käytettäviä materiaaleja.⁸⁶ Vaatteille ja astioille on otsikoitu omat kappaleensa.

Ylellisyydet olivat usein tuontituotteita, kuten kankaat, tai pitkälle jalostettuja paikallisia tuotteita, jollaisia ovat esimerkiksi kultaseppien valmistamat korut. Yleisesti tutkimuksen piirissä ollaan sitä mieltä, että esimerkiksi Tallinnan kaupunkilaisten käyttöesineistä monet tuotiin Saksasta. Tällaisiksi mainitaan esimerkiksi yläluokan vaatteet, korut ja astiat. Keskieurooppalainen muoti ohjasi keskiluokan pukeutumista ja tavarakulttuuria.⁸⁷

84 Alenius (2000) s. 59-60.

85 Whittle & Griffiths (2012)s. 115-157. Lähde koskee sata vuotta myöhempää aikaa, mutta voidaan melko turvallisesti olettaa, että tämä on suunta, josta ollaan tulossa, joten se pätee myös vanhemman aineiston kohdalla.

86 Lisää aiheesta esim. Hunt ja Killerby.

87 Alenius (2000), s. 72.

Kun tarkastellaan, mitä rajoitettiin, voidaan hieman päätellä vaikuttaneuta syitä rajoittamisen taustalla. Lähteinä käytetyissä Tallinnan säädöksissä ensimmäiset rajoitettavat kohdat ovat vaatteiden ja asusteiden arvo. Tällaisia ovat esimerkiksi otteet, joissa kerrotaan että korut ja niissä käytetty kullan, jalokivien ja korukivien määrä ei saanut ylittää tiettyjä arvoja, tai että vaatteita ei saanut tehdä silkkikankaista.⁸⁸ Silkkikankaiden voidaan olettaa olleen tuontituotteita. Mistään luetteloista ei ole löytynyt mainintaa, että silkkiä olisi tuotettu paikallisesti. Tämä teki siitä huomattavasti arvokkaamman tuotteen, josta saadut varat siirtyvät muualle. Näitä kysymyksiä ja motiiveja on pohdittu enemmän tutkimuksen toisessa osassa.

Kyse saattoi olla toisinaan hyvin paikallisesta ilmiöstä, jokin säädös saattoi olla voimassa vain yhdessä kaupungissa. Toisinaan löytyy säätelyn kohteita, joita on rajoitettu lähes koko Euroopan alueella. Yksi tällainen kohde on helmet, joiden käyttöä on rajoitettu yhtä lailla Saksassa, Italiassa kuin Englannissakin.⁸⁹

2.3.1. Astiat ja muut taloustavarat

1500-luvun ihmisen materiaalsen omaisuuden pääpaino oli vaatteissa, mutta joitakin muitakin esineitä tuli kartoituksen aikana esiin. Astiat muodostavat esineryhmän, joka esiintyi tallinnalaisten testamentteissakin kohtalaisen usein. Ne muodostavat mielenkiintoisen ryhmän, joka asettuu vaatteiden tavoin arkisten käyttöesineiden ja ylellisyyksien välille riippuen esimerkiksi valmistusmateriaalista. Testamenteissa lahjoitetut astiat olivat usein tinaa, mutta myös hopeaa löytyy ruokailuvälineistä. Vielä 1500-luvulla lusikka oli yleisin ruokailuväline.⁹⁰ Tietoa vahvistaa se, että mistään ei löydy mainintaa haarukoista. Lahjoitetut astiat olivat lautasia, pannuja ja erilaisia kulhoja. Kaikista yleisimmin tinasta valmistettuja, mutta myös messinkisiä löytyi.⁹¹ Ylellisyssäädöksissä astioihin ei ole otettu kantaa. Tämä voi tarkoittaa sitä, että astiat kuuluivat niin tiiviisti yksityisen elämän piiriin, että niiden omistamista ja käyttöä ei katsottu tarpeelliseksi rajoittaa. Jos henkilön varallisuus riitti hopeisiin astioihin, sai hän ne hankkia raadin asiaa paheksumatta. Toisaalta astiat olivat sijoitus, jonka pystyi muuttamaan helposti rahaksi.

88 TLA coll 230 inv 1. Bs. 7, 44r.

89 Von Hansen (1894), s. 18-19; <http://elizabethan.org/sumptuary/who-wears-what.html> 11.9.2014.

90 Koottu testamentteista. Seeberg-Elverfeldt (1975).

91 Koottu testamentteista. Seeberg-Elverfeldt (1975).

Lisäksi testamentteissa on lahjoitettu muutamia muunlaisia esineitä, jotka eivät ole tarpeellisia niinkään arjen kannalta, vaan hengellisen elämän kannalta. Tällaisia olivat esimerkiksi rukousnauhat (*paternoster*) ja krusifiksit. Osa näistä oli varsin hienoja, kuten rukousnauha korallisin helmin, joka oli melko varmasti ulkomaista tuontitavaraa. Samoin arvokkaalta vaikuttaa hopeahelmi somistettu rukousnauha.⁹² Näistäkään ei löydy mainintaa säädöksistä. Säädökset käsittelivät lähes kokonaan vaatteita ja asusteita.

2.3.2. Vaatteet, asusteet ja materiaalit

Vaatteet ja asusteet olivat maailmanlaajuisesti ylellisyys säädöksissä merkittävä säätelyn kohde. Tämä näkyy myös Tallinnan säädöksissä. Siksi näihin on perusteltua paneutua hieman syvemmin.

Materiaalista kulttuuria on jäänyt jälkipolville monenlaista, mutta harva ryhmä on ollut niin yleismaailmallinen ja samalla muuttuva ja monimuotoinen ilmiö kuin ihmisten vaatteet. Vaatteet, joihin voidaan laskea myös korut, päähineet, jalkineet ja muut asusteet, ovat ennen kaikkea tapa viestiä, ja ihmiset ovat käyttäneet sitä kautta aikeiden. Vaatteet heijastelevat kantajansa sisintä olemusta ulkoisesti.⁹³ Historiallisessa mielessä ne eivät kuitenkaan ole individualistisen viestinnän keino, kuten ehkä nykyisin usein on, vaan kantajansa maailmankatsomuksen ja persoonan esittelemisen sijaan vaatteet kertoivat enemmän yhteisöstä ja yksittäisen henkilön paikasta yhteisössään.⁹⁴ Vaatteilla viestiminen on mitä suurimmissa määrin yhteisöllisyyden ilmentymä. Yhtä lailla vaatteita tutkimalla saadaan tietoja menneisyyden sosiaalisista ilmiöistä, kuten yhteiskunnallisen järjestyksen hakemisesta, hierarkian ylläpidosta, taloudesta ja tavoista sekä normeista. Vaatteet ovat eräänlainen tapa normittaa ihmisen ulkonäköä tietyssä kulttuuripiirissä ja tietynä aikana. Ajanmyötä muuttuvan vaatekulttuurin tunnemme muotina.⁹⁵

Pukeutumisella ja tapakulttuurilla on vahva yhteys toisiinsa. Se osaltaan selittää myös sitä, miksi tapoja, pukeutumista ja erityisiä tilaisuuksia säädeltiin samoissa säädöksissä.

92 Esim. testamentit: 82, 94, Seeberg-Elverfeldt (1975).

93 Mikhaila & Malcolm-Davies (2006), s.10. Franck (1997), s. 3.

94 Franck (1997), s. 6.

95 Franck (1997), s. 18.

Tietty yhteiskunnallinen asema edellytti myös tiettyä käyttäytymistä.⁹⁶ Tämä ilmiö ei ole kadonnut vielä nykyäänkään. Emme ehkä rajoita tiettyjä materiaaleja tai värejä tietyille väestöryhmille, mutta talous rajoittaa kulutusta. Meille on kehittynyt vaatemerkkejä, jotka omaavat selkeitä statusmerkityksiä jo hyvin nuorilla molempien sukupuolten edustajilla. Tietenkin tällaiset perinteet ovat muuttuvia, sekä aikaan ja paikkaan sidottuja. Uuden ajan alussakin yhteiskunta muuttui suhteessa entiseen, ja ehkä siksi oli tärkeää saada tuttu ja turvallinen hierarkkisuus säilymään esimerkiksi lainsäädännön avulla. Nykynäkökulmasta tällainen ylläpiti eriarvoisuutta korostamalla luokka- ja sukupuolieroja.

Arvio keskimääräisestä vaateparresta ja siihen käytetyistä materiaaleista

Tutkimusta varten on koottu arvio siitä, mitä ihmiset olisivat saattaneet pitää päällään 1500-luvulla ja minkälaisia määriä materiaalia niihin olisikulunut. Arvio vaatekerrasta on luotu yhteenvetona pukuhistoriaa käsittelevistä kirjoista.⁹⁷ Määrät on koottu rekonstruktioiden ohjeita ja kaavoja tarjoavista teoksista.⁹⁸ Tämä ei ole varmaa tietoa, mutta tarjoaa suuntaviivat. Arvioilla on pyritty antamaan kuva keskiluokkaisesta pukeutumisesta. Lähteet sisältävät paljon materiaalia Englannista, jonka muoti erosi virolaisesta ja saksalaisesta muodista. Vaatteiden osat ja useat yleiset piirteet ovat kuitenkin hyvin samankaltaisia ja tiedot vertailtavissa eri maiden kesken.

Miehen perusasu:

Pellavapaita n. 3,5 m pellavaa

Hoset⁹⁹ n. 2,3 m villaa ja 2,3 m vuori(pellavaa)

Doublet -jaku¹⁰⁰ ilman helmaa n. 1,1 m päällyskangasta (usein villaa tai silkkiä), pellavaa ja vuorikangasta

Päällystakki¹⁰¹ 2,2 m päällyskangasta (usein villaa tai silkkiä), pellavaa ja vuorikangasta (yleensä pellavaa)

Ulkotakki 4-6 m päällyskangasta (villa) ja saman verran vuorikangasta (pellava).

Vuoritettiin usein myös turkiksella.

96 Ilg (2004), s. 45.

97 Esim. Piponnier & Mane (1997), Richardson (2004) ja Ribeiro (1986).

98 Mikhaila & Malcolm-Davies (2006), Arnold (1985). Teokset ovat kaavakirjoja, mutta pohjaavat tietonsa alkuperäiseen säilyneeseen aineistoon ja sisältävät lähteisiin perustuvaa tutkimusta aiheesta. Määrät perustuvat historiallisiin kankaanleveyksiin, joka yleensä on ollut 80-100cm.

99 Villakankaasta ommellut pitkät sukat, jotka myöhäiskeskiajalla ryhdyttiin ompelemaan yhteen haarakappaleen avulla. Näin syntyivät nykyaikaiset housut.

100 Tiukasti istuva miehen takki, jossa saattoi olla hyvinkin koristeelliset hihat ja mahdollisesti hoset pystyi kiinnittämään sen helmaan nyöreillä

101 Päällystakki tai pitkämallinen liivi hihoilla ja helmalla tai ilman. Myös vaihtoehtoinen vaate doubletin kanssa.

Naisen perusasu:

Pellavapaita n. 3,5 m pellavaa

Alushame n. 2,2 m pellavaa (näitä on voinut olla asussa 2-4 kappaletta kerralla)

Kirtle/alusmekko (ei hihoja) 3,3 m päällyskangasta (villa, silkki) ja pellavaa 0,5 m vuorikangasta

Päällyspuku 4,5 m päällyskangasta (villa, silkki) ja 4,5 m vuorikangasta (pellava)

Ulkotakki 4-6 m päällyskangasta (villa) ja saman verran vuorikangasta (pellava).

Vuoritettiin usein myös turkiksella.

Lisäksi sekä miehillä, että naisilla on meenyt pieniä määriä kangasta asusteisiin kuten päähineet, hansikkaat, hartiavaatteet, sukat ja kukkarot.

Lähdeaineistossa tulevat etenkin vaatteiden materiaalit ja asusteet hyvin esille. Niiden tarkasta ulkonäöstä en voi kuitenkaan tämän aineiston varassa esittää kuin tutkimuskirjallisuudella tuetun arvauksen. Siinä missä 1500-luvun länsieurooppalainen pukeutuminen on hyvin selvillä ja moniin lähteisiin dokumentoituna, ei Tallinnan tai koko Liivinmaan tilanne ole yhtä hyvä. Vaatteista on vain vähän kuvia ja kirjallisia kuvauksia.¹⁰² Tutkimuskirjallisuus antaa olettaa¹⁰³ että vaatetus on muistuttanut muun Euroopan pukeutumista. Tutkimuksessa on käytetty tältä osin pohjana tietoja saksalaisesta vaatekulttuurista, koska tutkimuskirjallisuus tuo esille vahvan ja jatkuvan kulttuurivaihdon Balttian ja Saksan välillä. Lisäksi Tallinnan kohdalla saksalaisuus oli identiteetti, jonka omaksuminen liitti henkilön ylempään kansanryhmään. On siis varsin perusteltua, että Tallinnan saksalainen väestö ja näiden kanssa tiiviissä kanssakäymisessä elävät, joita tämä tutkimus suurimmaksi osaksi tutkii, piti emämaansa vaatteita tai niiden kaltaisia vaatteita. Kuvissa 1., 2. ja 3. on muutamia esimerkkejä tällaisista kokonaisuuksista asusteineen.

102 Von Hansen (1894), s. 17.

103 Esimerkiksi Kukke (1992) ja Pajur (2014).

Kuva 1: Jacob van Utrecht n. 1520: Nuori nainen Lyypekistä. Sijaitsee Louvressa.

Kuva 2: George Pencz ja tuntematon nainen. Maalaus on 1500-luvun puolenvälin tienoilta ja puku edustaa saksilaista tyyliä, jonkalaisia esimerkiksi Lucas Cranach maalasi jo 1500-luvun alussa. Asussa näkyvät hyvin puvun kerrokset ja arvokkaat asusteet.

Kuvien naisten vaatteet edustavat kaikki hieman erilaista asuperinnettä, mutta niistä on nähtävissä oleellisia piirteitä. Tällaisia ovat esimerkiksi vaatteiden kerroksellisuus. Runsas valkea pellavapaita näkyy kaikilla muilla, paitsi kuvan 1. naisella. Materiaalit vaikuttavat olevan pääsääntöisesti villaa, mutta yksityiskohdissa on käytetty hienompia materiaaleja.

Kuva 2. ilmentää hyvin, miten monipuolisesti asusteita ja koruja käytettiin saksalaisen kulttuurin piirissä. Puvussa itsessään on metallilangoon ja helmin kirjotut koristeet alapaidassa ja alusmekon päantiellä. Kaulassa riippuu useita kääntyjä ja ranteissa näkyvät hieman harvinaisemmat rannekorut. Päässä on koristeltu myssy, jonkalaiseen saattaa viitata myös Tallinnan säädöksissä mainittu pääkoru (hufudsmide) etenkin jos kyseessä on näin paljon metallia sisältävä malli. Vyö näyttäisi myös sisältävän metallilankoja. Sormuksia näkyy maalauksissa kaikilla.

Kuva 3: Justian ja Anna von Holzhausen, frankfurlilainen raatimies perheineen. Maalannut Conrad Faber von Kreuznach 1536. Städelsches Kunstinstitut, Frankfurt am Main.

Omistettujen vaatteiden määrä vaihteli aseman mukaan. Pukuhistoriallisen kirjallisuuden mukaan esimerkiksi pellavaisia aluspaitoja saattoi rikkaalla olla tusinan verran, mutta köyhälläkin 2-3. Listaan Englannin kuningatar Elisabetin vaatehuoneen sisällöstä oli hänen kuollessaan kirjattuna 1900 merkintää. Työläinen omisti 1500-luvun Englannissa keskimäärin vähintään yhden vaatekerran, vaihtopaidan ja muutamat sukat. Keskiluokan naispuolisella edustajalla saattoi olla esimerkiksi 4 mekkoa erilaisilla alusmekoilla ja vaihtoehtoisilla hihoilla, kaksi päällyskaapua, neljät paremmat kengät, yli kymmenen asustetta kaulalle ja päähän, 6 aluspaitaa ja lisäksi vielä muita asusteita.¹⁰⁴

Vaatekerrosten määrään vaikuttivat muodin virtausten ja aseman lisäksi ilmasto ja rakennuskulttuuri. Ilmastontutkijat ovat selvittäneet, että 1500-luvun alun Euroopassa ilmasto oli keskimäärin noin kaksi astetta matalampi kuin 1900-luvun puolessavälissä.¹⁰⁵

104 Mikhaila & Malcolm-Davies (2006), s. 45-46.

105 http://www.eh-resources.org/timeline/timeline_lia.html 10.8.2014.

Kun ottaa vielä huomioon talojen huonon eristyksen, on melko turvallista olettaa, että 1500-luvun alussa ihmiset pukeutuivat paksummin kuin nykyään. Tästä kertovat myös aikakauden maalaukset, joissa ihmisten päällä voi nähdä monia kerroksia vaatteita . Täysin turkiksella vuoratut takit ja viitat eivät ole harvinainen näky maalauksissa.¹⁰⁶

Vaatteissa hierarkia on rakennettu hyvin monimutkaiseksi järjestelmäksi, jossa otetaan huomioon esimerkiksi materiaali, muoto, väri ja koristeet. Nämä piirteet ovat ennen sanelleet vaatteen valintaa enemmän kuin tyyli tai värimieltykset. Hierarkia oli hyvin sisäistettyä ja aikalaiset osasivat käyttää sitä vaivattomasti. Hyvä esimerkki aikalaiden ajatusmaailmasta on Grace Cocketen testamentti vuodelta 1562 Newportista, jossa hän kertoo lahjoittavansa kolme punaista alusmekkoon paremmuusjärjestyksessä: ”Margaret Coperille paras punainen alusmekkoni, Grace Rochell saa toiseksi parhaan ja Robert Jacksonin vaimo saa huonoimman (worst).”¹⁰⁷ On mielenkiintoista, kuinka aikalaiden ajateltiin pitävän imartelevana saada toisen huonoin vaate, mutta arvojärjestys saneli myös ystävyysuhteet tai ennemminkin asema heijastui myös ystävyysuhteisiin. Oman asemansa ylempää lahjaa ei edes sopinut odottaa.

Vaatteiden keskinäinen arvojärjestys muodostui niiden hinnasta, johon vaikutti ensisijaisesti materiaali ja materiaalin valmistusprosessi. Käytetty materiaali itsessään vaikutti hintaan. Helpommin saatavilla olleet kasvikuidut, kuten pellava ja hamppu, sekä eläinkuduista villa olivat halvempia kuin etäämmältä tuotu silkki. Kaikista kallein kangas oli kultakangas (cloth of gold, tinsel), jossa käytettiin osana materiaalista aitoa kultaa tai hopeaa.¹⁰⁸

Tekotapa vaikutti myös. Kuviollisia tai nukkaisia damasti- ja samettisilkkejä oli työläämpi tehdä kuin palttinasidoksista karkeaa villaa. Jälkikäsitellyt, kuten huovutus, nostivat hintaa. Eniten hintaan vaikutti kuitenkin värjäminen. Luonnollisenväriset kuidut olivat halvimpia. Köyhempi väestö käytti harmaata hampua tai pellavaa ja lampaan väristä villaa. Rikkaimmat eivät olisi ikinä tyytyneet valkaisemattomaan pellavaan tai värjäämättömään villaan. Kuitua voi värjätä kolmessa vaiheessa. Kuituna, joka mahdollistaa kirjavan

106 Maalauksia eri taiteilijoilta esim. Lucas Cranach, Breughel ja Hans Holbein.

107 Mikhaila & Malcolm-Davies (2006), s. 46.

108 Mikhaila & Malcolm-Davies (2006), s. 35-37.

materiaalin, lankana, jolloin kuvioita, kuten raitoja, ruutuja ja damastikuvioita voidaan toteuttaa kudontavaiheessa, ja valmiina kankaana. Valmiin kankaan värjäämisessä oli kaikkein suurin epäonnistumisen riski etenkin, jos haluttuun sävyyn vaadittiin useampi värjäys, tai jos tarvittu väriaine oli hyvin kallista. Tämän vuoksi monet valmiina värjätyt kankaat olivat kalliimpia kuin värjäytyistä langoista kudotut kankaat.¹⁰⁹ Keskiajan tunnetuimmat arvokkaat kankaat olivat kultakangas, purppura ja scarlet. Näistä kahdella jälkimmäisellä kankaalla on paljon yhteistä. Ne ovat hyvin arvokkaita, eläinperäisistä aineista värjättyjä kankaita, joiden käyttö rajoitettiin yhteiskunnassa vain eliitille. Yksi kunnollinen pukukerta saattoi maksaa työläiselle vuoden palkan. Vaatteet olivat liian arvokkaita poisheitettäväksi ja ne käytettiin usein loppuun yhä pienemmiksi vaatteiksi ommeltuina. Vaatteet olivat menneisyyden ihmisille sijoitus ja ne oli mahdollista muuttaa rahaksi, sillä ne kelpasivat esimerkiksi panttilainaaajille lainanvakuudeksi. Vaatteiden arvo laski toki käytössä, mutta materiaalia voitiin käyttää niin pitkään, kuin se vain kesti, mikä säilytti sen arvon.

Oma lukunsa ovat vielä muut vaatteisiin ja asusteisiin käytetyt materiaalit. Turkikset kävivät lämmikkeestä, mutta myös koristeista ja niilläkin oli tarkka hierarkia, jossa tietyt materiaalit rajattiin tietyille ryhmille. Lisäksi vaatteita koristeltiin helmillä, jalokivillä sekä kulta- ja hopealangoilla. Kokonaisuus somistettiin suurella määrällä koruja ja muita asusteita varallisuuden mukaan, kuten kuvasta 2. näkyy.

2.4. Tallinnalaisten omaisuus testamenttien valossa

Tarkkkaa vastausta siihen, mitä Tallinnan kaupunkilainen on omistanut, ei voida näillä lähteillä antaa. Eniten tutkimuskirjallisuuden valossa tallinalaisilta on mennyt varallisuutta ruokaan ja sen jälkeen vaatteisiin. Yksittäisinä ostoksina korut tai vaatteet ovat todennäköisesti olleet arvokkaimpia.¹¹⁰ Tuloksena on ennemminkin sellaisten esineiden ryhmiä, jonkalaisia heiltä on löytynyt, kuten edellisissä kappaleissa on esitelty. Lähteet kuitenkin paljastavat muutakin, kuin ihmisten omistuksia ja tapoja jakaa niitä eteenpäin. Testamentit paljastavat myös kunnioituksen uskontoa ja pyhimyksiä kohtaan. Huomattavan monet kaupunkilaiset tekivät rahallisia lahjoituksia pyhimyksille ja kirkkoille.

109 Mikhaila & Malcolm-Davies (2006), s. 35-39.

110 Whittle & Griffiths (2012), s. 86, 119.

Tutkimuskirjallisuus tukee tätä havaintoa. Ainakin Duffyn mukaan testamentit olivat keskiajalla paljon muutakin kuin perinnön jakoon laadittuja asiakirjoja. Niillä ihmiset saattoivat osoittaa vakaumuksensa ja, etenkin ennen uskonpuhdistusta, tasoittaa tietään kohti tuonpuoleista elämää.¹¹¹ Muutamat testamentit sisälsivät myös esinelahjoituksia. Näitä olivat yleensä astiat ja tekstiilit, joista käytettiin usein epämääräistä käsitettä vaatteet. Kirkollisille tahoille lahjoitettiin myös paljon astioita ja jopa Raamattu.¹¹²

Rahaa on testamenteissa määrätty eteenpäin kaikkein eniten. Tämä ei kuitenkaan auta aiheen kannalta, sillä testamenteissa ei ole erikseen mainittu, missä muodossa raha oli tai miten se oli hankittu. Se ei myöskään kerro mitään muista materiaalisista hyödykkeistä, jotka tässä ovat kiinnostuksen kohteina. Materiaalisia omaisuusryhmiä olivat vaatteet, asusteet ja korut sekä astiat ja taloustavarat. Muutamia näihin ryhmiin kuulumattomiakin esineitä löytyi, joten niille on ryhmä muut. Näitä olivat esimerkiksi määrittelemättömät tekstiilit, joita ovat saattaneet olla esimerkiksi pöytäliinat. Myös uskonnolliset esineet on asetettu tähän ryhmään. Tällaisia olivat esimerkiksi rukousnauhat. Varsinaisia ylellisyyksiä näistä on vain osa.

Taulukko 1. Tallinnalaisten testamenttaamat tavarat vuosina 1500-1559.¹¹³

	1500-1509	1510-1519	1520-1529	1530-1539	1540-1549	1550-1559
Vaatteet	15	12	8	20	12	11
Asusteet	9	10	7	9	8	11
Astiat	11	13	8	9	8	9
Muut	10	8	3	6	8	5

Testamenttien valossa näyttää siltä, että Tallinnan kaupunkilaisilla oli kyllä jonkin verran ylellisyyksiksi laskettavia tavaroita hallussaan. Osa astioita on tehty arvometalleista. Tällaisia ovat esimerkiksi hopealusikat ja hopeiset juoma-astiat. Testamentissa numero 77

¹¹¹ Duffy (1992), s. 355.

¹¹² Seeberg-Elverfeldt (1975). Testamentti 77.

¹¹³ Seeberg-Elverfeldt (1975). Vaatteiksi on luettu erilaiset mekot, takit, jakut ja jalkojen peitteet. Asusteita ovat korut ja päähineet. Asyioihin kuuluvat myös muut taloustavarat, kuten tiskivasut. Muut osio on sisällöltään kirjavin, se sisältää niin huonekaluja, kuten sängyt, kuin myös kirkollisia esineitä, kuten rukousnauhat ja Raamatut. Muutama erikoisempi esine löytyi myös, kuten haarniska ja miekka.

testamentattiin jopa 10 hopeista lusikkaa kullatulla kahvalla. Toisessa taas luovutettiin eteenpäin hopeinen kannu. Koosta riippuen, kyseessä saattaa olla melko arvokaskin esine. Selkeästi ulkomaista tuontitavaraa ja melko varmasti ylellisyyksiin kuuluvia olivat testamentista 126 löytyneet englantilaiset lasiset juoma-astiat.¹¹⁴ Kuten aiemmin kuitenkin tuli todettua, ylellisyssäädöksissä ei näitä astioita rajoitettu millään tavoin. Hopea-astiat olivat todennäköisesti enemmän rahaanverrattavaa sijoitettua omaisuutta.

Koruja ja asusteita mainitaan kohtalaisen usein sekä miesten että naisten testamenteissa. Testamenttien vaatemainintojen perusteella on hankala sanoa oliko kyseessä ylellisyyksiä vai ei. Vaatteet oli usein niputettu malliin: ”-- *annan kaikki vaatteeni* --.” Testamenttaajan asema ja varallisuus ei ole suhteessa tähän käytäntöön, sillä köyhemmästä päästä olevan satulanteikijän testamentissa eritellään yhtenä osana kolmet uudet hoset¹¹⁵. Nämä tuskin ovat mitään ylellisyyksiä, vaan arkisia tarve-esineitä. Silti useissa varakkaampien testamenteissa on esineitä eritelty paljon vähemmän. Yksittäisenä esineryhmänä sormuksia löytyi eniten asusteisiin kuuluvista testamenttauksista. Sormukset vaihtelivat hopeisista aina jalokivinkoristelluihin ylellisyyksiin. Korukivistä mainittiin ainakin ametisti, rubiini, turkoosi, safiiri ja timantti. Erilaiset ketjut ja määrittelemättömät pukukorut olivat myös yleisiä. Mukana oli esimerkiksi hopeisilla paljeteilla somistettu vyö.¹¹⁶ Nämä kuuluvat jo ylellisyssäädöksissäkin rajoitettuihin esineisiin. Yleisimmin rajoitettiin niiden päällä pidettävän yhteenlasketun kokonaisarvon mukaan.

Kuten sanottu, vaatteet, joita ylellisyssäädöksissä rajoitettiin eniten, oli testamenteissa esitelty hyvin ympärilyövästi. Testamenttien mukaan Tallinnalaisilla saattoi olla paljonkin vaatteita omistuksessaan. Rikas mies saattoi testamentata jopa 10 pukua eteenpäin.¹¹⁷ Keskiluokkaisiltakin vaikuttavilla saattoi olla mainittuna 4-6 pukua. Materiaalinsa puolesta testamenttien vaatteista ei löytynyt muita ylellisyyksiä kuin silkkiset liivit. Moniin vaatteisiin oli lisätty maininta turkisvuoresta, mutta ylellisyssäädöksissä ei turkiksille asetettu mitään rajoituksia. Testamenteissa esiintyi ainakin kettu-, majava-, saukko- ja soopeliturkkeja. Näistä soopeli on todennäköisesti ylellisin. Kuten aikaisemmin todettiin, vaatteilla oli oma

114 Seeberg-Elverfeldt (1975).

115 Testamentti: 75, Seeberg-Elverfeldt (1975), s. 89.

116 Testamentti: 191, Seeberg-Elverfeldt (1975).

117 Testamentti: 182 Seeberg-Elverfeldt (1975).

hierarkkiensa ja arvojärjestyksensä. Monissa testamenteissa oli jokin vaate tai koru eroteltu muodolla ”paras”. Testamentissa 95 testamentattiin ensin paras mekko ja sitten vielä toiseksi paras mekko. Eräässä toisessa testamentissa luovutettiin piialle kaikki vanhat mekot.

Muita esineitä, jotka testamenteista löytyivät, oli hankala määritellä minkään kategorian alle. Osa oli tavallisia, joskin arvokkaita esineitä, kuten sängyt tarvikkeineen (*Bett mitt Zubehör*). Muutamasta testamentista löytyi erikoisempia esineitä, kuten haarniskoja, miekkoja ja satuloita. Oman aikansa ylellisyyksiä, joita ei kuitenkaan rajoitettu, olivat todennäköisesti kirjat ja testamentissa 151 mainittu kello. Yleisin tämän ryhmän esine oli rukousnauha (*paternoster*). Ne olivat yleensä tehty joistain arvokkaista helmistä, kuten korallista, helmiäisestä, kullasta tai hopeasta.¹¹⁸

Testamenttien perusteella Tallinnassa liikkui jonkin verran selkeitä ylellisyyksiä. Koruissa käytettiin arvokkaita metalleja ja kiviä, vaatteita vuorattiin turkiksilla ja silkkikangastakin löytyi liivistä (*wams*), vaikka se oli naistenvaateissa kielletty.¹¹⁹ Uskonnolla oli näkyvä ja merkittävä asema ihmisten elämässä. Testamenttien useat viittaukset sukulaisiin ja kauppakumppaneihin ulkomailla, sekä erikoiset tuontitavarat ja aikansa uutuudet, kuten kirjat ja kello kertovat, että Tallinna ei ollut syrjässä, vaan varsin tiivis osa muuta Eurooppaa.

Taulukossa 2. on ryhmitelty testamenttien teettäjät sukupuolensa ja säätynsä mukaan. Eroja omaisuudessa eri luokkien välillä on hieman vaikea esitellä lähteen perusteella. Sääty ei ole varmuus, vaan enneminkin arvaus, koska editioon ei ole yleensä millään tavoin kommentoitu henkilön säätyä tai ammattia, joten sellaisen päättely on hyvin vaikeaa. Muutamissa tapauksissa tähän on selvennys, kuten testamentissa 75¹²⁰, joka on Hermen Mennen, Satulantekijän (*zadelmaker*) testamentti. Porvarin asema tai kaupunkilaisuus mainitaan myös muutamissa testamenteissa, mikä on taulukossa mainittu erikseen.¹²¹ Luku tuntuu hyvin pieneltä vaikka kaupunkioikeudet eivät kaikkia

118 Esim. testamentit: 94, 106, Seeberg-Elverfeldt (1975).

119 TLA coll 230 inv 1. Bs. 7, 44r..

120 Seeberg-Elverfeldt (1975), s.89.

121 *Bürger(in)*. Esimerkiksi testamentit: 76, 79, 86, 87. Seeberg-Elverfeldt (1975).

koskeneetkaan. Maininta ei siis välttämättä merkitse, että muut eivät olisi omanneet kaupunkioikeuksia.

Taulukko 2. Testamenttaajat Tallinnassa vuosina 1500-1559.¹²²

	1500-09	1510-19	1520-29	1530-39	1540-49	1550-59	Yht.
Testamentit	27	24	15	31	24	27	148
Mies	26	22	14	25	14	20	121
Nainen	1	2	1	6	10	7	27
Papisto			2				2
Kaupunkilainen	2	3	2	1	1		9

Naisten sosiaalinen sääty on mainittu joissakin kuten testamentissa 130¹²³: Magdalene, Savierin leski. Voisi olettaa, että suurin osa testamentin tehneistä naisista olivat leskiä, vaikka sitä ei erikseen mainittaisikaan. Hengellisen säädyn edustajia koskivat eri säädökset kuin maallikkoja. Luostarin asukkaita koski köyhyyslupaus, jolloin heillä ei ollut oikeutta omistaa tai periä. Pappisvirassa toimivilla sen sijaan saattoi olla yksityistä omaisuutta ja testamenteissa onkin tästä muutamia esimerkkejä.¹²⁴ Se, että naisten testamentteja on niin vähän, selittyy miesten omistusoikeudella vaimonsakin omaisuuteen. Monet testamentin tehneistä naisista ovatkin leskiä. Testamenteista paljastuu kuitenkin se, että naisetkin saivat hallinnoida omaisuutta Tallinnassa. Monissa testamenteissa miehet testamenttaavat omaisuuttaan vaimoilleen ja kaikki testamentanneet naiset eivät olleet leskiä.¹²⁵ Yksi testamentti on erikoinen tässä suhteessa, koska se on pariskunnan yhteinen. Testamentti 141 vuodelta 1531 on Bertold Redikestin ja tämän vaimon yhteinen. Kansallista identiteettiä on yhtäläillä vaikea tulkita testamenteista suoraan. Suurin osa on todennäköisesti saksalaisten porvarien testamentteja, mutta muutamista on mainittu

¹²² Seeberg-Elverfeldt (1975).

¹²³ Seeberg-Elverfeldt (1975), s. 135.

¹²⁴ Esim. testamentit: 126, 132, Seeberg-Elverfeldt (1975).

¹²⁵ Esim. testamentit: 71, 87, 94, 198, 201, Seeberg-Elverfeldt (1975).

erikseen jokin toinenkin kansalaisuus. Joukossa oli muutama ruotsalainen, virolainen ja tanskalainen.¹²⁶

2.5. Elämänkaari

Kulutus ei muuttumaton asia edes yksittäisen ihmisen elämässä. Kulutus seuraa muutoksia elämänkaaren varrella. Varallisuus saattaa muuttua ja perheen jäsenten määrä ja sosiaalinen asema saattaavat vaihtua. Näiden muutosten näkyvin ilmenemismuoto ovat elämänkaaren juhlat, joilla on juhlittu esimerkiksi avioliittoon pääsyä. Juhlat ovat erikoistilanne suhteessa arkeen, mutta esiintyvät useimpien elämässä ja siksi ansaitsevat osakseen tässäkin huomiota. Häät on eritelty tutkimuksessa aivan omaksi kohdaksi, koska niiden painoarvo lähteissä on suurin. Samoin on oman tilansa saanut lahjojen antaminen, jotka näihin elämänkaaren juhliin usein liittyvät.

Juhlat ovat olleet tärkeä osa ihmisten elämässä. Ennen osalla niistä on myös ollut voimakkaan poliittinen luonne, mikä nykyaikana on osittain kadonnut. Tällainen juhla on esimerkiksi häät. Avioliitossa on luotu suhteita, siirretty omaisuutta ja tuettu oman perheen yhteiskunnallista asemaa. Joskus juhlissa on kyse vallasta. Esimerkiksi ristiäiset voidaan tulkita kirkollisena vallankäyttönä.¹²⁷ Hautajaiset ovat ehkä kuuluneet enemmän perheen yksityiseen piiriin, mutta niissäkin on eroja. Esimerkiksi englantilaisen Le Srangen perheessä hautajaiset olivat hyvin erilaisia perheenjäsenestä riippuen. Vauvan ollessa kyseessä kirjanpidosta löytyy lähinnä merkintä arkun hankinnasta. 8-vuotiaan kohdalla on jo pidetty pieni muistotilaisuus ja hauta kivettiin. Aikuisen kohdalla näkyy suurempia ruokamenoja ja hautamuistomerkki.¹²⁸

Juhlille on tavanomaista arjesta eroava kuluttaminen. Juhlat ovat osa julkista elämää ja siten niiden yhtenä funktiona on osoittaa statusta. Varallisuuden kuluttaminen lahjoihin, ruokaan ja vaatteisiin kuului tähän hyvin tärkeänä osana ja heijasteli samoja tavoitteita kuin arjenkin kuluttaminen. Koska useat juhlat on tarkoitus järjestää vain kerran, on niillä

126 Seeberg-Elverfeldt (1975): Ruotsalaisia ainakin testamentteissa 171, 191, 207; virolaisia 181, 192, 254. Muita satunnaisia olivat esimerkiksi tanskalainen, hollantilainen ja suomalainen 102, 199, 287.

127 Mänd (2005), s. 220-234.

128 Whittle & Griffiths (2012), s. 166-168.

viestiminen nähty hyvin tärkeänä. Niitä kuitenkin säädeltiin, jotta yletön kuluttaminen saatiin estettyä.¹²⁹

2.5.1. Häät

Avioliitolla ja perheen perustamisella oli ihmisten elämässä tärkeä asema. Se määritteli uudestaan yksilöiden aseman yhteisössään ja toimi eräänlaisena normina ja mallina oikeanlaisesta elämästä. Perhe oli turva ja tuki keskiaikaisessa yhteisössä. Avioliiton solmimisen yhteydessä ihminen siirtyi yhdestä sosiaalisesta statuksesta toiseen. Menneisyydessä avioliitto ei koskenut vain pariskuntaa itseään, vaan se oli usein perheiden välinen sopimus. Näin etenkin kaupungeissa. Avioliiton merkityksestä kertoo se, että sitä voidaan pitää tärkeimpänä yksittäisenä sosiaalisen statuksen määrittäjänä. Se saattoi toimia sekä miehille että naisille myös sosiaalisen nousun kanavana. Toisaalta sosiaalisissa portaissa oli mahdollista laskeutua myös alaspäin.¹³⁰ Nousua hierarkiassa on esimerkiksi kisällin avioituminen mestarin tyttären kanssa. Varhaisemmat säädökset määrittelevät häätjuhlien kulun hyvin tarkasti. Tähän kuuluu esimerkiksi kirkkoon saapumisaikoja, seurueen väkimääriä ja häiden kesto ja tarjoilujen sisältö.¹³¹

Avioliitto oli myös taloudellinen panostus. Häätjuhlista huolehti yleensä sulhasen perhe, mutta morsiamen perheen huoleksi tulivat myötäjäiset. Myötäjäisten suuruus määräytyi sosiaalisen aseman mukaan ja määritteli häätjuhlien suuruuden.¹³² Varhaisemmissa Tallinnan säädöksissä on määritelty, että keskiluokkaiset myötäjäiset olivat 20-40 markkaa, jolloin häävieraita sai olla enintään 40.¹³³ Avioitumisikä on ollut kohtalaisen korkea. Myöhäiskeskiajalla kaupungeissa se on ollut lähempänä kolmeakymmentä ikävuotta. Tämä saattaa johtua siitä, että nuorten, etenkin miesten, tuli olla taloudellisesti sillä tasolla, että he kykenivät elättämään perheensä.¹³⁴

129 Pölsam (1998), s. 44.

130 Korpiola (2004), s. XVIII.

131 Von Hansen (1894), s. 36-47.

132 Whittle & Griffiths (2010), s. 168-169. Pölsam (1998), s. 44.

133 Pölsam (1998), s. 44.

134 Korpiola (2004), s. XX, Howell (1986), s. 13-14.

Häätavoista merkittävimpänä lähteet nostaa esille lahjojen antamisen. Säädöksissä sanotaan esimerkiksi: ”Sulhanen voi halutessaan antaa morsiamelle lahjan ennen klo 8 illalla.” Sopiviksi lahjoiksi on lueteltu esimerkiksi hopeinen kullalla päällystetty 2 jalkaa pitkä ketju, joka on koristeltu helmin ja granaatein ja jossa on hopeinen pukukoru. Tämän mukaan koristeltu pussi markan arvosta ja vielä lisäksi veitsi ja sen tuppi. Muita mahdollisia lahjoja olivat esimerkiksi koristeltu vyö tai silkkiset koristellut hihat.¹³⁵ Keskiajalla ja myöhemminkin on ollut tapana, että morsiuspari jakaa lahjoja vieraille.¹³⁶ Lahjojen arvoa on Tallinnan säädöksissä rajattu kohteen mukaan. Kaikista yleisin lahja oli pari kenkiä ja patiinit (*--en par scho vnd pantoffeln--*)¹³⁷. Morsiamella oli esimerkiksi oikeus lahjoittaa kengät anoppinsa sisaruksille ja näiden lapsille. Tämä oli tyypillinen lahja myös juhliin osallistuville nuorukaisille (*Junge*) ja knehdeille (*Knechten*). Erilaisia pieniä pellavatuotteita löytyy myös.¹³⁸ Puhutaan pellavaisista kauluksista ja nenäliinoista, jotka olivat molemmat ajalle tyypillisiä pieniä hyödykkeitä, joita oli helppo antaa lahjaksi, mutta jotka eivät niinkään ole ylellisyyksiä, vaan enemmän tarve-esineitä. Hieman erikoisempi on kohta, jossa annetaan morsiamelle lupa lahjoittaa ystävilleen nimissään mekko (*rocke*) tai muita tavaroita, kuten kengät tai patiinit.¹³⁹ Teksti antaa ymmärtää, että näiden ystävien on mahdollista teettää nämä lahjat myöhemmin. Toisaalta kyse voisi olla, että uudet asusteet olisi tarkoitus tehdä juhlia varten ja siksi niitä ennen, mutta enempää asiasta ei mainita ja viittausta käytäntöön ei löytynyt myöskään muualta tutkimusta tehdessä.

Häissä ylellisyydet olivat läsnä lähinnä lahjojen muodossa, sillä morsiusparin vaatetukseen säädöksissä ei otettu kantaa. Tämä saattaa johtua siitä, että morsiuspari pukeutui parhaimpiinsa tai uusimpiinsa voimassa olevien yleisten säädösten rajoilla. Mitään erillisiä häävaatteita ei siis varsinaisesti ollut. Lahjoissa arvo on määritelty siten, että arvokkaimmat lahjat olivat morsiusparilla toisilleen ja pariskunnan vanhemmille, sen jälkeen muille sukulaisille ja sitten vasta juhlakansalle.

135 Von Hansen (1984), s. 37-38.

136 Whittle & Griffiths (2012), s. 168-169.

137 Von Hansen (1894), s. 36-47. Patiinit ovat eräänlaiset puukengät tai puiset kengänpohjat nahkaremmeillä, jotka voi sujauttaa jalkaan talosta ulos mennessä. Se esti varsinaisia kenkiä tuhriutumasta mutaan ja kastumasta.

138 TLA coll 230 inv 1. Bs. 7, 45r..

139 TLA coll 230 inv 1. Bs. 7, 45r..

2.5.2. Lahjananto

Lahjananto on mielenkiintoinen lisä tutkittaessa materiaalista kulttuuria. Se on nimittäin yksi tapa, jonka mukaan kielletystä tavarasta olisi saattanut tulla laillista. On nimittäin mahdollista, että henkilön sosiaaliset suhteet osittain myös sanelivat vaatteiden laillisuuden.¹⁴⁰ Säädöksissä on mukana kohtia, joissa säädellään lahjojen antamista myös häiden ulkopuolella. Lahjat olivat usein yksittäisiä vaatekappaleita, koruja tai käyttöesineitä. Tämän takia lahjojen arvoa tuli miettiä tarkasti ja sen tuli olla materiaalinsa, laatunsa ja arvonsa puolesta suhteessa myös saajan yhteiskunnalliseen asemaan. Ne heijastelivat myös lahjanantajan ja saajan välistä suhdetta.

Lahjoilla ihmiset sitoivat ja vahvistivat sosiaalisia suhteitaan ja sitoivat toisia ihmisiä osaksi sosiaalista verkostoaan. Omien käytettyjen tai lahjoiksi hankittujen vaatteiden jakamisella osoitettiin anteliaisuutta.¹⁴¹ Rajoituksia tällaiseen alkoi ilmestyä 1400-luvun aikana.¹⁴² Tallinnan säädöksistä löytyy useita kohtia, jotka koskevat häitä ja niissä on määritelty arvo, jonka mukaisen lahjan saa minkäkin tasoiselle vieraille lahjoittaa.¹⁴³ Tällainen säätely on kuitenkin saattanut mahdollistaa ja laillistaa henkilön omistamaan sosiaalista statustaan korkeamman tasoisen vaatekappaleen. Toisaalta juuri säätely estää näkemästä lahjanantoa yksinkertaisena hyvän tahdon eleenä. Anteliaisuus oli hyve, johon rohkaistiin, mutta sen täytyi silti toteuttaa sosiaalisesti hyväksyttäviä sääntöjä. Vaatteiden ja asusteiden arvo teki niistä kelpollisia lahjoja. Arvojärjestyksen takia lahjojen arvoa tuli miettiä tarkasti ja sen tuli olla materiaalinsa, laatunsa ja värinsä puolesta suhteessa myös saajan yhteiskunnalliseen asemaan.

Testamentit ovat yksi tie omaisuuden lahjoittamiseen. 1500-luvulla testamentit luotiin usein melko lähellä kuolemaa eivätkä ne näin ollen ole kovin yksityiskohtaisia tai mittavia. Niiden luonne on kuitenkin siirtää omaisuutta eteenpäin. Muista lahjoista testamentin erottaa se, että lahjoitukset tulivat voimaan vasta testamenttaajan kuoleman jälkeen.¹⁴⁴

140 Joanna Crawford (2004), s. 160-164.

141 Crawford (2004), s. 160-164.

142 Sheil Sweetinburgh (2004), s. 111-112.

143 TLA coll 230 inv 1. Bs. 7, 45r -46v.

144 Larsson 2009, s. 116.

Professori Howellin mukaan naiset kykenivät käyttämään testamenttien avulla eräänlaista materiaalista valtaa, jollaista heillä ei yleensä ollut. Naiset pyrkivät vahvistamaan läheisiä ystävyysuhteitaan testamenttilahjoitusten avulla. Miesten testamenteissa edunsaajat olivat usein sukulaisia tai liiketuttavia.¹⁴⁵ Kun tarkastellaan tallinnalaisten testamentteja edunsaajan mukaan, niin näyttää siltä, että ne noudattavat suunnilleen samaa kaavaa, jonka Howell tuo esiin. Selkeää linjaa on kuitenkin hankala muodostaa, koska monien testamenttien edunsaajien yhteyttä testamenttaajaan ei ole testamenteissa erikseen määritelty. Tässä tapauksessa on esimerkiksi vaikea sanoa, onko nimetty henkilö liiketuttava vai vanha ystävä. Naisten testamentteja on muutenkin niin vähän, että niiden pohjalta on vaikea luoda yleisiä linjoja.

Taulukko 3. Tallinnan kaupunkilaisten testamenttien edunsaajat vuosina 1500-1599.¹⁴⁶

	1500-09	1510-19	1520-29	1530-39	1540-49	1550-59
Mies sukulaisilleen rahaa	25	15	14	20	13	18
Mies muille rahaa	8	10	6	8	3	11
Mies kirkolle rahaa	23	20	13	15	7	17
Mies sukulaisilleen tavaraa	18	11	11	16	9	8
Mies muille tavaraa	7	5	3	7	5	7
Mies kirkolle tavaraa	8	6	4	6	-	5
Nainen sukulaisilleen rahaa	1	1	-	5	8	5
Nainen muille rahaa	-	1	-	2	6	4
Nainen kirkolle rahaa	1	1	-	4	9	5
Nainen sukulaisilleen tavaraa	1	1	1	4	7	4
Nainen muille tavaraa	-	2	1	3	8	5
Nainen kirkolle tavaraa	1	2	1	1	5	-

145 Howell 1996, s.6, 25-29.

146 Seeberg-Elverfeldt (1975). Luvut on koottu kaikista maininnoista eli yksittäisessä testamentissa saattoi olla useammanlaisia mainintoja. Sukulaisiksi on katsottu kaikki verisukulaiset, mutta myös puoliso ja puolison verisukulaiset sekä kummit ja kummilapset. Kirkolle menevät lahjoitukset sisältävät suoraan kirkolle, luostareille ja papistonedustajille suunnatut lahjoitukset, mutta myös hyväntekeväisyyteen, kuten köyhille suunnatut lahjoitukset. Muita kohteita ovat ystävät, liiketuttavat, palvelusväki tai muut ilman sukulaaisuutta tai kirkollista yhteyttä mainitut. Rahaksi on laskettu tässä tapauksessa myös sellainen kiinteä omaisuus, joka on joko kuluva, kuten elintarvikkeet tai sitten asuintalot.

Edunsaajien järjestys toistaa jälleen sosiaalista hierarkiaa. Ensimmäiset kohdat testamentteissa heti *Wegen und Stegen* -kohdan ja lähimmän perillisen jälkeen koskevat hengellisiä lahjoituksia. Niille on annettu paljon painoarvoa. Tämä selittyy osin testamenttien merkityksellä kuoleman jälkeisen elämän tasoittajana ja toisaalta sillä, että laissa oli osin jo säädetty omaisuuden periytyvyydestä, jolloin kaiken erittely testamentissa oli turhaa. Tallinan kohdalla sukulaisillekin suunnattuja kohtia oli kuitenkin paljon. Ensimmäinen henkilö, joka mainittiin oli yleensä lähin sukulainen tai perillinen. Joissakin testamentteissa oli erillinen kohta, jossa oli pyritty huolehtimaan leskeksi jäävän puolison toimeentulosta. Ystäville ja muille sukulaisille tehdyt lahjoitukset olivat viimeisenä.

Missään lähteistä ei tule esille, että testamenttilahjoituksia olisi rajoitettu säädöksillä, mutta on mahdollista, että toteutuakseen niiden tuli kuitenkin noudattaa yleisesti hyväksytyjä käytäntöjä. Siten hienoimmat vaatteet ja korut menivät vain sellaisille, joilla oli asemansa puolesta oikeus niitä käyttää.

3. Pelottavan kulutuksen hillitseminen

On varmaa, että ylellisyysäädökset paljastavat piirteitä aikansa yhteiskunnasta. Tässä kappaleessa tarkastelu on jaettu niihin näkökulmiin, joiden kautta ylellisyysäädöksiä on tavallisesti tutkimuskirjallisuudessa lähestytty ja joita yleensä on tarjottu syiksi säädösten laatimiselle. Näitä näkökulmia ovat yhteiskunnan hierarkia, moraalit, yhteiskunnallinen järjestys ja talous.¹⁴⁷ Mukaan on lisätty myös ajatus säädöksistä ideaalina ja mallina jonka mukaan ihmiset ovat pyrkineet elämään. Tarkoituksena on tutkia esimerkkien avulla, miten nämä motiivit näkyvät Tallinnan tapauksessa, vai näkyvätkö ne ollenkaan. Lopuksi tarkastellaan vielä kysymystä lakien ja säädösten vaikutuksista ja rangaistuksista siinä määrin, kuin käytetty materiaali sen mahdollistaa.

Mitään yhtä selkeää syytä tutkimus ei ole paljastanut, vaan säädösten synnyssä on nähtävissä useita syitä ja näkökulmia jotka ovat yhdessä niihin vaikuttaneet. Toiset syyt ovat vahvemmin näkyvissä kuin toiset ja jotkin syyt, kuten esimerkiksi sosiaalisen mallin luominen, ovat ennemminkin syntyneet säädösten sivutuotteina, kuin olleet luomassa säädöksiä. Tavoite on kuitenkin pohtia, mikä taustatekijöistä on ollut mahdollisesti vahvin vaikutin, vaikkakaan ei ainoa.

3.1. Yhteiskunnallisen hierarkian säilytys

Vahvimaksi syyksi ylellisyysäädösten luomiseen vaikuttaa esiintyneen tarve hierarkkisen järjestyksen säilyttämiseen. Tähän tulokseen ovat tulleet muutkin tutkijat, kuten Hunt ja Killerby. Myös Pajurin tutkimuksen tulokset osoittivat hierarkian vahvan merkityksen.

Keskiajan ja uuden ajan alun ihmiselle maailma oli Jumalan täydellinen luomus, jossa kaikella oli paikkansa. Syntiinlankeemus horjutti tuota ihannetta ja sen järjestystä. Siksi oli ihmisen tehtävä pyrkiä järjestykseen. Tätä tavoitetta palveli hierarkia eli arvojärjestys, jonka menneisyyden ihmiset näkivät lähes jumalallisena maailmanjärjestyksenä. Se oli yhteiskunnassa kaiken läpäisevä ja luonnollisena pidetty vaikuttava taustavoima.¹⁴⁸

¹⁴⁷ Tällaisista näkulmista esim. Hunt ja Killerby.

¹⁴⁸ Kaartinen (2006), s. 21-22.

Kaikella ja jokaisella oli paikkansa. Jotta yhteisö toimisi, tuli myös muiden kyetä tuo paikka tunnistamaan, jotta sen mukaan saattoi toimia oikein ja asettaa oman aseman mukainen käytös suhteessa toisen asemaan. Näin yhteiskunnan järjestys haluttiin turvata.

Keskiajalla ihmiset arvostivat vahvasti turvallisuutta ja pysyvyyttä. Tämä ei ole muuttunut mihinkään, vaan ihmiset hakevat näitä vielä nykyäänkin. Menneisyydessä kaupunkikulttuuri nopeine elämäntahteineen ja ulkomaankauppoineen vaaransi nämä tavoitteet.¹⁴⁹ Tämä todennäköisesti lisäsi sääntöjen tarvetta, jotta tärkeät arvot olisi voitu säilyttää. Ulrike Ilg lainaa artikkelissaan *The cultural significance of costume books in 16th century Europe* kohta François Deserpin pukukirjan lisäkirjelmästä vuodelta 1564, jossa sanotaan: ”samoin kuin tunnistamme munkin tämän tavoista, hölmön tämän lakista ja sotilaan tämän aseista niin tulisi tunnistaa myös viisas mies tälle sopivasta säädyllisestä vaateparresta.”¹⁵⁰ Vaatetusta voidaan siis pitää nopeasti tunnistettavana henkilöllisyystodistuksena: Hyvässä villaviitassa leipiään myyvään leipuriin voi luottaa, koska viitta kertoo hänen kuuluvan leipureiden kiltaan, päähine tai kampaukselle sidotut hiukset kertovat naisen olevan aviossa, joten lähestymistä on turha yrittää. Henkilön ikä, sukupuoli, yhteiskunnallinen asema ja ammatti oli hyvä saada selville jo ennen puhuttelua, jotta tätä voitiin kohdella aseman vaatimalla tavalla.¹⁵¹ On muitakin lähteitä, jotka tukevat näkemystä siitä, että oli tärkeää tunnistaa tietyt ihmiset tai ryhmät juuri visuaalisesti. Tuohon aikaan kansa oli kuitenkin vielä melko lukutaidotonta, mutta erilaiset kuvalliset lähteet toivat esille samankaltaista erottelua, kuin kirjallisetkin lähteet. Tällaisia tapauksia löytyy esimerkiksi Hannele Klemetilän teoksesta *Keskiajan pyöveli*. Teoksessaan hän tuo esille kuinka esimerkiksi prostituoituja ja pyöveleitä on kuvattu tietyin vaatein, värein ja merkein. Tällainen sosiaalinen koodisto oli varmasti tärkeä vahvan hierarkkisessa yhteiskunnassa, jossa kanssakäymiseen vaikuttivat kaikki edellä mainitut seikat. Kaupungeissa vaatetuksen merkitys sosiaalisesti erottavana tekijänä saattoi olla vielä tärkeämpää kuin maalla, sillä kaupungissa eri ryhmät kohtasivat toisiaan kaduilla jokapäiväisissä toimissaan.

149 Richardson (2004), s. 19.

150 Ilg (2004), s. 45.

151 Hunt (1996), s. 42.

Jaritzin mukaan yhteiskunta ei ollut homogeeninen, vaan korkeamman statuksen tavoittelu oli eräänlaista jatkuvaa kilpailua. Ylellisyssäädökset olivat yksi yritys tasapainottaa tätä tilannetta.¹⁵² Bulstin mukaan rajoitukset toimivat suorastaan kannustimina ihmisten yhteiskunnallisille pyrkimyksille samalla kun ne loivat rajoja yhteiskunnan ryhmien välille.¹⁵³ Pöltsamin mukaan ylellisyssäädösten syntyminen ja niillä nimenomaan yhteiskunnallisten ryhmien erottelu kertoi hierarkian rakoilusta ja konfliktista tällä osa-alueella urbaanissa ympäristössä.¹⁵⁴

Tallinnan säädöksissä on paljon kohtia, joissa kerrotaan minkälaisia rajoja kenenkin tuli noudattaa. ”Rouvien ja neitojen ei tule enää käyttää kultaisia tai kultakoristeisia päähineitä (todennäköisesti myssyjä) tai kultaisia hakasia (*spanne*) päälyvaatteissaan 10 markan sakon uhalla”, kertoo Tallinnan varhaisin säädös 1400-luvulta.¹⁵⁵ Samassa otteessa on raadin päätös, jonka mukaan naisilla ei saa olla koruja ylitse 9 markan arvosta. Naisten koruiksi luetellaan päänkorut (*huensmide*), napit (*knoppen*), ketjut (*kedenn*) ja vyöt (*gordelen*). Niissä käytettiin arvokkaita metalleja, kultalankaa ja korukiviä. Kultakoristeisilla päähineillä on varmaankin tarkoitettu jotain vastaavaa, kuin maalauksessa 2. olevalla naisella. Myös napit olivat ylellisyyksiä. Myöhemmin mainitaan vielä, että jos puvussa on helminapit, voi muita koruja pitää vain 8 markan arvosta.¹⁵⁶

Vaatteissa hierarkiaa osoittivat materiaali, väri, malli ja koristeet. Villa oli yleisin vaattemateriaali, mutta silti tietyillä villalaaduilla oli enemmän arvoa kuin toisilla. Harvinaisemmat materiaalit, kuten silkki, olivat usein hyvin arvokkaita. Kudontatekniikat oli hinnoiteltu eri tavoin.¹⁵⁷ Väri vaikutti myös paljon ja jotkin väriaineet¹⁵⁸ määriteltiin ylellisyyksiksi joihin vain harvoilla oli varaa. Turkiksia käytettiin vaatteiden koristeluun ja

152 Jaritz (1993), s. 8-31.

153 Bulst (1993), pass.

154 Pöltsam (2002), s. 41.

155 Von Hansen (1894), s. 18.

156 Von Hansen (1894), s. 19. Tämä on sinällään mielenkiintoinen yksityiskohta, että missään maalauksissa tai muissa lähteissä, kuin tässä editiossa, ei puhuta naisten vaatteissa olleen helminappeja. Toisaalta testamentissa n. 88. puhutaan miehen jokapäiväisestä hatusta napeilla (*Knöpfen*). Hatussa napeilla ei ole minkäänlaista tarvetta, joten uskon, että lähteiden napit viittaavat erilaisiin helmiin tai lasihelmiin. Seeberg-Elverfeldt (1975).

157 Piponnier & Mane (1997), s. 70-76.

158 Värejä saatiin luonnosta. Yksi arvokkaimmista oli kermes, jota saatiin Välimeren alueella elävästä hyönteisestä. Sillä sai aikaan monenlaisia punaisen sävyjä, mutta se oli hyvin kallista ja siksi sen käyttöä usein säädeltiin. Piponnier & Mane (1997), s. 16.

vuoraamiseen. Niiden arvo ja sitä kautta käyttö oli säädeltyä.¹⁵⁹ Tällaisista erotteluista ovat hyvänä mallina esimerkiksi kuningatar Elisabeth I aikana tehdyt lait, joissa tietyt kankaat ja turkikset rajoitetaan tietyille ryhmille:

Any silk of the color of purple, cloth of gold tissued, nor fur of sables, but only the King, Queen, King's mother, children, brethren, and sisters, uncles and aunts; and except dukes, marquises, and earls, who may wear the same in doublets, jerkins, linings of cloaks, gowns, and hose; and those of the Garter, purple in mantles only.

*Woolen cloth made out of the realm, but in caps only; velvet, crimson, or scarlet; furs, black genets, lucernes; embroidery or tailor's work having gold or silver or pearl therein: except dukes, marquises, earls, and their children, viscounts, barons, and knights being companions of the Garter, or any person being of the Privy Council.*¹⁶⁰

Tallinnan säädöksistä löytyy hyvin vastaavia kohtia, joissa rajoitetaan tiettyjen materiaalien käyttöä, mutta yhteiskunnan hierarkkisia tasoja ei tule esille samoin kuin englantilaisissa säädöksissä. Hunt selittää tätä sillä, että säädökset on jaettavissa kahteen ryhmään, urbaaneihin ja aristokraattisiin. Urbanit säädökset on tehty kaupungeissa ja ovat luonteeltaan joko universaaleja tai yhteiskuntaluokkiin, kuten käsityöläiset jaoteltuja. Niiden tavoite on ennemminkin ammattiryhmien etujen suojaaminen. Aristokraattiset säädökset koskevat nimenomaan hierarkkisen järjestyksen säilyttämistä.¹⁶¹ Silti Tallinnankin säädöksissä hierarkkinen yhteiskuntarakenteen tulee esiin. Koska säännöt tosiaan tehtiin ammattikuntien ja kiltojen etujen suojelemiseksi, on tämä järjestyksen säilyttäminen nähty myös tärkeänä asiana.

*Ock sal sick nene van den vorbororten frúwen vordristen yn de stede der affgelechten kledingē yēnige rocke van floede damasken Lammeloth vnd allerley anderem sydenwercke maken tho laten vnd tho dregende bie vorbororter penen*¹⁶²

Lainaus on Tallinnan raadin säädöksistä vuodelta 1524. Siinä kielletään mekkojen ja hameiden valmistus erilaisista silkkikankaista (*floede, damasken, lammeloth und allerley anderem sydenwercke*) sakon uhalla. Jää epäselväksi, että saiko silkkiä kuitenkin jossain yhteyksissä käyttää esimerkiksi miesten vaatteisiin, koska testamenteista löytyi maininta

159 Piponnier & Mane (1997), s. 15-17.

160 <http://elizabethan.org/sumptuary/who-wears-what.html>, 11.9. 2014. Lainauksen turkiseläimet ovat: sable = soopeli, black genet = sivettikissa, lucerne = ilves. Those of Garter = sukkanauharitarikunnan jäsenet.

161 Hunt (1996), s. 178.

162 TLA coll 230 inv 1. Bs. 7, 44r..

silkkisestä liivistä.¹⁶³ Tässä tapauksessa kyseinen sakko olisi ollut 10 markkaa. Korukivet, jalokivet ja helmet näyttivät myös olevan tiukan sääntelyn alaisina. Tästä todistaa esimerkiksi seuraava kohta:

*-- an ere lanckmauwen rocke Parlekragen myth den eddelen stenen vmd koegelem myth allem gesmide --*¹⁶⁴ *Item deh bosmideden budele sollen ock myth den vorbororten rocken affgelecht wesen--*¹⁶⁵

Jalokivet ja helmet olivat kalliita ja tuontitavaraa, joten on ymmärrettävää, että niiden käyttöä on haluttu rajoittaa. Edeltävästä lainauksesta käy ilmi, että niillä saatettiin koristella pukujen kauluksia (*kragen*) tai sitten kyse on kaulakoruista ja asustesita, kuten päähinesitä (*koegelem*) ja pusseista (*budele*). Pitkähihaisella (*lanckmauwen*) mekolla viitataan tässä tapauksessa mahdollisesti päällysmekkaan. Saksassa, Ruotsissa ja Itävallassa oli tavallista, että näiden asujen päänteiden reunat koristeltiin metallilangoilla ja helmin, joten tässä voitaisiin viitata niihin. Myös maalauksissa näkyvät tällaiset koristeet. Erilliset aluspaidan päälle tulevat koristeelliset ”kaulavanteet” tai tiukat kaulakorut olivat yleisiä saksalaisissa asuissa. Jalokivet olivat kyllä Tallinnalaisille tuttuja. Testamenteissa oli useita eri korukivin koristettuja sormuksia.

Yhteiskunnallinen ja sosiaalinen asema tulee kuitenkin esille myös tallinnalaisista säädöksistä, mutta ne on aseteltu esineiden rahallisen arvon, ei materiaalin mukaan. Siinä, missä jotkin kohdat koskevat esimerkiksi kaikkia naisia (*alle frauwen*), niin on myös kohtia, jossa rajataan ryhmää tarkemmin. Esille tuli ainakin Suuri kilta (*groten gilden*) ja erityisesti siihen kuuluvat naiset. Näiden asema oli parempi kuin muiden kiltojen edustajien.

*Item der fruwen vth der groten gilden hufengesmide sollen nicht mer als twe marck lodich wegen vmd der fruwen hufengesmide vth den anderen gilden nicht wichtiger wessem sollem als van anderhaluer marck lodich einen ideren artickel bie vorbororter penen tho holden*¹⁶⁶

163 Testamentti 120, Seeberg-Elverfeldt (1975).

164 TLA coll 230, inv. 1 B.s.7, 10v.

165 TLA coll 230, inv. 1 B.s.7, 10v.

166 TLA, coll 230, inv. 1 B.s.7, 10v.

Tämän mukaan Suureen kiltaan kuuluvat naiset saivat käyttää pääkoristeita 2 markan arvosta ja muiden kiltojen jäsenet 1 ½ markan arvosta. Epäselväksi jää, mitä pääkoruilla tarkoitetaan. Ovatko kyseessä päähineet, korut, kuten korvakorut vai kaikki edellisten kaltaiset päänseudun koristukset. Rangaistukseksi mainitaan lähteen aikaisemmin käytetty 10 markan sakko. Nämä esille tulleet seikat osoittavat kaikki, että Tallinnan säädökset vahvistivat yhteiskunnan hierarkkista rakennetta samalla tavoin kuin muuallakin annetut säädökset.

Sukupuolten väliltä löytyy molempia koskevia säädöksiä, mutta naiset esiintyvät miehiä useammin sääntelyn kohteina, erityisesti pukeutumista koskevissa säädöksissä. Naisista on kuitenkin poimittu usein mukaan kaikkien sosiaalisten ryhmien edustajat: *"alle vnd yszlicke frúen bogenen vnd vmbogenen wedewen Júnck vnd olth."*¹⁶⁷ Näissä tapauksissa ei siis sosiaalisella statuksella ole ollut merkitystä suhteessa säätelyyn. Nuoria ja vanhoja, vaimoja ja naimattomia naisia koskivat samat säännöt, joihin vaikutti vain naisen ja ensisijaisesti tämän aviomiehen asema kaupungin hierarkkisessa verkostossa.

Naisten asemasta yhteisönsä jäsenenä pohjoisen Euroopan kaupungeissa on hyvin ristiriitaisia tutkimustuloksia. Toisten tutkijoiden mukaan naiset kykenivät osallistumaan kiltojen toimintaan vain aviomiestensä kautta, toisten mukaan naisilla oli yhtäläinen oikeus kiltojen jäsenyyteen itsenäisinä toimijoina niin kuin miehilläkin. Maija Ojala pohti aihetta enemmän gradussaan *Räätälin tytär, suutarin vaimo ja tynnyrintekijän leski*. Kysymykseen ei ole tyhjentävää vastausta. Näyttää kuitenkin siltä, että Tallinnassa naisillakin on ollut mahdollisuus jollakin tasolla osallistua toimijoina yhteisössään myös julkisella tasolla. Silti monista kohdista tulee esille taloudellinen riippuvuus aviomiehestä.¹⁶⁸

Tallinnan kaupunkilaiset olivat paljolti kauppiaita ja käsityöläisiä. Heillä oli hyvin itsenäinen asema eikä aatelisto vaikuttanut kaupungissa. Tästä huolimatta kaupungissa oli selkeitä hierarkkisia suhteita, jotka perustuivat kiltojen ja käsityöläisammattien eriarvoisuuteen ja tätä asettelua myös säädökset heijastelivat. Järjestyksen vakaus saattoi vaarantua kaupungin sisältä käsin. Tallinnan raati haki itsenäisyyttä ja valtaa, mutta myös kiltojen

167 TLA coll 230 inv 1. Bs. 7, 44r.

168 Esimerkiksi Von Hansen (1894), s.18-19.

vahvistuminen asetti ne kyseenalaistamaan ja kilpailemaan vallasta raadin kanssa. Lisäksi killat olivat keskenään hierarkisesti eri tasoilla. Suuri kilta näki itsensä edustamassa koko yhteisöä.¹⁶⁹

Aiemmin luvussa 1.4. pohdittiin ylellisyysäädösten asettumista ajalliseen kontekstiin ja todettiin, että Huntin teoksen perusteella olisi nähtävissä siirtymää keskiajalta uudelle ajalle juurikin tämän hierarkiaa painottavan näkökulman takia.¹⁷⁰ Toisin sanoen se, että hierarkisuuden säilyttäminen on tässä tutkimuksessa noussut suurimmaksi motiiviksi säädösten taustalla, tukee ajatusta historiallisesta kontekstista ja muutoksesta kohti uutta aikaa. Muutenkin säädökset vastaavat näiltä osin hyvin tästä näkökulmasta tyypillisiä ylellisyysäädöksiä. Ylellisydet on luokiteltu materiaalinsa ja käyttäjiensä mukaan. Kiellot aseman ylittämistä näkyvät selkeästi.

3.2. Kansallinen identiteetti

Roze Hentschellin mukaan vaatetuksella oli myös kansalliseen identiteettiin vaikuttava ominaisuus. Ihmiset pukeutuivat oman maansa tavalla, vaikka tuotteet saattoivat olla ulkomailta.¹⁷¹ Henrik VIII esimerkiksi laati Irlantia koskevia säädöksiä, joissa erityisesti irlantilaisiksi katsottuja piirteitä vaatetuksessa ja ulkoasussa kiellettiin. Näitä olivat muun muassa tukan laittaminen irlantilaiseen tapaan tai mekkojen kirjailu irlantilaisilla kuvioilla.¹⁷² Tässä voidaan nähdä taustalla poliittinen motiivi, mutta joissakin tapauksissa on nähtävissä suorastaan muukalaispelon piirteitä. ”Omat” täytyy pystyä tunnistamaan suhteessa vierasmaalaisiin. Nopeimmin tämä onnistuu vaatteiden avulla.¹⁷³ Tähän ei kuitenkaan Tallinnan kohdalta löydy vahvistusta. Hansa -kaupungit olivat toisaalta niin heterogeenisiä alueita kansalliselta pohjaltaan, että tämän tyyppiselle säädännölle tuskin olisi ollut mitään syytä. Etenkin Tallinnan väestö oli taustaltaan varsin kirjavaa. Toisaalta alueella haluttiin yhtenäistää lainsäädäntöä, mutta tämä piirre ei ilmeisesti vaatinut syvempiä kulttuurisia yhtenäistämistoimia.

169 Tallinnan sisäistä hierarkiaa pohdittiin luvussa 2.1. Mänd (2005), s. 29-31. Johansen & von zur Mühlen (1973), s.65.

170 Hunt (1996), s. 28-29.

171 Hentschell (2004), s. 49-50.

172 Wincott Heckett (2004), s. 69.

173 Hunt (1996), s. 72-75.

Kansallisuustermien käyttö, oli sitten kyse saksalaisista tai liiviläisistä tai virolaisista, oli keskiajalla ja jonkin aikaa vielä uuden ajan alussa sisällöltään hieman epämääräistä. Ihmisten käsitys kansallisesta tai etnisestä identiteetistä tuskin oli nykyisen kaltainen.¹⁷⁴ Ihmiset jakoivat itsensä kyllä ryhmiin ja kuulumisen yhteisöön oli hyvin tärkeää, mutta kuulumisen johonkin tiettyyn kansallisuuteen ei välttämättä ollut itsestään selvää. Ihmisten luokittelu kansallisuudeksi on usein sovittu ja tulkinnanvarainen asia, joten oleellisempaa on pohtia, mihin ryhmään ihmiset itse itsensä ja toisensa asettivat. Baltiassa huomattava kehityksen piirre on myös säätyrajojen ja kansallisten rajojen yhtenäistyminen. Yksinkertaistettuna saksalaiset muodostivat yläluokan (aatelisto, papisto ja porvaristo) ja maan kanta-asukkaat alaluokan (talonpojat ja muu työväestö).¹⁷⁵ Sosiaalinen nousu saavutettiin tai toi mukanaan kielellisen ja kulttuurisen yhdistymisen saksalaiseen identiteettiin. Lasku taas tarkoitti sulautumista alaluokkaan.¹⁷⁶ Tallinnassa käytetty termi saksalaisesta väestöstä *deutsch* on siis voinut tarkoittaa ennemminkin säätyä kuin henkilön kulttuurista ja kielellistä identiteettiä. Toisaalta sääty toi mukanaan myös kulttuurisen identiteetin.

Baltian vahva saksalainen kulttuuri ja virolaisten sekä latvialaisten kulttuuri erosivat toisistaan suuresti. Mitään selkeää Baltian saksalaista kulttuuria ei kuitenkaan muodostunut, vaan saksalainen väestö heijasteli vahvasti omaa emämaansa kulttuuria. Vaikutteet tulivat etenkin Pohjois-Saksasta, josta monet heistä olivat kotoisin. Saksalaiset myös matkustelivat uuden ja vanhan kotiseutunsa välillä ahkerasti.¹⁷⁷ Juuri näistä syistä tässäkin tutkimuksessa on uskallettu verrata ja tulkita asioita saksalaisen mallin mukaan. Kulttuurisen vaikutuksen suunta oli nimenomaan ylhäältä alaspäin, eli saksalainen hallitsijoiden kulttuuri vaikutti hiljalleen kansaan ja toimi reittinä sosiaalisesti ylöspäin, mutta missään tutkimuskirjallisuudessa ei annettu ymmärtää, että baltialainen kansankulttuuri olisi vaikuttanut alueille tulleisiin saksalaisiin merkittävässä määrin.

Virossa kansalliseen identiteettiin, etenkin kaupungeissa, vaikutti vahvasti jako saksalaisiin ja muihin. Nämä muut olivat suurimmaksi osaksi virolaisia. Voisiko olla, että selvä jako

174 Alenius (2000) s. 62.

175 Virolaiset itse kutsuivat 1800-luvulle asti itseään nimellä maarahvas ja säätyläisiä nimellä saks. Tästäkin näkyy identiteetin jakautuminen. Alenius (2000) s. 64-65.

176 Alenius (2000) s. 62-64.

177 Alenius (2000) s. 72.

tavallaan loi identiteettiä, koska oli jokin selkeä vieraskielinen ryhmä, johon itseään verrata?

Testamenteissa ja tutkimuskirjallisuudessa, kuten Johansenin ja von zur Mühlenin teoksessa, ero saksalaisten ja ei-saksalaisten välillä tulee esiin paljon vahvemmin. Frederick Strodingin testamentissa¹⁷⁸ myönnetään 1 Riikin marka rippi-isälle ja ei-saksalaisen yhteisön (*undutzchen*) saarnaajalle herra Johannille. Tallinnalaisilla oli monta kontekstia joihin he kuuluivat ammattinsa, sosiaalisen asemansa ja säätynsä puolesta, mutta kansallinen identiteetti oli jotakin muuta, kuin termillä nykyään ymmärretään. Silläkin oli kuitenkin merkitystä aikalaisten elämään.

3.3. Sosiaalinen malli

Sosiaalisen mallin antaminen ei kuulunut Huntin luomaan listaan ylellisyysäädösten tavoitteista, mutta kehittyi yhdeksi näkökulmaksi tutkimuksen edetessä, joka on tarpeen ottaa ainakin lyhyesti huomioon.

Yksi tapa pohtia säädösten merkitystä on asettaa ne tavoitteeksi rajoitteen sijasta. Tämä ajatus heräsi Jane Whittlen ja Elizabeth Griffithsin huomioista koskien 1600-luvun englantilaisten aatelisten elämää. He korostavat sitä, kuinka köyhienkin maalaissäätyläisten odotettiin kuluttavan vähintään oman asemansa edestä. Jos tähän ei kyetty, asettivat henkilöt itsensä naurunalaisiksi ja saivat osakseen arvostelua sekä vertaisiltaan että palkollisiltaan.¹⁷⁹ Tämä kertoo yhteiskunnallisen ajattelun tavasta ja voidaan mielestäni soveltaa myös hieman aikaisemmalle ajalle ja erilaiseen ympäristöön. Se heijastelee kuitenkin arvoiltaan hyvin samankaltaista hierarkkista yhteisöä kuin edellisen vuosisadan Tallinna.

Voidaankin siis nähdä, että säädökset loisivat eräänlaisen mallin siitä, miten kunkin yhteisön jäsenen on tarkoitus kuluttaa, jotta voisi saavuttaa arvonsa ja asemansa yhteisössä. Jos sosiaalinen hierarkia ja keskiajalta periytyvä tarve ymmärtää oma paikkansa yhteisössä olivat tärkeitä, on täysin uskottavaa, että näitä raameja on käytetty

¹⁷⁸ Seeberg-Elverfeldt (1975), s. 85-86.

¹⁷⁹ Whittle & Griffiths (2012), s. 14-15.

myös ohjeina. Tiettyä summaa ei korujen arvo saanut ylittää, mutta oman yhteiskunnallisen aseman määrittelemän sopivan summan lähelle pääseminen oli tavoiteltavaa, jotta elää asemansa mukaan. Rajojen alle jääminen saattoi yhtäläillä horjuttaa yhteiskunnallista järjestystä. Kulutus ei ollut varakkaampien ja vaikutusvaltaisempien etuoikeus vaan suorastaan velvollisuus, jonka sekä yli-, että alisuorittaminen oli pahasta.

Tämä ei ole nähtävissä syynä rajoitusten asettamiselle, mutta ehkä säädökset viestivät juuri näistä mallin asettavista arvoista. Tässä tapauksessa säädökset heijastelisivat yhteisön arvoja rajojen lisäksi myös tavoitteina. Tätä ajatusta vahvistaa myös Astrid Pajurin tutkimuksessa hyödynnetty ote hieman myöhemmistä Tallinnan säädöksistä, jonka mukaan raatimiesten ei ollut mahdollista edes halutessaan pukeutua yksinkertaisesti.¹⁸⁰

*Weilen nicht zu befinden, das sich Jemand innerhalb Rahts vher seinen Standt in Kleidung verhalte besondern vielmehr erspüret wird, dass ein Jedweder sich lieber in schlechtern vnd gerinern Habit, kleiden würde, wan Er solches nicht der Stadt, dem Raht-Stuhl vnd seinem stande zu Ehren dan vnd thun muste. Alss hat dieser Standt insoweit destoweiniger reformation nötig.*¹⁸¹

Raatimiesten piti edustaa asemaansa ja kaupunkiaan. Samalla ylellisyys säädökset eivät koskeneet heitä yhtä tarkasti. Tämä johtopäätös pohjautui todennäköisesti ajatuksesta, että raatimiehet olivat moraaliltaan korkeammassa asemassa ja siten turvassa ylellisyyksien turmelevilta vaikutuksilta ja soveltuvampia hallinoimaan muiden toimia.

3.4. Moraali ja kulutuksen säätely

Oma terveys oli varmasti tärkeä asia menneisyyden ihmisille, mutta jos kirkon opetuksia tahtoi hurskaasti seurata, niin ruumiillista terveyttä tärkeämpi oli kuitenkin sisäinen terveys ja korkea moraal.¹⁸² Ihmisten ulkomuodon ja myös vaatteiden katsottiin heijastelevan tuota sisäistä terveyttä. Siksi oli tärkeää että ihmiset pitivät ulkopintansakin kunnossa ja puhtaana. Tietyt sovinnaisuussäännöt kertoivat ihmisestä yhteisönsä rehtinä jäsenenä. Kunnan ihmisen tuli pukeutua päähineeseen ja pitää pellavansa valkeina ja puhtaina. Ihoa

180 Pajur (2014), s. 20.

181 TLA coll 191, inv. 1.s.19, 86v.

182 Kaartinen (2006), s. 154.

vasten olevan valkean pellavan piti olla pestävissä ja oli henkilökohtaisen ylpeyden aihe pitää nämä vaatekappaleet valkoisina ja puhtaina merkinä siitä, että oma elämäkin oli järjestyksessä. Koreat ulkovaatteet eivät välttämättä kestäneet pesua ja siksi oli vielä tärkeämpää omistaa kunnan varasto pestäviä alusvaatteita. Pahoja hajuja peiteltiin lisäksi mukana kannetuilla hajusteilla, joilla nähtiin olevan myös terveysvaikutuksia. Vaatteita saatettiin säilyttää hajusteiden kanssa.¹⁸³

Vaatteiden ja moraalien suhteesta antaa viitteitä myös taide. Lämmin sää ei 1500-luvun taiteessa saanut ihmisiä heittäytymään paitasilleen, vaan vajavainen tai epäsiisti vaatetus oli tulkittavissa viestiksi epämoraalisesta ja huonosta käytöksestä, köyhyydestä, suoranaisestä hulluudesta ja mielenjärkkymisestä tai muusta alennustilasta.¹⁸⁴ Kunnollinen asu viesti järjestyksestä ja asun puuttuminen järjestyksen puutteesta.

Keskiajalla ja pitkään tämän jälkeenkin uskonto oli moraalille käsityksille vahva taustavoima. Liivinmaa vakiintui kristinuskon vaikutuksen piiriin 1200-luvun alkupuolella, jolloin saksalainen ritarikunta sai kirkollisen elämän eri käytännöt voimaan alueillaan. Kovin tehokkaasti tai nopeasti uskontoa ei omaksuttu ja kansan parissa maaseudulla vanhoja tapoja noudatettiin ainakin 1800-luvulle asti. Suurin syy tähän lienee ritarikunnan harjoittama pakkokäännitys ja kielelliset vaikeudet. Pyhimyskultit ja katolinen ajanlasku juurtuivat Balttilaiseen kantaväestöön vasta keskiajan lopulla.¹⁸⁵ Kaupungeissa vahvan saksalaisen vaikutuksen vuoksi uskonnollinen muutos on varmaankin ollut nopeampaa.

Ylellisyyksistä juuri vaatteet liittyvät moraalien piiriin, koska ne näkyivät julkisesti. Vaatteet eivät koskaan ole olleet vain henkilön yhteiskunnallisen aseman merkki, niillä on yhtä lailla kerrottu mikä kulloinkin on ollut moraalisesti hyväksyttävää, kunnollista ja oikein.¹⁸⁶ Erityisesti kirkolliset tahot puhuivat paljon koreilevaa pukeutumista vastaan viitaten ylpeyden syntiin ja kaiken maallisen katoavaisuuteen. Muun muassa kuningatar Elisabet I:sen ajoilta on säilynyt Englannista puheita, joissa kaikenlainen turha ylellisyys tuomitaan.¹⁸⁷ Kirkon näkemyksen taustalla saattoi olla ajatus siitä, että ihminen on

183 Kaartinen (2006), s. 153-156, Mikhaila & Malcolm-Davies (2006), s. 45.

184 Esim. Pieter Breughel nuoremman *Proverbs* (1559), Berliinin kaupungin museo.

185 Alenius (2000), s. 66.

186 Hunt (1996), s. 43.

187 Richardson (2004), s. 1.

Jumalan luoma ja sellaisenaan riittävä ilman ulkoisia koristuksia. Ylellisyydet nähtiin siis turhina tai jopa ihmisten kuolemattomille sieluille vaarallisina. Ylellisyyksiä pidettiin potentiaalisina houkutuksina syntiin.

Of sloth comes pleasure, of pleasure comes riot, of riot comes whoring, of whoring comes spending, of spending comes want, of want comes theft, of theft comes hanging.

(Ben Johnson, 1605/1979)¹⁸⁸

Vuonna 1524 uskonpuhdistus oli vasta aluillaan, mutta on mahdollista, että uskonnolliset pohdinnat ja keskustelut nostivat moraalin tai ainakin moraalisen keskustelun pinnalle, mikä sai lopulta myös Tallinnan raadin pohtimaan lisää ylellisyyksien käyttöä. Ainakin Gotthard von Hansen piti kirjoituksissaan protestanttista liikehdintää yhtenä mahdollisuutena seuraavanlaisten säädösten esiintymiseen:

Item vnerlicke parssonen vmd borúchtede este gemeine winer? sollen allerlei gesmide goldtborden mutzen vor bremede kledere bundtwerck vnnd ander vntemlick gesmúcke affleggen zodan vordan numer to deegende bie vorboringhe alle des ienigen wes yn deme valle bie en boslagen wert.¹⁸⁹

Tallinnan säädöksissä kehoitetaan kaikkia kunniattomia ja tavallisia henkilöitä pitäytymään käyttämästä koruja, kultakirjottuja päähineitä, kirjaittuja pukuja, turkiksia ja muita sopimattomia koristuksia. Jos edellä mainittuja henkilöitä kohdattiin tällaisten kanssa, tuli koristuksista luopua.

Tätä voidaan pitää hyvin moraalisenä ohjeena, koska lainauksessa ei ole tarkemmin määritelty, keitä nämä kunniattomat ovat. Myöskään sanktiota ei ole tässä tapauksessa määrätty. Juuri sanktioiden puuttuminen antaa tässä tapauksessa ymmärtää, että kyseessä on enemmän moraalinen kehoitus kuin varsinainen laki. Kysymys on ohueasta rajasta synnin ja rikoksen välillä. Rikos voidaan tuomita yhteiskuntajärjestyksen vaarantamiseen tai talouteen liittyvällä seikalla, mutta syntiin kuuluu pikemminkin moraalinen ja kirkon oppeihin perustuva tuomitsevuus. Huntin mukaan kaikkea

188 Hunt (1996), s. 83. Lainaus Ben Johnsonin kirjoittamasta näytelmästä *Eastward Ho*. Näytelmä on vuodelta 1605, lainaus on vuoden 1979 painoksesta.

189 TLA coll 230, inv. 1 B.s.7, 11r.

säädöksissä esiintynyttä moralisointia ei voi selittää kirkollisilla opeilla tai vaatimattomuuden ihanteilla, vaan joukossa oli paljon esimerkkejä, joissa hänen mukaansa vain oli päätetty ylellisyyksien olevan pahasta.¹⁹⁰ Tällaista ei ole kuitenkaan nähtävissä Tallinnan aineistossa.

Taide antaa viitteitä siitä, että jotkin tyylit olivat erityisesti nuorille ihmisille suunnattuja ja tietyn iän jälkeen oli sopivaa pukeutua toisin. Tällainen on esimerkiksi Saksin alueen vaatetus 1500-luvun puolenvälin tienoilta. Taiteilija Lucas Cranach on maalannut paljon muotokuvia tuon alueen ja ajan eliitistä. Monilla nuorilla naisilla on aivan omanlaisensa asu, jota ei esiinny hänen maalauksissaan samanlaisena vanhemmilla henkilöillä. Poikkeuksen tekevät maalaukset, joissa kuvataan vanha nainen viekoittelemassa nuorta miestä, mitä pidettiin aikanaan naurettavana ja sopimattomana. Näissä maalauksissa naisen asun on ilmeisesti tarkoitus korostaa sitä, että tämä tekeytyy ikäistään nuoremmaksi ja samalla tekee myös sillä itsensä naurunalaiseksi.

Uskonpuhdistus 1500-luvun alkupuolella johti uskonnollisten olosuhteiden muutokseen. Saksalaisen kansanosan tiiviiden emämaan yhteyksien vuoksi muutos tuli hyvin nopeasti jo 1520-luvun alussa. Erityisesti kaupunkilaiset näkivät muutoksissa mahdollisuuden taistella piispojen ja aatelin valtaa vastaan. Varsinainen luterilaisuuden ja katolilaisuuden välienselvittely käytiin kuitenkin vasta 1500-luvun jälkipuoliskolla. Ensimmäisiä vironkielisiä hengellisiä tekstejä julkaistiin jo 1510- ja 1520-luvuilla. Vähän tämän jälkeen ryhdyttiin kaupungeissa pitämään kansankielisiä jumalanpalveluksia.¹⁹¹ Myöhemmissä ylellisyysäädöksissä raati käytti uskontoa ja moraalia vahvistavana tekijänä. Joukosta löytyy kohtia, joissa pappeja rohkaistaan väsymättömästi saarnaamaan ylellisyyksiä vastaan,¹⁹² jolloin lakien rikkojat asettivat itsensä maallisen vallan lisäksi Jumalan yläpuolelle rikkomalla luonnollista järjestystä.

190 Hunt (1996), s. 92-93.

191 Alenius (2000), s. 67-68.

192 Pajur (2014), s. 21-22. Pajurin tutkimuksessa käytetty säädös: TLA coll 191. inv 1. 19, p. 86r, s. 238. *Generale Kleiderordnung von 1691*.

3.5. Yhteiskunnallinen järjestys, hallinto ja talous

Kaupunkien oloihin vaikutti useampi taho. Kaupunkeja hallitsivat porvarit kuninkaanvallalta saaduista lupakirjoin. Perinteinen maata omistavien aatelien valta väheni ja Liivinmaalla vallasta käytiin suorastaan sotaa maaseutuaatelin ja kaupunkien varakkaan porvariston välillä. Samanaikaisesti lainsäädännöllisesti tukeuduttiin tiiviimmin kirjoitettuun lakiin, mikä nosti sitä tulkitsevien virkamiesten vaikutusvaltaa.¹⁹³ Porvaristo toimi välimaastossa, jossa toisaalla olivat aristokraatit omine vallan hajauttamispyrkimyksineen ja toisaalla kuningas vallan keskittämispöykimyksineen. 1500-luvulla alettiin Itämeren alueella siirtyä ruhtinasvaltioihin, joissa pyrittiin vahvaan keskitettyyn hallintoon. 1500-luvulla käynnistyi myös Lutherin alkuunsaattama reformaatio. On mahdollista, että muuttuva ilmapiiri ajoi ihmiset koettelemaan rajojaan. Erityisesti vaurastuva porvaristo saattoi hyvin koetella pukeutumisellaan sopivana pidettyä rajapintaa aatelin ja porvariston pukeutumisen välillä ja loi siten tarvetta säädöksille. Vaikka valta kaupungeissa kuului käytännössä porvaristolle, voi olla, että nämä todella kokivat muuttuvat olosuhteet uhkana.¹⁹⁴

Ylellisyysäädöksiä tutkittaessa on usein yhdeksi niiden kirjoittamismotiiveista nimetty yhteiskunnallisen järjestyksen ylläpitäminen. Tähän kuului myös aiempaa aiheena käsitelty hierarkian ylläpito, joka loi vakautta ja järjestystä. Säädöksillä eroteltiin eri yhteiskuntaryhmiin kuuluvia, jotta valtaväestökin saattoi näiden ryhmien edustajat erottaa. Näin tehtiin esimerkiksi prostituoitujen, juutalaisten ja pyövelien osalta. Kun kaikki tiesivät paikkansa ja pysyivät siinä, säilyi myös järjestys ja hallinto oli selkeämpää.

Kaupunkien auktoriteetit saattoivat määrätä esimerkiksi pyövelit asumaan erillään ja pukeutumaan erottuvasti suhteessa kaupungin muihin kunniallisina pidettyihin asukkaisiin. Pyövelin asua koskevia rajoituksia tunnetaan Etelä-Ranskasta 1200-luvulta asti. On olemassa muutamia lähdetietoja, jotka antavat uskoa, että pyövelit eivät aina noudattaneet näitä heille asetettuja rajoituksia.¹⁹⁵ Nykytutkimuksen mukaan prostituoitukin olivat sallittu osa kaupunkien väestöä, mutta heidän asemansa oli hierarkiassa hyvin alhaalla.¹⁹⁶ Jotkut kaupungit kykenivät elättämään prostituoituja siinä mitassa, että jotkut heistä saivat

193 Alenius (2000), s. 58-61.

194 Blockman & Hoppenbrouwers (2007), s.224.

195 Klemetilä (2004), s. 98-101.

196 Tiainen (2006), s. 170.

arvokkaita lahjoja ja pääsivät lähes rikastumaan. Tämä saattoi johtaa siihen, että prostituoidut eivät enää erottuneet muusta väestöstä tarpeeksi selvästi, ja tämä taas johti tarpeeseen muodostaa sääntöjä koskien tämän ryhmän pukeutumista.

Edelläviitatuista kaltaisista pykäliä ei kuitenkaan löydy Tallinnaa koskevasta aineistosta, niin kuin ei löytynyt viittauksia kansallisuuksiinkaan muualta, kuin testamenteista ja myöhemmästä aineistosta. Yhteiskunnallisen järjestyksen turvaaminen siitä näkökulmasta, että se olisi vahvistanut ja ennen kaikkea määritellyt henkilöiden välisiä sosiaalisia suhteita, on kuitenkin perusteltua tässä tutkimuksessa aiemmin esiintyneen pohdinnan perusteella. Yhteiskunnan järjestys ja rauha pysyy yllä, kun kaikki tiesivät oman paikkansa ja pysyivät sillä paikalla. Hieman epäsuorasti aineisto tukee silti tätäkin näkökulmaa. Kyse on säädösten ilmestymisen ajasta. Jo aiemmin todettiin, että Tallinna eli murroksessa, jossa yhteiskunta muuttui keskiaikaisesta kohti uuden ajan alun yhteisöä. Tämä muutos, vaikkakaan ei mitenkään raju ja mullistava, on kuitenkin luonut tarpeen yhteiskunnallisille toimenpiteille järjestyksen ylläpitämiseksi. Se, että säädökset ilmestyvät juuri 1500-luvun alussa voi siis viestiä siitä, että järjestyksen koettiin vaarantuneen ja sitä kaivattiin lisää.

Järjestyksen turvaaminen voidaan nähdä hyvin käytännönläheiseltäkin kannalta. Etenkin varhaisemmillä ylellisyysäädöksillä rajoitettiin juhlia, mikä on voinut liittyä osittain järjestyksen ylläpitämiseen. Tallinnassa ammattijärjestöt olivat vahvasti sidoksissa jäseniinsä myös vapaa-ajalla. Erilaiset syömingit ja juhlat olivat yleisiä ja suosittuja. Toisin kuin hääjuhlia, näitä ammattikuntiin ja kiltoihin kuuluvien omia juhlia ja niiden järjestyksenpitoa on säädelty kiltojen omissa säädöskokoelmissa.¹⁹⁷ Niissä säädettiin usein myös häiden viettoa, mutta jostakin syystä 1500-luvun alussa näitä sääntöjä asetti myös kaupungin raati. Raadin jäsenet saattoivat ehkä nähdä oman asemansa eräänlaisena moraalisenä ja valvovana isähahmona. Itse korkeammalla moraallilla varustettuina he tiesivät paremmin, mikä olisi kaupunkilaisten parhaaksi ja pitivät toimillaan näistä huolta. He saattoivat nähdä sen velvollisuutenaan ja pitivät lainsäädäntöä keinona järjestyksen ylläpitämiseksi.

197 Näistä on säilynyt useita. Tällainen on esimerkiksi Pyhän Knutin killan säännöt (TLA coll. 190 inv. 1.2.).

Ylellisyssäädöksiä koskevissa kirjoituksissa on toisinaan esitetty näkökulma, jonka mukaan ne olisivat toimineet taloudellisen hallinnan keinoina. Ylellisyssäädökset eivät suinkaan olleet ainoita taloudellisen hallinnan keinoja. Elinkeinoelämä kaupunkien sisällä oli ylipäättään hyvin tarkasti säädeltyä. Tästä kertoo jo ammattikuntalaitoksen tulo.¹⁹⁸ Ilman tuomiokirjoja tai jonkinlaisia kaupungin tilikirjoja ei voida päätellä kuinka paljon ylellisyssäädöksiä sanktioista kertyi rahaa, tai minne se kulkeutui.

Ylellisyydet, vaatteet ja erityisesti kankaat olivat tärkeää kauppatavaraa 1500-luvun Euroopassa.¹⁹⁹ Ne olivat myös hyvin arvokkaita. Tästä lähtökohdasta on myös helppoa ymmärtää tällaisten tuotteiden tiukka rajoittaminen. Rajoituksilla on todennäköisesti haluttu turvata omaa kauppaa. Kaukaa tuotavat ylellisyydet, kuten helmet ja silkit, joita myös Tallinnan säädöksissä mainitaan, olivat kallista tuontitavaraa ja raha saattoi virrata helposti hallinnosta vastaavien mielestä väärään suuntaan. Tämä periaate kuulostaa hyvinkin paljon myöhemmälle ajalle ominaiselta merkantilistiselta talouspolitiikalta. Erona on vain se, että kyse on yksittäisestä kaupungista valtion sijaan. Toisaalta esimerkiksi Italian kaupunkivaltiot toimivat myöhemmin samoin pienempinä yksikköinä, eli tämäkään ero ei ole merkittävä. Kyseessä on kuitenkin itsenäisesti hallinnoitu yksikkö joka on harjoittanut omaa politiikkaansa ja tässä kontekstissa on perusteltua nähdä merkantilistisia piirteitä sen ajallisesta määritelmästä huolimatta. Osaltaan tämä kertoo siitä, kuinka monet historian ilmiöt ovat olleet olemassa jo ennen kuin niille on annettu nimi ja määritelmä.

Ylellisyyksillä voidaan nähdä olleen taloudellisesti laaja yhteiskunnallinen merkitys. Sen lisäksi, että esimerkiksi vaatteet olivat henkilökohtainen sijoitus ja veivät suurimman osan talousmenoista, ne myös työllistivät paljon ihmisiä. Kaikkia vaatteita, tai ainakaan kankaita, ei suinkaan tehty itse. Kaikki työvaiheet tehtiin käsin ja niihin löytyi omat ammattilaisensa. Monet työläiset olivat erikoistuneet omaan osa-alueeseensa siinä määrin, että samanlaista työnlaatua voi olla vaikea saavuttaa edes nykyisellä tekniikalla.²⁰⁰ Räättäleiden ammattikunta kehittyi keskiajan kaupungeissa. Lisäksi vaate, ja asusteteollisuus työllisti esimerkiksi turkkureita, värjäreitä, kirjojia, kultaseppiä, kauppiaita, kankaankutojia ja myöhemmin myös pitsinnyplääjiä. Valmiita tuotteita ja materiaaleja tuotiin osin ulkomailta,

198 Alenius (2000), s. 48.

199 Richardson (2004), s. 3.

200 Mikhaila & Malcolm-Davies (2006), s. 35.

mikä osaltaan työllisti kauppiaita. Vaatteiden, asusteiden ja muiden ylellisyyksien ympärillä pyörinyt verkosto ei ollut merkityksetön, vaan tarjosi leivän useille kaupunkilaisille.

Toisaalta voisi olla mahdollista ajatella taloudellisia rajoitteita myös sosiaalihuollon ja yhteiskunnallisen vastuun toimina. Kieltämällä esimerkiksi alempaa aatelistoa kuluttamasta kalliisiin materiaaleihin voitiin estää näiden henkilöiden varallisuuden kulumisen turhuuksiin. Säädökset olivat toisinaan tiukasti tuloihin sidottuja. Seuraava katkelma on 1400-luvun tallinnalaisista säädöksistä.

Item We zein gudt nicht hogher vorschatt dann 500 marck, zein wiif mach nicht mer hebbenn to ereme liue dann 4 marck lodich, wiil se miin hebben, dat mach se doenn.

Item We siin gudt vorschattet vor 200 marck, siin wiif mach hebben 2 marck lodich an smide to erem liue, miin oss se will.

Item We siinn gudt vorschattet vor 100 marck, siin wiif mach nicht mer hebben to erem liue, dann 1 marck lodich.²⁰¹

Säädöksen mukaan tietyn summan tienaavan miehen vaimo sai käyttää vain tietyn, palkan mukaan lasketun summan koruihinsa tai muihin ylellisyysmenoihin. Tulot siis loivat yhtä lailla hierarkkista järjestystä kuin henkilön muutkin sosiaaliset ominaisuudet. Katkelma todistaa myös vaimojen taloudellista riippuvuutta aviomiehistä. Tällaisten esimerkkien valossa näyttää kuitenkin todennäköiseltä, että Tallinnassa koettiin tärkeämmäksi säädellä hierarkian säilymistä, kuin turvata taloutta. Toisaalta myös suurituloisille oli määritelty rajat, joita ei saanut ylittää ja tämä taas kielisi taloudellisesta turvaamisesta tai aiemmin mainitusta sosiaalisesta suojelusta. Esimerkki ei yksinään oikeuta varmoihin päätelmiin. Sosiaalihuollosta kertoivat enemmän testamentit, joissa käyttöesineitä, kuten vaatteita ja rahaa määrättiin jaettavaksi kaupungin köyhille. Ylellisyyksien osalta tällainen on oletettavasti ollut paljon yksityisempää. Esimerkiksi varakas täti saattoi lahjoittaa jotain sukulaistytölle tämän aseman parantamiseksi. Tällaista toimintaa ei kuitenkaan ole juuri säädely.

201 Von Hansen (1894), s. 18-19.

3.6. Laillisuus ja sanktiot

Ylellisyysäädökset olivat Tallinnan alakaupunkia autonomisesti hallinnoivan raadin luomia. Raatiin valittiin 4 pormestaria ja 14 neuvonantajaa eliniäksi.²⁰² Tavallisesti nämä valittiin Suuren killan kokoneemmista edustajista. Tämä tarkoitti käytännössä esimerkiksi sitä, että päättäjät olivat miehiä, niin sanottujen vapaiden ja avioituneiden vanhempien lapsia, kulttuuritaustaltaan saksalaisia ja kauppiaita. Käsityöläisten ei katsottu olevan päteviä hallinnoimaan kaupunkia. Raati hoiti kaupungin asioita erilaisiin osastoihin jaettuina. Tutkimuksen säädösten osalta tärkeimpiä olivat *Wetteherren* -nimellä tunnetut virkailijat. He olivat yleensä kaksi neuvonantajaa, jotka olivat vastuussa rangaistuksista ja sakoista joita sääntöjen rikkomisesta seurasi.²⁰³ Päätöksiä tehdessään raadin piti kuulla myös kaupungin yhteisöä (*Gemeinde*), jossa oli mukana edustajia Suuresta killasta sekä käsityöläiskilloista.²⁰⁴ Raatikaan ei voinut itsevaltaisesti luoda lakeja, vaan ne luotiin suuremman yhteisön hyväksynnällä. Näin siis ainakin ihanteellisesti. Käytännöstä ei voida olla täysin varmoja. Tästä näkökulmasta ylellisyyksiä eivät siis halunneet säädellä vain kaupungin ylimmät valtaapitävät tahot, vaan suosutumus säätelyyn tuli myös käsityöläisten keskuudesta.

Suuri osa niistä, joita säätely koski, eivät kuitenkaan päässeet niiden luomiseen vaikuttamaan. Alemmat käsityöläiset, työntekijät, palvelijat ja kiertävät myyjät eivät kuuluneet päättävänä jäsenenä kiltoihin, eikä heillä ollut mitään poliittista kanavaa vaikuttaa päätöksiin.

Sääntöjen luonnetta aikansa lakijärjestelmän osana käytiin tässä tutkimuksessa läpi jo aiemmin. Jäljellä on vielä kysymys siitä, kuinka hyvin sääntöjä noudatettiin? Tähän kysymykseen vastaamiseksi tarvittaisiin laajempaa aineistoa ja hieman toisenlaista oikeudellista materiaalia, kuten tuomiokirjoja. Tutkimuskirjallisuudessa annetaan ymmärtää, että lakeja ei juuri noudatettu, vaan sääntöjä joko ei noudatettu eikä myöskään sanktioitu tai sitten rikkojat maksoivat sanktiot ja jatkoivat säännön rikkomista.²⁰⁵ Tämän takia ylellisyyslakien tehokkuus on usein asetettu kyseenalaiseksi tutkimuksissa. Samalla on historiantutkimukseen kulkeutunut käsitys ettei näillä laeilla ollut mitään merkitystä tai

202 Gierlich (1991), s. 24.

203 Gierlich (1991), s. 26.

204 Gierlich (1991), s. 41.

205 Esim. Tiainen (2006), s. 139-140.

vaikutusta ja että ne epäonnistuivat tehtävässään. Ne olivat turhaa sanaa, jota vallanpitäjien piti periaatteellisista syistä tai esimerkiksi kirkollisten tahojen painostuksesta tuottaa.²⁰⁶

Erityisesti Hunt uskoo, että näin ei ole asian laita. Lakeihin liitettiin sanktioita ja sanktioita myös toteutettiin. Von Hansen luettelee neljä erilaista rangaistustyyppiä, jotka säädöksissä esiintyvät. Rangaistuksena lakien rikkomisesta annettiin useimmiten sakkoja, joiden suuruus vaihteli säätelyn kohteen mukaan. Mahdollisia rangaistuksia olivat myös sääntöjen vastaisen esineen takavarikointi, säädösten rikkojan vangitseminen tai kielto osallistua julkiseen elämään, kuten kirkonmenoihin tai hääjuhliin, kielletyissä asusteissa. Näitä rangaistuksia saatettiin myös yhdistellä²⁰⁷

*teÿn marck broeke vor eÿn ÿder stúcke súnder alle genade úthtogeúen szo vakene hir entegen ÿn ÿrkeÿnen deÿle vorbororth gehandelth vnd gedan werth*²⁰⁸

Tallinalaisen säädöksen mukaan tuli maksaa 10 markan sakko (*teÿn marck broeke*), jos säädöksiä ei noudatettu. Tätä rangaistusta edeltävät säädellyt esineet olivat jalokivin ja lasihelmin koristellut pääliasujen kaulukset tai kaulakorut (*...lanckmaúen rocke Parde kragen myt den eddelen stenen vnd kogelen...*). Von Hansenin käännöksessä mainitaan myös vyöt, mutta alkuperäisteksteistä en tuota sanaa (*Gürtel*) löydä. Säädöksessä sanotaan myös, että sakkoa pitää maksaa niin kauan, kuin tätä sääntöä rikkoo. Kuinka usein maksu tulee suorittaa, jää kuitenkin epäselväksi. Monia tällaisia yksityiskohtia ei ole säädöksissä avattu. Tämä saattaa johtua siitä, että on jokin vallitseva käytäntö, jota ei ole nähty tarpeelliseksi kirjata ylös, tai sitten kyse on raatimiesten harkinnasta. Näissä varhaisemmissa säädöksissä sakon summa on yleensä määritelty tietyksi rahamääräksi. Jostain syystä tämä käytäntö muuttuu 1600-luvulle tultaessa ja summasta tulee harkinnanvarainen ja suhteellinen rangaistavan asemaan ja tuloihin.²⁰⁹ Muita rangaistusmuotoja ei Tallinnan kohdalla tule vastaan.²¹⁰

206 Killerby (2002), s. 5.

207 Von Hansen (1894), s. 34.

208 TLA coll 230 inv 1. Bs. 7, 44r.

209 Pajur (2004), s. 53.

210 Vangitseminen rangaistuksena tämän tyyppisten säädösten yhteydessä mainitaan ensimmäisen kerran Pyhän Knutin killan säädöksissä 1600-luvun alkupuoliskolla. Lähteen mukaan mies, jonka ulkomaalaista alkuperää oleva vaimo käyttää silkkiä, turkiksia, helmiä ja muita koruja enemmän kuin paikallisille on sallittu, ja joka ei pysty

Yrityksistä välttää sakkojen maksu tai saada tuomio mitätöityä, löytyy maailmalta esimerkkejä tämän aiheen ympäriltä. Ainakin Englannissa, jossa vahvistettiin vuonna 1463 annettu laki miesten säädyllisestä vaatetuksesta uudelleen vuonna 1483, mainitaan uuden lain yhteydessä kuinka miehet yrittivät välttää sakkoja selittämällä asujensa olevan säädyllisiä istuessa.²¹¹ Ranskasta on oikeudellista materiaalia, joissa useasti oman asemansa yli pukeutuneita ja siten vaatesäädöksiä rikkoneita prostituoituja on sakotettu oikeudessa.²¹²

Rikkomusten seurauksista tai niiden voimaansaattamiskäytännöistä ei näistä lähteistä löydy juurikaan tietoa, mutta von Hansen kertoo vuonna 1538 Tartossa käynneestä tapauksesta, jossa varakkaan turkkurin tyttäreltä oli riisuttu kadulla hienoudet, koska hän oli toistuvasti pukeutunut asemansa yli. Tekijöinä olivat kaupungin vartijat.²¹³ Tässä toteutui siis käytännössä yksi rangaistusmuoto. Tämä viittaisi siihen, että jonkinlainen julkinen käytäntö ja rankaisumenettely oli vallalla toistuvissa tapauksissa.

Sanktioita saivat vaatteiden käyttäjien lisäksi myös niiden valmistajat. Rääpäälit ja suutarit saivat sakkoja, jos he valmistivat lakien kieltämiä vaatteita.²¹⁴ 1500-luvulla Englannissa pyrittiin tehostamaan lakien noudattamista lupaamalla osa sakkosummasta ilmiantajalle palkkioksi.²¹⁵ On mahdollista, että myös tuotteita myyneet olisivat voineet saada toimistaan sakkoja, mutta tällaista kohtaa ei ole erikseen löytynyt. Monien tuotteiden valmistajat saattoivat olla myös myyjiä, jolloin erittelyä ei muutenkaan tarvittaisi.

Tallinnan säädöksistä löytyy tätä tukemaan ote, jonka mukaan liian arvokkaan korun tehnyt seppä joutui maksamaan sakkoa kymmenen markkaa:

*...so sal de iemgezo et swarer maken leth gelick deme gole smede de et dar en baüen maketh 10 marck allewege dar vor breken*²¹⁶

maksamaan 30 taalerin sakkoa, vangitaan. TLA coll 190.1.2, s.389.

211 Ribeiro (1986), s. 55.

212 Ribeiro (1986), s. 43.

213 Von Hansen (1894), s. 18.

214 Ribeiro (1986), s. 55.

215 Ribeiro (1986), s. 64.

216 TLA coll 230 inv 1. Bs. 7, 44r..

Samassa tekstissä sanotaan myös, että metallin arvo (ja samalla korun arvo) tulee laskea epäpuhtauksista vapaasta metallista (*lodich*). Seppää olisi todennäköisesti rangaistu raskaasti, jos hän olisi jäänyt kiinni korumetallin ”pilaamisesta”. Säädöksiin on kirjattu ote, jossa pääkorujen (päähineiden), naistenkorujen ja nuorten naisten nauhojen tulisi olla arvoltaan enintään 2 markkaa. Sepän ei pitäisi arvokkaampia tehdä tai myydä tai hän joutuisi maksamaan sakkoa.²¹⁷

Muutkin ammattikunnat kuin korusepät ovat saaneet näitä säädöksiä osakseen:

*to bouelede ?emgelicken ock den korszwerteren de egentlicke mate van allerlei klederen tho bobremen sal gegeuen werden vmd? Sick bie vorboborter penen yn beiderley vorgenompten ampten dar nah tho richtende.*²¹⁸

Lainauksessa säädeltiin turkkureiden toimia (*korszwerteren*). Heidän tuli sakon uhalla antaa oikea paino kaikista ommeltavaksi saamistaan vaatteista. Asia tuli ilmeisesti selvittää ammattikunnan (*ampten*) sisällä. On ollut varmasti tehokkaampaa puuttua ylellisyyksiin jo näin valmistuksen yhteydessä, mikä selittää näiden tekijöille ja myyjille suunnattujen sääntöjen esiintymiseen.

Mielenkiintoinen tieto on myös se, että vanhimmasta Tallinnan säädöksestä löytyy lisäys, jonka mukaan sääntöä rikkovan naisen aviomies joutui maksamaan sakon.²¹⁹ Tämä osaltaan kertoo naisten epäitsenäisestä asemasta ja taloudellisesta riippuvuudesta aviomiehestä tai miespuolisista sukulaisista. Samaan suuntaan viittaavat kohdat, joissa vaimon ylellisyyksien arvo oli sidottuna miehen tuloihin. Toisaalta jo aiemmin käsiteltiin otetta, jossa selkeästi sanottiin Suuren killan naiset (*der fruwen vth der groten gilden*). Todennäköisesti tällä ilmaisulla on kuitenkin tarkoitettu Suureen kiltaan kuuluvien miesten vaimoja.

On mahdollista, että rikkaimmat vain maksoivat vaaditun sakon ja jatkoivat kielletyn asian, esimerkiksi asusteen pitämistä. Tässä mielessä ylellisyys-säädösten sanktioista tulikin lupamaksuja. Jos kauppa kävi tuottajan kannalta tarpeeksi hyvin, on mahdollista, että

217 TLA coll 230 inv. 1 B.s.7, 10v.

218 TLA coll 230 inv. 1 B.s.7, 11r.

219 Von Hansen (1894), s. 18.

tuotteita on tehty ja ostettu sakon uhallakin ja ajateltu sitä eräänlaisena lisämaksuna, jonka jälkeen asua tai asustetta voi edelleen käyttää. Tarton tapaus kuitenkin osoittaa, että myös suurempiin keinoihin on saatettu turvautua, jos sakon toistuvasta maksamisesta huolimatta säädöstä ei noudateta. Myöhemmät säädökset kuitenkin paljastavat, että tämä rajoitusten näkeminen taloudellisena mahdollisuutena on pikemminkin suunta, johon siirryttiin. Tämän suuntaisia tuloksia on ainakin Pajur saanut tutkimuksessaan.²²⁰ 1700-luvulla raati yhä tuomitsi ylellisyydet moraalisesti, mutta näkivät ne myös taloudellisesti hyödyllisinä verotuksen muodossa eivätkä niinkään rangaistavina omistuksina.²²¹ Koska ylellisyyksistä tuli entistäkin enemmän varallisuuden osoitus, kun niistä jouduttiin vielä maksamaan ylimääräistä, vahvistivat ne osaltaan yhteiskunnallisia eroja. Näin voidaan nähdä, että lopulta ylellisyys säädökset onnistuivat tavoitteessaan pitää yhteiskunnalliset ryhmät erillään ja tunnistettavina. Ajan myötä, useampien ylellisyyksien tullessa tarjolle, tämä ryhmien erottelu varallisuuden erojen kasvaessa vain vahvistui.

Pohdittavaksi jää, miten muu yhteiskunta suhtautui sääntöjä rikkoviin henkilöihin, tai niihin, jotka maksoivat sakon ja jatkoivat kiellettyjen vaatteiden pitämistä. Yhteisö saattoi hyväksyä asian, jos se oli yleinen käytäntö. Toisaalta yhteisön kielteinen suhtautuminen saattoi toimia voimakkaana syynä noudattaa sääntöjä. Yhteiskunta, jossa hierarkia ja oman paikkansa tunteminen oli hyvin tärkeää, tuskin katsottiin yhteisöllisesti hyvällä järjestystä horjuttavaa toimintaa. Ei ole mitenkään kaukaa haettava, että yhteisö olisi virallisten rankaisujen lisäksi ollut valmis toimimaan oman käden oikeudella rikkojia vastaan. Tästä löytyy itseasiassa merkintä sata vuotta myöhemmältä ajalta. Vuonna 1635 kauppias Herman Lühren kertoi kuinka vihainen väkijoukko riisui hänen vaimonsa lähes alasti tämän palatessa kirkosta. Vaimoa syytettiin kunniattomuudesta.²²² Se, että säädösten rikkominen aiheutti sosiaalista paheksuntaa ja jopa toimenpiteitä asian oikaisemiseksi, kertoo siitä, että yhteisössä on vallinnut käsitys siitä, mikä on sopivaa ja mikä ei. Ylellisyys säädökset eivät siis olleet päättävän luokan tyhjistä temmattuja ajatuksia, vaan loivat ja toisentivat yhteiskunnan asenteita. Säädösten noudattamista tarkkailivat toiset yhteisön jäsenet joilla oli tietoa näistä rajoista. Inna Pöltsam ehdottaakin,

220 Pajur (2014), s. 53-56.

221 TLA, coll 230, inv. 1 B.s.7, s. 410.

222 Kukke (1992), s. 40.

että pienillä paikkakunnilla ei ole edes ollut tarvetta säädöksille, koska yhteisö rajoitti itse itseään.

Rajoittaminen ja asioiden kiletäminen ei ole aina tuottanut lain laatijoiden toivomia tuloksia. Historia on näyttänyt, että kieltäminen saattaa vain lisätä kysyntää. Tunnetuin esimerkki tällaisesta on todennäköisesti kieltolaki. Mikä olisikaan mielenkiintoisempaa, kuin se, mitä ei saa tehdä. Samaa asiaa pohtivat muutkin tutkijat.²²³ Vaikka yhteisö olisi ollut julkisesti sääntöjen rikkomista vastaan, on ylellisyyksien, kiellettyjenkin, statusmerkitys niin suuri, että se on hyvin todennäköisesti toiminut sosiaalisena kauppatavarana. Pitää myös muistaa, että jo rangaistukset kertovat yhteisöllisestä ilmiöstä. Pukuja rajoitettiin julkisissa tilloissa ja tilanteissa ennenkaikkea sen takia, että henkilön aseman tunnistamisen vaikeutuminen tämän ulkoisen olemuksen perusteella vaaransi sosiaalisen järjestyksen.

223 Esim. Hunt (1996), s. 102-107.

4. Ylellisyydet aikansa peilinä

Tutkimuksessa on perehdytty ylellisyystuotteita koskeviin säädöksiin Tallinnassa 1500-luvun alussa. Kyseistä materiaalia ei ole juuri tutkittu, joten se loi kiinnostavan pohjan tapaustutkimukselle. Tallinnan raadin luomista säädöksistä on nähtävissä heijastumia 1500-luvun alun materiaalisesta kulttuurista ja kulutuksesta. Tätä näkökulmaa tukevat hyvin myös testamentit, joissa rahan lisäksi on siirretty myös materiaalista omaisuutta eteenpäin. Niitä joita käytettiin tutkimuksessa apuna antamaan parempaa kuvaa menneisyyden materiaalisesta todellisuudesta. Verrattaessa tuloksia maailmalla tehtyihin tutkimuksiin kulutuksesta ja ylellisyys säädöksistä voitiin tehdä päätelmiä säädösten taustalla vaikuttaneista motiiveista ja voitiin tutkia, kuinka tämän tapaustutkimuksen valossa tulokset vastasivat muista maista saatuja tuloksia.

Kulutus oli osa elämää jo 1500-luvulla. Kulutusyhteiskunnan merkit, jossa hyödykkeitä ostetaan muutoinkin, kuin vain välittömän toimeentulon takia, ovat nähtävissä. Tallinnalaiset sijoittivat omaisuuttaan arvokkaisiin koruihin ja astioihin ja olivat mukana Euroopan uusimmassakin kehityksessä. Osa ylellisyyksistä oli ulkomaista tuontitavaraa, usein todennäköisesti Saksasta, ja valmiiden tuotteiden osto oli yleistymässä. Sellaisia moderniin massakulutukseen liittyviä piirteitä, kuten massatuotanto, ei kuitenkaan käytetty materiaali tuonut esille eikä sellaiseen viittaa myöskään tutkimuskirjallisuus.

Kulutuksella on vahva suhde ihmisten sosiaaliseen asemaan ja hierarkiaan ja siksi tämän näkökulman tutkiminen oli tärkeää tässä tutkimuksessa. Yleensä kulutusvallankumouksesta puhuttaessa määritelmä on ollut suppeampi. Siksi tässäkin yhteydessä vallankumouksesta puhuminen olisi ennen aikaista. Kulutusvallankumous on kuitenkin jälkeempään muokattu käsite olemassa olleelle ilmiölle tai oikeammin kehityssuunnalle ja sen määritelmän mukaisia piirteitä on havaittavissa jo 1500-luvun alkupuolella. Tämä tutkimus vahvistaa, että ilmiöt eivät synny tyhjästä ja nykyaikaisen kulutuskulttuurin juuret on löydettävissä monenlaisista lähteistä.

Aineiston analyysi vahvistaa vertailtaessa Tallinnan oikeudellisen suhteen Lyypekkiin, jossa luotiin samoja säädöksiä jo aiemmin. Samalla tulivat esiin Hansaliittoon liittyvä vahva

saksalainen kulttuurivaikutus ja sen ilmiöt, jotka realisoituivat vahvimmin Tallinnan kaupungin hierarkkisessa järjestyksessä. Tästä näkökulmasta oli mahdollista löytää jopa joitakin kansalliseen identiteettiin viittaavia motiiveja, vaikkakaan ei aivan nykyisessä merkityksessä.

Ainakin tämän otoksen kannalta Tallinnan lainsäädäntö tuo esille hyvin paljon samanlaisia seikkoja kuin muissakin maissa tutkittu samanlainen lainsäädäntö. Säädöksissä näkyvät rajoitukset koskien pukeutumista, vaatteiden ja asusteiden valmistusta, myyntiä sekä niiden käyttämistä julkisessa ympäristössä. Toisaalta näiden lisäksi on säädelty myös juhlia, kuten häitä. Tällainen juhlia ja niiden tapoja koskeva säädäntö on vanhempaa, mutta ulkoasun säättely viestii muutoksesta kohti uutta aikaa. Näin ollen ajallinen kehitys on nähtävissä ja tämä asettaa tutkimuksen kontekstin keskiajan ja uuden ajan vaihteen tuntumaan, jossa on piirteitä, joita on pidetty tyypillisinä osin toiselle ja osin toiselle ajalle.

Vaatteita ja asusteita on rajattu niiden arvon, materiaalin ja käyttäjän aseman mukaan Tallinnassa samoin kuin muuallakin. Säädöksissä on käsitelty molempia sukupuolia, mutta naisia koskevien säädösten osuus on suurempi. Tämä saattaa johtua naisten heikommasta taloudellisesta ja oikeudellisesta asemasta, mutta heijastelee ehkä kuitenkin voimakkaimmin hierarkian säilyttämisen tarvetta. Omalla tavallaan säädökset rakensivat sukupuolten identiteettejä luoden erilaiset normit naisille ja miehille.

Sukupuolten lisäksi esille tulivat myös yhteiskunnan sosiaaliset tasot joita voidaan ehkä pitää myös sosiaalisina malleina joiden mukaan toimia. Siten säädökset yhtä aikaa heijastavat ja luovat ympäristönsä identiteettiä ja arvoja. Selkeästi moraalien pohjalta luotua ohjeistusta ilman sanktioita on joukossa, mutta selkeästi tällaisiksi tulkittavien kohtien osuus on vähäinen. Suorat moraaliset ohjeet saattaisivat olla jotakin, mikä paljastuisi paremmin kirkonmiesten kirjoituksista. Moraalinen ulottuvuus näkyy ennemminkin pohjavärinä, jonka mukaan oman aseman ylitse eläminen on tuomittavaa ja heijastelee moraalista rappiota.

Hierarkian lisäksi toinen vahva motiivi säädösten taustalla näyttäisi olevan talous. Yhtenä säättämisen syynä voidaan pitää tarvetta talouspoliittiseen hallintaan. Tähän viittaavaat

piirteet, kuten tuonnin rajoittaminen, vastaavat vahvasti historiantutkimuksessa myöhemmälle ajalle sijoitetun merkantilistisen talouspolitiikan määritelmän kanssa. 1500-luvulla kaupungeissa talous oli hyvin tärkeä vaikutin. Tämä korostuu suurissa kauppakaupungeissa, kuten Tallinnassa. Tämä selittää sitä, että ylellisyssäädöksiä esiintyi nimenomaan kaupungeissa, jossa liikkui varoja, kysyntää ja tarjontaa.

Rangaistukset kävivät lähdeaineistosta esille. Yleisin rangaistus oli rahallinen sakko, joka mainitaan lähes kaikissa säädöksissä. Muutamissa tapauksissa joidenkin esineiden käyttö kiellettiin ilman mainintaa sanktioista. Tällaiset kohdat muistuttivat moraalisia ohjeita, eivät niinkään lakeja. Rangaistukset koskivat rajoitettujen tuotteiden käyttäjien lisäksi niiden myyjiä ja valmistajia. Säädösten muotoilun muuttuminen tarkemmaksi tai yksityiskohtaisemmaksi esimerkiksi jatkuvan rikkomisen seurauksena, ei aineistosta käy ilmi. Ei myöskään ole selvää, missä määrin rangaistuksia toteutettiin käytännössä ja kuinka hyvin sääntöjä noudatettiin. Vahvimmin rajoittava tekijänä on oletettavasti toiminut yhteisö ja sen sosiaaliset rakenteet itsessään. Jos yhteisö tuomitsi tiettyjen hyödykkeiden käytön, on se todennäköisesti ollut tehokkaampaa kuin lain kirjain. Jos ylellisyydet ovat käyneet arvokkaana sosiaalisena kauppatavarana, niin ihmiset ovat jättäneet helposti lain huomioimatta.

Vaikka ylellisyyksiä esiintyy nykyäänkin, niiden merkitykset ovat jonkin verran muuttuneet. Esimerkiksi vaatteilla oli ennen paljon suurempi merkitys yhteiskunnallisen aseman osoittamisessa kuin nykyään, mutta vaatteiden suhteellinen arvokin on muuttunut. Tavalliset perusvaatteet tai edes paremmat juhlavaatteet eivät ole nykyään niin suuri investointi suhteessa tuloihin, kuin tällaiset ostokset olivat menneisyyden ihmisille. Ylellisyssäädöksillä yritettiin keskiajalla ja uuden ajan alussa määritellä oikeaa tapaa osoittaa tuota asemaa. Nykyään tällaiset normit eivät ole enää paperilla, vaan hiljaista tietoa, joka täytyy omaksua sidoksissa omaan kulttuuriympäristöön. Kirjoitettujen sääntöjen lisäksi tällaista samanlaista hiljaista tietoa on varmasti ollut menneisydessäkin aikana, jolloin kirjoitettu normisto ei ollut yhtä kattavaa ja tasapuolista kuin nykyään. Todennäköisesti juuri sosiaaliset tavat ovat kaikkein vahvimmin toimineet tällaisten sääntöjen toteuttamisessa.

Muodin kritiikki ei ole kuitenkaan kadonnut minnekään. Lait eivät sido sitä siinä määrin kuin ennen, mutta muoti herättää yhä keskustelua, paheksuntaa, ihailua ja kilpailua. Ylellisyydet ovat hyvin kuvaava nimike näille hankinnoille, joita emme hengissä pysymiseen tarvitse. Ihmisten elämä on kuitenkin ennen kaikkea sosiaalista elämää, joka vaatii konventioidensa mukaiset puitteet.

Tämä tutkimus ei sovellu laajoihin yleistyksiin, vaan pysyy tapaustutkimuksena. Se vahvistaa tutkimuksessa vallalla olevia käsityksiä tämänkaltaisista säädöksistä ja osoittaa yleisten piirteiden toimivuuden samankaltaisina kuin muissa maissa esiintyvissä ylellisyyksiä koskevissa laeissa yksittäisen pohjois-euroopalaisen kaupungin tapauksessa. Säädösten tarkoituksen toteutuminen käytännössä jää tällä aineistolla pimentoon ja tutkimus luo ensisijaisesti kuvaa aikaisten järjestyksen ihanteesta. Tallinnasta olisi varmasti mahdollista löytää vielä monia muitakin uusia ja vähän tutkittuja lähteitä, jotka antaisivat lisää tietoa arjen ja materiaalisen kulttuurin historiasta.

5. Lähteet

Arkistolähteet

Tallinn linna arhiiv (TLA), Tallinna,
coll. 230 inv. 1, Bs. 7.

Eryityisesti *Kleiderordnungen 10v-11r ja Hochzeit- und Kleiderordnungen 44r-46v*.

Tallinn linna arhiiv (TLA), Tallinna,
coll. 190 inv. 1.2. *Archiv der St. Kanutigilde*.

Painetut lähteet

Von Hansen, Gotthard, *Aus baltischer Vergangenheit. Miscellaneen aus dem Revaler Stadtarchiv*.
Tallinna 1894.

Seeberg-Elverfeldt, Roland, *Revaler Regesten Band III, Testamente Revaler Bürger und Einwohner aus den Jahren 1369-1851*.

Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1975.

Kirjallisuus

Alenius, Kari, *Viron, Latvian ja Liettuan historia*.
Atena, Jyväskylä 2000.

Appleby, Joyce, *Consumption in Early Modern Social Thought* teoksessa Brewer, John & Porter, Roy (toim.), *Consumption and the World of Goods*. s. 162-176.
Routledge, Lontoo 1993.

Blockman, Wim & Hoppenbrouwers, Peter, *Introduction to Medieval Europe 300-1550*.
Routledge, New York 2002.

Brewer, John & Porter, Roy (toim.), *Consumption and the World of Goods*.
Routledge, Lontoo 1993.

Brundage, James A.; *Medieval Canon Law*.
Longman, Singapore 1995.

Bulst, Neithard, *Kleidung als sozialer Konfliktstoff*.
Artikkeli painettu julkaisussa *Saeculum* n. 44, s. 32-46. 1993.
Lainattu 26.5. 2014.
[http://pub.uni-](http://pub.uni-bielefeld.de/luur/downloadfunc=downloadFile&recordId=1784955&fileId=2314612)

[bielefeld.de/luur/downloadfunc=downloadFile&recordId=1784955&fileId=2314612](http://pub.uni-bielefeld.de/luur/downloadfunc=downloadFile&recordId=1784955&fileId=2314612)

Büthe, Julia-K. Riis, Thomas, *Studien zur Geschichte des Ostseeraumes II. Die Städte des Ostseeraumes als Vermittler von Kultur 1240-1720*.
der Autoren und Odense University Press, Odense 1997.

Crawford, Joanna, *Clothing Distributions and Social Relations c. 1350-1500* teoksessa Richardson, Catherine (toim.), *Clothing Culture, 1350-1650*, s. 153-164.
Ashgate, Hampshire 2004.

- Dollinger, Philippe, *Die Hanse*.
Kröner, Stuttgart 1989.
- Duffy, Eamon, *The stripping of the altars : traditional religion in England c. 1400 - c. 1580*.
Yale University Press, New Haven 1992.
- Eisenbart, Liselotte Constanze, *Kleiderordnungen der deutschen Städte zwischen 1350 und 1700*.
Göttingen, Musterschmidt 1962.
- Franck, Marketta, *Waatteen wiesti ja wiettelys*.
Nukke- ja pukumuseo, Tampere 1997.
- Gierlich, Ernst, *Reval 1621 bis 1645: von der Eroberung Livlands durch Gustav Adolfs bis zum Frieden von Brömsebro*.
Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen, Bonn 1991.
- Hakala, Leena, *Murros vai jatkuvuus? Tukholman ja Tallinnan killat myöhäiskeskiajalta uskonpuhdistukseen*.
Lisensiaatin työ, Tampereen yliopisto 2000.
- Hentschell, Roze, *A question of nation: foreign cloth on the English subject* teoksessa Richardson, Catherine (toim.), *Clothing Culture, 1350-1650*, s. 49-62.
Ashgate, Hampshire 2004.
- Howell, Martha C. *Women, Production and Patriarchy in late Medieval Cities*.
The University of Chicago Press, Chicago ja Lontoo 1986.
- Howell, Martha C. *Fixing Movable: Gifts by Testament in Late Medieval Douai*.
Julkaisussa *Past & Present*, No. 150 s. 3-45.
Oxford University Press, Oxford 1996.
Luettu verkossa. Ei suoraa linkkiä (JSTOR).
- Hunt, Allan, *Governance of the consuming passions: a history of sumptuary law*.
Macmillan press, London 1996.
- Ilg, Ulrike, *The cultural significance of costume books in 16th century Europe* teoksessa Richardson, Catherine (toim.), *Clothing Culture, 1350-1650*, s. 29-48.
Ashgate, Hampshire 2004.
- Jaritz, Gerhard, *Kleidung und Prestige-Konkurrenz. Unterschiedliche Identitäten in der städtischen Gesellschaft unter Normierungszwängen*.
Julkaisussa *Saeculum*, No. 44. s. 8-31.
1993.
Luettu verkossa. Ei suoraa linkkiä (JSTOR).
- Johansen, Paul & von zur Mühlen, Heinz, *Deutsch und Undeutsch in mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reval*.
Cologne 1973.
- Kaartinen, Marjo, *Arjesta ihmeisiin: Eliitin kulttuurihistoriaa 1500 – 1800-luvun Euroopassa*.
Tammi, Hämeenlinna 2006.

- Kala, Tiina, *Lübeck Alw and Tallinn*. (Trans.) Aru. M. Tallinna 1998.
- Killerby, Cathrine Kovesi, *Sumptuary law in Italy 1200-1500*. Oxford university press, New York 2005 (2.p.).
- Klemettilä, Hannele, *Keskiajan pyövelit*. Atena Kustannus, Jyväskylä 2004.
- Korpiola, Mia, *Between Betrothal and Bedding: The Making of Marriage in Sweden, ca. 1200-1610*. Gummerus Oy, Vantaa 2004.
- Kukke, Katrin, *Rõivakultuur Tallinnas 15.– 17. sajandil*. 1992, Tartto.
- Lamberg, Marko; Lahtinen, A.; Niiranen, S.(toim.), *Keskiajan avain*. Suomalaisen kirjallisuuden Seura, Helsinki 2009.
- Larsson, Inger, *Pragmatic Literacy and the Medieval Use of the Vernacular: The Swedish Example*. Turnhout, Brepols 2009.
- Meyer, Gunnar, *"Besitzende Bürger" und "elende Sieche": Lübeck's Gesellschaft im Spiegel ihrer Testamente 1400 – 1449*. Schmidt-Römhild, Lübeck 2010.
- Mäkikalli, Maija; Laitinen, Riitta(toim.), *Esine ja aika – Materiaalisen kulttuurin historiaa*. Hakapaino Oy, Helsinki 2010.
- Mäkinen, Virpi; *Oikeus ja politiikka* teoksessa: Hirvonen, Vesa; Saarinen, Risto (toim.); *Keskiajan filosofia*. Gaudeamus, Tallinna 2010.
- Mänd, Anu, *Urban Carnival: Festive Culture in the Hanseatic Cities of the Eastern Baltic, 1350-1550*. Brepols, Belgium 2005.
- Ojala, Maija, *Räätälin tytär, suutarin vaimo ja tynnyrintekijän leski. Naisen siviilisäädyn vaikutus käsityöläisammattin harjoittamiseen Lyypekissä ja Tallinnassa n.1360–1520*. Pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto 2008.
- Pajur, Astrid, *Costume and Control: Sumptuary Laws and Social Order in Seventeenth – Century Tallinn*. Pro gradu -tutkielma, 2014 Uppsala.
- Pennington, Kenneth; *Medieval Law* teoksessa: Powell, James M.(toim.); *Medieval Studies – An Introduction* Syracuse university Press, New York 1992.
- Piponnier, Françoise; Mane, Perrine, (trans.)Beamish Caroline, *Dress in Middle Ages*. Yale University Press, London 1997.

Põltsam, Inna, *Eesti ala elanike rõivastus 14. sajandi teisest poolest 16. sajandi keskpaigani*.
Julkaisussa *TUNA* n. 2, 2002, s. 22-43.
Lainattu 30.6.2014
rahvusarhiiv.ra.ee/public/TUNA/Artiklid_Biblio/PoltsamInna_Eesti_ala_TUNA2002_2.pdf.

Ribeiro, Aileen, *Dress and Morality*.
Batsford, London 1986.

Richardson, Catherine (toim.), *Clothing Culture, 1350-1650*.
Ashgate, Hampshire 2004.

Secara, Maggie, *Elisabethan Sumptuary Statutes, 2001*.
Lainattu 11.9.2014.
elizabethan.org/sumptuary/who-wears-what.html.

Szende, Katalin, *Testaments and Testimonies. Orality and Literacy in Composing Last Wills in Late Medieval Hungary. Oral History of the Middle Ages The Spoken Word in Context*.
Julkaisussa *Medium Aevum Quotidianum*. Gerhard Jaritz & Michael Richter (toim.)
Budapest 2001.

Sweetinburgh, Sheila, *Clothing the naked in Late Medieval East Kent*, teoksessa Richardson, Catherine (toim.), *Clothing Culture, 1350-1650*, s. 109-122.
Ashgate, Hampshire 2004.

Tiainen, Jorma, *Trubaduureista pyhimyksiin. Edustaminen ja julkisuus keskiajalla*.
Atena, Jyväskylä 2006.

Whittle, Jane & Griffiths, Elizabeth, *Consumption and Gender in the Early Seventeenth- Century Household – The World of Alice Le Strange*.
Oxford University Press, Oxford 2012.

Wincott Heckett, Elizabeth, *Tomb effigies and archaic dress in 16th century Ireland*, teoksessa Richardson, Catherine (toim.), *Clothing Culture, 1350-1650*, s. 63-76.
Ashgate, Hampshire 2004.

http://www.eh-resources.org/timeline/timeline_lia.html 10.8.2014.

Kuvalähteet

Kuva 1: Jacob van Utrecht n. 1520, *Nuori nainen Lyypekistä*. Louvre.
<http://bjws.blogspot.fi/search/label/1400-1600s>. 10.10.2014.

Kuva 2: George Pencz, *Portrait of a Lady*, 1500-1550, Muskegon Museum of Art
<http://www.veooz.com/photos/eHLbdmA.html>. 10.10.2014

Kuva 3: Conrad Faber von Kreuznach, 1536, *Justian ja Anna von Holzhausen*, Städelsches Kunstinstitut, Frankfurt am Main.
http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Justinian_von_Holzhausen.jpg. 10.10.2014.